

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Temná léta dětství

aneb prusko-rakouská válka, první světová válka, druhá světová válka a dětství
na Královéhradecku

Diplomová práce

2009

Autor práce: Bc. Iva Košťálová

Vedoucí práce: prof. PhDr. Milena Lenderová CSc.

University of Pardubice
Faculty of Arts and Philosophy

Dark years of childhood

austro-prussian war, world war I, world war II and children in Hradec Králové

Thesis

2009

Author: Bc. Iva Košťálová

Supervisor: prof. PhDr. Milena Lenderová CSc.

Prohlašuji

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 29.6.2009

Bc. Iva Košťálová

Poděkování

Při zpracovávání této práce jsem se setkala s mnoha ochotnými lidmi, kteří mě inspirovali a velice mi pomohli. Touto cestou bych jim chtěla srdečně poděkovat. Mé největší díky patří bezpochyby paní prof. PhDr. Mileně Lenderové CSc., bez jejichž rad a konzultací by tato práce nemohla vzniknout. Dále bych chtěla poděkovat všem pracovníkům Muzea východních Čech v Hradci Králové, Státního okresního archivu v Hradci Králové, své kolegyni Bc. Pavle Janáčkové a veliký dík za pomoc a podporu patří mé rodině.

Souhrn

Hlavním cílem této diplomové práce bude zjistit, jak a do jaké míry ovlivňovaly válečné konflikty životy dětí na Královéhradecku. Nejprve bych chtěla zjistit, jaký byl život dětí kolem roku 1866 a jak na něj pak prusko-rakouská válka, která se okolí Královéhradecka přímo dotkla, zapůsobila, popřípadě jak ho změnila. Dále se budu zabývat obdobím první světové války a posledním zkoumaným obdobím by byl čas druhé světové války. V tomto případě bych chtěla kromě literatury a archivních pramenů využít i metody orální historie. Celou práci jsem rozdělila do třech velkých kapitol, jež odpovídají třem rovinám, ve kterých budu životy dětí zkoumat. První část se bude věnovat škole, která pro děti v tomto věku byla jakýmsi druhým životem. Pokusím se zjistit, do jaké míry bylo vzdělávání válkou ovlivněno. V druhé kapitole bych se zabývala zdravotním stavem dětí, jež se v dobách válečných konfliktů bezesporu zhoršoval. V poslední části představím organizace a nadace věnující se sociální péči a pomoci dětem a válkou postiženým oblastem.

Klíčová slova: dějiny dětství, dětství a válka, prusko-rakouská válka, první světová válka, druhá světová válka, dějiny Královéhradecka

Abstrakt

The main intention of my diploma thesis will be to find out how much affected war conflicts lives of children in the region of Hradec Králové. First i would like to point out what was the life of children in 1866 like and how the austro-prussian war touch it or changed it. After i will write about World war I and World war II. In this case, I would also like to use not only literature and written sources, but also methods of the oral history.

All diploma thesis is divided into three big chapters corresponding with three big topics. First one will be about school system, which meant „a second life“ for children. I will try to find out how the war changed the education. In the second chapter i will write about medical statement of children, wich was, of course, in the wartime getting worse. The last part will introduce organisations and foundations which were concentrating on social care and help for children and affected areas.

History of childhood, childhood and war, austro-prussian war, world war I, world war II, history of Hradec Králové.

Obsah

1. ÚVOD	1
2. VÁLKA NEVÁLKA, S BRAŠNOU DO ŠKOLY	3
2.1. DĚJINY ŠKOLSTVÍ OD TEREZIÁNSKÝCH DOB DO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY	3
2.2. DĚTI VE VÁLEČNÉ VŘAVĚ 1866	10
2.3. ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ „VELKÉ VÁLKY“	12
2.4. ŠKOLÁCI V PROTEKTORÁTU	18
2.5. POHLED DO INTERIÉRU TŘÍDY	26
3. JAK SE VÁLKY PODEPISOVALY NA ZDRAVOTNÍM STAVU DĚTÍ	27
3.1. VÝVOJ ZDRAVOTNÍHO STAVU OBYVATELSTVA OD ROKU 1848 DO 1914	27
3.2. ČESKOSLOVENSKÉ ZDRAVOTNICTVÍ V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ	37
3.3. DOPADY PRUSKO-RAKOUSKÉ VÁLKY NA PSYCHICKÝ A FYZICKÝ STAV DĚTÍ	43
3.4. ZDRAVOTNÍ STAV DĚTÍ V DOBÁCH PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY	48
3.5. NEUTĚŠENÝ ZDRAVOTNÍ STAV DĚTÍ V DOBÁCH NACISTICKÉ OKUPACE	51
4. SOCIÁLNÍ PÉČE V DOBÁCH VÁLEČNÝCH KONFLIKTŮ	56
4.1. VÝVOJ SOCIÁLNÍ PÉČE V ČESKÝCH ZEMÍCH	56
4.2. POMOC VE VÁLEČNÉM ROCE 1866	69
4.3. PODPŮRNÉ ORGANIZACE ZA PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY	73
4.4. SOCIÁLNÍ PÉČE A POMOC V OBDOBÍ PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA	80
5. ZÁVĚR	84
6. RESUMÉ	86
7. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	88

1. Úvod

Devatenácté století představuje v dějinách dětství právě ten čas, kdy se dítě dostává do popředí zájmu celé rodiny, kdy početí a vytvoření rodiny je mnohdy již plánované, kdy je cit k dítěti i z důvodů, že je dětí v rodině méně, neskonale hlubší. Je to čas, kdy se z tzv. „šedé zóny“, v dějinách dětství je tímto vyjádřen vztah dospělého k potomkovi ve středověku a raném novověku, dobíráme pomalu ke dvacátému století, jež je zase naopak označováno stoletím dítěte. Základy sociální, zdravotní péče, základy vzdělávacího systému jsou sice položeny dříve, především v době osvícenství, avšak v devatenáctém a v první polovině dvacátého století jsou jejich sítě již ostře diskutovány a vytvářeny. Dítě se stává námětem mnoha politických debat, ve třetí dekádě dvacátého století je pak jeho postavení zaneseno i v legislativě.

Hlavním cílem této diplomové práce bude zjistit, jak a do jaké míry ovlivňovaly válečné konflikty životy dětí na Královéhradecku. Chtěla bych představit dětství během třech válečných konfliktů. Nejprve se budu věnovat životům dětí kolem roku 1866 a tomu, jak na ně prusko-rakouská válka, která se okolí Královéhradecka přímo dotkla, zapůsobila, popřípadě jak ho změnila. Dále se budu zabývat obdobím první světové války a posledním zkoumaným obdobím bude čas druhé světové války.

Práce by měla být srovnávací studií, která bude sledovat život válečných dětí ve třech rovinách. Neodmyslitelnou součástí dětství je bezpochyby škola, proto bych chtěla zachytit změny ve školství, které s sebou válka přinesla, a především to, jak na děti mohly působit. Druhá část studie bude věnována zdravotnímu stavu dětí v dobách válečných konfliktů. Poslední kapitola se bude zabývat sociální péčí, organizacemi a institucemi, které v těchto časech dětem pomáhaly.

Co se týče územního vymezení práce, vybrala jsem si lokalitu politického okresu Hradec Králové, vzniklého v roce 1855, respektive 1867. Totiž obvody jednotlivých politických okresů po reformě roku 1867 se zhruba kryly s obvody politických okresů z let 1850-1855. V roce 1867 byla v oblasti správního členění země provedena reforma, při níž byla od sebe oddělena politická a soudní moc. Jeden politický okres se tehdy skládal ze dvou nebo více soudních okresů. Politický okres Hradec Králové tak zahrnoval soudní okresy Hradec Králové, Nechanice a Hořice. Vyjma soudního okresu Hořice, který byl v roce 1903 přičleněn k politickému okresu Nová Paka, se systém správního členění nezměnil ani po vzniku Československé republiky v roce 1918. další změny přinesla až druhá světová válka a

okupace českých zemí. Tehdy byly na území Protektorátu Čechy a Morava zřízeny německé správní úřady tzv. Oberlandraty. Území politického okresu Hradec Králové tak spravoval Oberlandrat v Hradci Králové. Během posledních třech válečných let pak byl politický okres Hradec Králové rozšířen o soudní okres Jaroměř a Opočno.¹ Pro svoji práci jsem si vybírala území, která se téměř během století, tedy od poloviny 19. století do poloviny 20. století, od politického okresu nijak neoddělila.

Hlavním pilířem mého bádání budou fondy obcí a škol v rámci daného území. Především budu čerpat z pamětních knih, školních a obecních kronik. Zápisy o dětech, které najdeme ve školních kronikách za první světové války, jenž zcela postihují a vykreslují život tehdejšího dítěte, se v 60. letech 19. století ještě téměř neobjevují. Mnohdy v nich nacházíme pouze strohou poznámku „v roce 1866 proběhla válka Němců s Němci“ apod. Podrobné a ucelené záznamy jsou ve většině školních kronik vedeny až od počátku 90. let 19. století. Snad nebude troufalé říci, že hlavní obraz dítěte v období prusko-rakouské války nám poskytují vzpomínky a paměti jejich přímých účastníků. Pro období druhé světové války bych chtěla pramennou základnu obohatit o metodu orální historie. Pro obecný přehled využiji jednak odborné literatury týkající se všech tří válečných konfliktů a dějin dětství, jednak vzpomínkové literatury.

---

¹ LENDEROVÁ, Milena – SVATOŇOVÁ, Stanislava, Správní vývoj okresu Hradec Králové 1850-1986. SOKA Hradec Králové, Hradec Králové, 1986.

2. Válka neválka, s brašnou do školy

2.1. Dějiny školství od tereziánských dob do druhé světové války

Kořeny významu slova „škola“ bychom našli v kolébce evropské vzdělanosti, tedy v antickém Řecku. Již ve spisech Homérových znamenalo slovo „scholé“ opak hmotné práce a tělesné námahy, totiž zadržení, odpočinek a oddech, znamenalo duševní stav, kdy je člověk zbaven všech starostí a povznáší se k něčemu vyššímu, jež ho zajímalo a lákalo buď svoji účelností nebo krásou. Od Řeků pak převzali toto slovo Římané, pro které označovalo vážný rozhovor o nějakém předmětu, nauce, nebo i místo, kde se tento rozhovor odehrával.²

Význam slova „škola“ se v průběhu téměř třech tisíciletí lehce pozměňoval, troufám si ale říci, že podstata významu zůstala stejná, šlo o poznání, o povznesení mysli k tomu, co nás zajímá a láká. Instrukce školy po tato dlouhá tisíciletí zažila obrovský rozvoj, mnoho změn a reforem, ať už mluvíme o její organizaci, struktuře atd. Abychom se ale dostali k situaci ve školství v 19. století, měli bychom si připomenout velice důležitý okamžik ve století osmnáctém, a to reformy Marie Terezie a Josefa II. Staly se bezesporu zásadními pro následný vývoj školství v 19. století.

Základy vzdělávacího systému byly položeny již v době osvícenských reforem za vlády Marie Terezie a Josefa II. Všeobecný školní řád, jež vešel v platnost v roce 1775, se stal normou v oblasti školství pro téměř dalších sto let. Podle něj vznikaly ve všech vsích a městečkách se samostatným farním úřadem elementární školy, triviální, v krajských městech potom školy hlavní, většinou čtyřtřídní a hlavním městě každé země byly založeny školy normální. Ty měly ve své kompetenci organizovat i šestiměsíční kurzy pro učitele hlavních škol. Vzdělávací povinnost, změněná na počátku devatenáctého století na povinnou školní docházku, platila pro děti od šesti do dvanácti let. 6áci v devatenáctém století se učili psát, číst, počítat, katechismu a naukám o domácím hospodářství. Vzdělávací systém devatenáctého století umožňoval i domácí výuku, běžnou zejména pro střední a horní vrstvy společnosti. Na venkově se chod školy přizpůsoboval tamním potřebám. Dodržovaly se tři týdny volna v době sklizně sen a ovsa, dva týdny ve žních. Výuka se ale v devatenáctém století omezovala pouze na memorování a učení nazpaměť, bez jakýchkoli souvislostí a pochopení.³

---

² ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*. Praha 1913.

³ LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel, *Radostné dětství?* Praha a Litomyšl 2006.

Zavedení povinné školní docházky byl bezesporu velký krok pro vzdělanost obyvatelstva, musíme však zmínit, že ve městech se tato vzdělávací povinnost setkala s větší mírou úspěchu než na venkově. Pro mnohé rodiče byla povinnost posílat děti, a tím spíše dívky, od jistého věku do školy novum. Na venkově, kde rytmus života byl určován polními pracemi, do kterých byly zapojeny i malé děti, šlo prosazování školní docházky velice těžko. Chudé rodiny se naučily využívat řady úlev, které tereziánský školní řád povoloval. K většímu úspěchu došlo až za vlády Josefa II., který nařídil postih nedbalým rodičům v podobě dvojnásobku školného a chudým rodičům veřejné práce. Jakýsi zvyk posílat děti do školy se upevňoval v době předbřeznové.⁴

Řešení školské problematiky se stalo součástí revolučního programu v letech 1848-1849. Na počátku padesátých let devatenáctého století přichází reforma středního školství, respektive její diferenciaci ve směr humanitní (gymnázia) a přírodovědecko-technický (reálky). Vedle první české školy hlavní byla založena šestitřídní česká reálka v roce 1849. Od roku 1860 převzal správu školství od církve stát, církvi pak bylo ponecháno právo zřizovat školy vlastní – konfesijní. Zemský zákon z roku 1864 zavedl jazykovou rovnoprávnost na obecných a středních školách.⁵

Zásadní změnou se stal až nový říšský zákon ze 14. května 1869, známý též pod názvem „Hasnerova reforma“. Zákon umožňoval vzdělávání nejširších lidových vrstev a reformoval všechny školy od mateřských po střední. Byla prodloužena povinná školní docházka, a to od šesti do čtrnácti let. Místo triviálních škol vznikaly osmileté obecné školy, jejichž vyšší stupeň představovaly tříleté, později čtyřleté měšťanské školy. Zákon sjednocoval stejné osnovy pro chlapce a dívky. Zkvalitňoval také přípravu učitelů, postupně vznikaly čtyřleté učitelské ústavy tzv. pedagogia, na která byli přijímáni uchazeči po ukončení měšťanské či nižší střední školy. Bezprostřední dozor nad školami vykonávaly školní rady, místní, okresní a zemské orgány, které měly k řízení školství pravomoci. Zákon umožnil i vznik veřejného dívčího ústavu a tím i první dívčí maturitu a také příchod literárních učitelek do veřejných laických škol.

Hasnerova reforma se ale setkala i s negativními ohlasy. Sociálně slabším rodinám se nelíbila prodloužená školní docházka, v době polních prací rodiče do škol neposílali. Toto bylo hlavním důvodem novely v roce 1883, která uzákonila ukončení školní docházky ve

---

⁴ LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel, *Radostné dětství?* Praha a Litomyšl 2006.

ŠTVERÁK, Vladimír, ČADSKÁ Milada, *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Praha 1999.

LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš, *Dějiny každodennosti "dlouhého" devatenáctého století. II. díl: Život všední a sváteční*, Pardubice 2005.

⁵ ŠTVERÁK, Vladimír, ČADSKÁ Milada, *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Praha 1999.

dvanácti letech. Úlevy v docházce byly stále povoleny, zrušil je až Malý školský zákon v roce 1922.

Nejvyššími školními úřady byly po Ministerstvu školství a národní osvěty zemské školní rady, které se dělily v Čechách a na Moravě na českou a německou národní sekci. Podléhaly jim veškeré střední školy, učitelské ústavy a odborné učitelské ústavy. Příslušnému odboru Ministerstva školství a národní osvěty byly podřízeny odborné školy průmyslové, obchodní, školy pro ženská povolání apod. Dohled nad obecnými a měšťanskými školami se uskutečňoval prostřednictvím místních školních výborů, okresních školních výborů a zemských školních rad. Zemědělské školství bylo podřízeno Ministerstvu zemědělství. Samostatné postavení představovalo školství vojenské, které bylo postaveno na úroveň škol vysokých. Z převážné většiny škol se staly školy veřejné a byly udržované státem nebo místními správními orgány. Nadále také existovaly školy soukromé a konfesionální.

Školský zákon z roku 1869, „Hasnerův“, byl plně nahrazen až komunistickým zákonem z 21. dubna 1948, který degradoval vzdělávací systém v „jednotnou státní školskou soustavu“.⁶ V této době zhoustla síť primárních škol, děti nemusely podnikat tak dalekou cestu do školy jako před tím. Dalším převratem, jak je již výše řečeno, bylo zakázání fyzických trestů, které ale nebylo zdaleka respektováno.

Co se týče odborného školství, rozvíjelo se postupně v druhé polovině 19. století. První průmyslová škola byla založena v Praze roku 1882, v Plzni a v Brně roku 1885. Vznikaly školy lesnické, rolnické, zahradnické, vinařské, stepařské, lnářské a nesmíme opomenout ani obchodní školy a akademie.

Druhá polovina devatenáctého století je tradičně spjata s ženskou emancipací, s voláním žen po volebním právu, s osamostatněním žen jako pracovnic v manufakturách, dílnách či továrnách. Ženy se ve světě placené práce uplatňovaly jako námezdní síly u hospodářů, jako služebné, komorné a kuchařky, odjakživa byl jejich velkou doménou tzv. podomní obchod. Řemesla jim byla dlouhou dobu uzavřena, ale v období prvních manufaktur, když byla vymezena tzv. „svobodná řemesla“, mohly se i ženy uplatňovat v těchto oborech. Do svobodných řemesel bychom mohli zařadit například veškeré obory věnující se zpracování bavlny, hoteliérství, kavárnictví a hostinství. V roce 1859 však cechovní soustava padla úplně, a tak se ženám objevily možnost výdělků i v jiných

---

⁶ LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš, *Dějiny každodennosti „dlouhého“ devatenáctého století. II. díl: Život všední a sváteční*, Pardubice 2005.

řemeslnických odvětvích. Problémem byla ale kvalifikace a odborné vzdělání. Tak se dostáváme k problému přístupu žen do odborného školství.⁷

Co se týče dívčího středního školství, nebyly v Rakousku-Uhersku vyšší dívčí školy zřizovány státem, ale spíše péčí a iniciativou měst, spolků a korporací. Dívky tak neměly možnost projít střední školu za stejných podmínek jako studenti na státních gymnáziích. Ke konci devatenáctého století vznikly dvě možnosti, jak docílit gymnaziálního vzdělání dívek. První cestou bylo zakládání dívčích středních škol napodobením osnov chlapeckých gymnázií, takovým příkladem by bylo první dívčí gymnázium Minerva. Bylo založeno v roce 1890 zásluhou spisovatelky Elišky Krásnohorské.⁸ Druhou cestou pak byla tzv. koedukace, tj. zpřístupnění chlapeckých středních škol i dívkám. Tento návrh ale sklidil veliký nesouhlas většiny středoškolských ústavů. Přesto ale byla možnost hospitace dívek na chlapeckých středních školách roku 1897 připuštěna.⁹

Pro vzdělání dívek se od roku 1900 zřizovala lycea. Důvodem bylo samostatné a oddělené dívčí střední školství od chlapeckého. Zpravidla šestitřídní dívčí lycea byla zakládána obcemi nebo soukromými korporacemi, stát poskytoval pouze finanční podporu na udržování školy a pedagogický dozor. Tento druh škol měl dívky připravit na další studium a zároveň jim měl poskytnout všeobecné středoškolské vzdělání, v případě, že by už ve studiu nechtěly pokračovat. Šestiletá výuka měla být zakončena maturitní zkouškou koncipovanou podle chlapeckých škol.¹⁰

První české lyceum vzniklo v Brně roku 1901 z bývalé vyšší dívčí školy spolku Vesna a o dva roky později v Českých Budějovicích, zřízené spolkem Ludmila. Během prvního desetiletí dvacátého století pak vznikala další, například v Praze, Chrudimi, v Hradci Králové, v Jičíně a v Plzni. Hlavní úkol lyceí, totiž vyšší dívčí vzdělání praktického rázu, nebyl nikdy doceněn. Většina žaček v těchto školách spatřovala možnost přípravy k vysokoškolskému studiu, a to ještě v dobách konzervativní habsburské monarchie nebylo vůbec žádoucí. O tom svědčí i zvýšený zájem o tyto školy v době, kdy zřídily vyšší reálně

---

⁷ ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, *Vývoj učňovského školství v Československu*. Praha 1973.

LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš, *Dějiny každodennosti "dlouhého" devatenáctého století. II. díl: Život všední a sváteční*, Pardubice 2005.

⁸ Eliška Krásnohorská založila v roce 1871 Ženský výrobní spolek, jehož cílem bylo zajistit nemajetným ženám, zvláště pak vdovám po prusko-rakouské válce, práci a na tuto práci je připravit. Proto byla zřízena obchodní a průmyslová škola a kurzy pro vychovatelky a ošetřovatelky. Tento spolek navíc založil Spolek pro ženské studium Minerva, díky němuž pak gymnázium mohlo vzniknout.

⁹ ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, *Vývoj učňovského školství v Československu*. Praha 1973.

¹⁰ LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš, *Dějiny každodennosti "dlouhého" devatenáctého století. II. díl: Život všední a sváteční*, Pardubice 2005.

gymnaziální oddělení. Samotná lycea byla roku 1922 zrušena a ve většině případů přeměněna na reformně reálná gymnázia.

První dívčí soukromé gymnázium bylo založeno v Praze roku 1890 spolkem Minerva z podnětu Elišky Krásnohorské. Po jeho vzoru začala pozvolna vznikat dívčí gymnázia i v jiných městech. Zřizovány byly ale stále libovůlí a snahami soukromých organizací. Zakládání soukromých středních škol, bylo velice obtížné v tom smyslu, že pokud chtěl ústav nést název „gymnázium“, museli mít jeho učitelé zákonitou kvalifikaci a museli se řídit osnovami státních škol. Navíc muselo Ministerstvo školství takovým školám udělit právo veřejnosti. Vláda všemožně činila těmto soukromým školám potíže a až v následující době byly školy vzniklé nákladem obce nebo nejrůznějších spolků postupně přeměněny na reálná gymnázia a zestátněny.¹¹

Dostali jsme se až na samý počátek dvacátého století, kdy výuka pokračovala v zajetých kolejích a vyrušila ji až první světová válka. Za války byli učitelé za svoji pokrokovost a protirakouský postoj perzekuováni civilními úřady i vojenskou správou, platy učitelstva nedosahovaly ani existenčního minima. Tehdy bylo velice narušeno samotné vyučování, ale o tom více až později.

Po vzniku samostatného Československa dne 28. října 1918 vystoupila většina politických stran s požadavkem demokratizace školství. Celibát učitelek byl výnosem z roku 1919 zrušen a učitelky byly právně a služebně zrovnoprávněny s muži. Ústavou, která byla přijata v roce 1920 byl československý jazyk označen za jazyk oficiální. Dne 28. ledna 1919 byla zřízena druhá česká univerzita, a to Masarykova univerzita v Brně, stejného roku vznikla v Bratislavě Československá státní univerzita. V červenci roku 1920 byl pod záštitou prezidenta T. G. Masaryka svolán do Prahy první sjezd československého učitelstva, který připravil založení Československé obce učitelské. V Praze na Karlově univerzitě byla v roce 1921 slavnostně otevřena Škola vysokých studií pedagogických a současně v Brně Škola pedagogická. Dne 13. července 1922 byl vydán tzv. Malý školský zákon, který zavedl povinnou osmiletou školní docházku pro celou republiku, tedy i pro Slovensko a Podkarpatskou Rus, zrušil veškeré úlevy ve školní docházce, snížil počty žáků ve třídách jednotřídní školy z 80 na 65, zavedl koedukaci na všech stupních školy a uznal rovnost učitelů a učitelek ze zákona. Rodiče pak měli právo odhlásit své dítě z hodin náboženství. Byla zavedena občanská výchova, domácí nauka pro dívky a ruční práce pro chlapce,

---

¹¹ LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš, *Dějiny každodennosti „dlouhého“ devatenáctého století. II. díl: Život všední a sváteční*, Pardubice 2005.

tělocvik pro dívky atd. Pronikavějším zásahem v oblasti středního školství bylo zrušení dívčích lyceí, která byla přeměněna na reformní reálná gymnázia.¹²

Již v dubnu 1919 byl přijat zákon o menšinovém školství. Obecná škola menšinová mohla být zřízena tam, kde bylo alespoň 40 dětí této menšiny, měšťanská tam, kde se jich shromáždilo nejméně 400.

Rozdíl ve školství na území nově vzniklého Československa dosahovaly obrovských rozměrů. Problém tkvěl v tom, že se v době vlády habsburské dynastie odděleně rozvíjelo Rakousko a odděleně Uhersko. Zatímco české školství dosahovalo poměrně vysoké úrovně, na Slovensku v důsledku útlaku ze strany vládnoucí maďarské šlechty šlo o ohrožení celé slovenské národní kultury. Nejzávažnějším úkolem mladého státu bylo vybudování školství na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Situace na Slovensku byla alarmující, mnoho škol tam zůstalo zavřených, mnoho bylo ještě obsazeno vojskem, maďarští učitelé odcházeli dobrovolně nebo byli propouštěni. Důsledkem toho tisíce dětí nechodilo do školy. Na Slovensko byly dodávány slovenské čítanky a knihy pro děti, řada českých učitelů odjela vyučovat na Slovensko. Ještě o něco horší byla situace na území bývalé Podkarpatské Rusi, kde se mluvilo rusky a ukrajinsky i místními nářečím. Navíc na školách se převážně vyučovalo maďarsky.¹³

Za prvních deset let existence Československé republiky došlo k prudkému rozvoji škol obecných i měšťanských na celém území, zejména pak v pohraničí a na Slovensku. Pro lepší představu bych chtěla uvést pár příkladů. Tak tedy v roce 1918 byly na území Československa jen čtyři dívčí střední školy, ve školním roce 1927/28 bychom na stejném území našli již 34 dívčích středních škol. Během tohoto desetiletí byla upravena a na Slovensku zcela vybudována síť odborných škol.

Obsah vyučování byl značně roztržštěný a nejednotný. V Čechách platily osnovy vydané v roce 1915, ale pro Moravu z roku 1885. Ve Slezsku se vyučovalo podle osnov z roku 1906, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi platily osnovy z roku 1903. Po ustanovení Československé republiky byly sepsány a vydány nové osnovy pro výuku zeměpisu a dějepisu, roku 1923 pak pro nové předměty jako občanská nauka, domácí nauka pro dívky a ruční práce pro chlapce. Mezi lety 1923 až 1925 pracovala komise ministerstva školství na vypracování nových vyučovacích osnov. V roce 1926 byl Ministerstvem školství upraven a pozměněn učební plán a stanoven nový počet hodin pro jednotlivé předměty.

---

¹² ŠTVERÁK, Vladimír, ČADSKÁ Milada, *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Praha 1999.
KOPÁČ, Jaroslav, *Dějiny školství a pedagogiky v Československu*. Brno 1971.

¹³ KOPÁČ, Jaroslav, *Dějiny školství a pedagogiky v Československu*. Brno 1971.

Po převratu byl projeven značný zájem o vlastivědu, neboli nauku o domovině či domovědu a o občanskou nauku. Vlastivěda byla zavedena do škol již výnosem z roku 1915, avšak až po válce nabyla snad větší atraktivity a byl o ni větší zájem. V roce 1923 zavedlo ministerstvo zvláštním výnosem vlastivědu jako učební předmět na československých školách. Důraz byl kladen zejména na národní dějiny.¹⁴

Shrneme-li situaci v období dvacátých a třicátých let dvacátého století, musíme říci, že školství se jednoznačně rozvíjelo, obzvláště pak v pohraničí a na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Nadále byl rozmnožován počet škol odborných a středních, na veřejnosti vzrůstal zájem o vzdělání, což nám napovídá zřizování tzv. 4. ročníků při měšťanských školách a rostoucí počet dívek na středních a odborných školách.

Troufám si říci, že tento slibně zabíhající se rozvoj přerušila až druhá světová válka, respektive vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Této situaci bych se ráda věnovala podrobně až dále.

---

¹⁴ KOPÁČ, Jaroslav, *Dějiny školství a pedagogiky v Československu*. Brno 1971.

2.2. Děti ve válečné vřavě 1866

V devatenáctém století nebylo výjimkou, že se děti často učily v nuzných podmínkách, v malé místnosti s čadícími kamny, seděly na udupané hlíně. Byly organizovány do skupinek podle věku či zvládnutých vědomostí. Kolem sebe měly nesčetně předmětů, pomůcek, často mezi nimi mohla chodit i učitelova drůbež, vše napovídá, že byly značně roztěkané a nepozorné.¹⁵ Při pohledu do třídy v devatenáctém století bychom jistě zpozorovali rákosku či metličku. Bití dětí bylo dovoleno. U žáků tím byla vštípována poslušnost, přísná láska k pořádku. Musíme si uvědomit, že fyzické tresty ve škole zakázal Hasnerův zákon, ale ve školní praxi zůstaly do poloviny 20. století.¹⁶ O jakýchsi pevných osnovách výuky nemohla být ještě řeč. Značně omezující jsou zároveň velice stručné zápisy ve školních kronikách. Zápisy o dětech, které najdeme ve školních kronikách za první světové války, jenž zcela postihují a vykreslují život tehdejšího dítěte, se v 60. letech 19. století ještě téměř neobjevují. Mnohdy v nich nacházíme pouze strohou poznámku „v roce 1866 proběhla válka Němců s Němci“ apod. Podrobné a ucelené záznamy jsou ve většině školních kronik vedeny až od počátku 90. let 19. století. Nemalé množství informací získáme z obecných, farních a ze školních kronik, obsáhlejší vypravování pak nalezneme ve vzpomínkách a zápiscích lidí, kteří válku prožili.

Na jaře v roce 1866, v době, kdy do Čech přicházely první zvěsti o vpádu pruského vojska, byly školy uzavřeny a děti rozpuštěny většinou bez závěrečných zkoušek a bez vysvědčení. Ředitel hradeckého gymnázia sice měl vůli pokračovat ve výuce, ale ta nebyla možná vzhledem k tomu, že do oken tříd znělo celý den troubení, bubnování, střelení z pušek, výskání vojáků, hluk a povyk lidu.¹⁷ Navíc několik studentů a profesorů ze zdejšího gymnázia dobrovolně vstoupilo do vojska. Vyučování bylo oficiálně zrušeno nařízením dne 9. června. Děti si plánovaly dny plné her, ježdění na výlety a koupání. Plány se ale brzy rozplynuly a z výletů a volna jim nezbylo téměř nic. Na místě by byla krátká citace z knihy v Pevnosti: „*Jenom to vím, že se pro nás děti válečné tažení opovědělo událostí velice radostnou: škola byla skončena mnohem dříve než jindy. Nepamatuji, o kolik neděl... budou tentokrát hodně dlouhé prázdniny, to bylo naše stanovisko...*“¹⁸

---

¹⁵LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel, *Radostné dětství?* Praha a Litomyšl 2006.

¹⁶LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel, *Radostné dětství?* Praha a Litomyšl 2006.

¹⁷S. SVATOŇOVÁ, J. ŠŮLA, P. ZIMMERMANN, *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků*, Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu, Hradec Králové 1991, str. 12.

¹⁸IGNÁT HERRMAN, *V pevnosti, Vzpomínky z roku 1866*. Hradec Králové 1936, str. 8.

Jelikož už od začátku června byly školy uzavřeny, trávil děti čas na návrších, kopcích a věžích a pozorovaly posuny vojsk a vřavu bitev. Když se vojska blížila, lidé před nimi utíkali, pár dní přečkali u příbuzných, v lesích, spali ve stodolách apod. Návrat domů byl ale děsivý, někdo našel chalupu bez střechy, někdo pouze spáleniště, mnozí se zkrátka neměli kam vracet. Dobytek i drůbež, to vše bylo zabráno procházejícím hladovým vojskem. Do škol, veškerých veřejných budov byli naváženi ranění, ale nebylo výjimkou, že lazaret byl zřízen i ve vesnici, na zahradách, v chalupách a stodolách. Během srpna se však školy uklidily, daly znovu do pořádku a v září tak většinou nebránilo nic tomu, aby škola mohla znovu začít. Výjimkou byla jen Obecná škola v Chlumu, která utrpěla asi nejvíce.

„Nešťastné jsou obce, na jichž polích krvavé furie války dne 3. července v zkázyplném reji zuřily, nešťastné rodiny, jichž naděje na bezstarostný život v bohatě vlnícím se obilí spočívaly. Míra neštěstí byla dovršena teprve po bitvě.“¹⁹ Školy i jiné veřejné budovy byly za prusko-rakouských bojů poskytnuty vojákům. V některých byli ubytováni, z některých budov se staly nemocnice, lazarety, z některých místností jakési kabinet, za jejichž zdmi se odehrávala zásadní rozhodnutí, plánovaly strategie. Zkrátka narychlo byly využity veškeré veřejné později i soukromé prostory. V chlumské kronice je poznamenáno, „...válkou dne 3. července 1866 škola nemalých pohrom utrpěla. Vojsko použilo školy co střílny, nadělalo do zdi děr, okna vytlouklo, dveře rozštípalo: by se odtud brániti mohlo. Nepřátelská střelba opět střechu, zdě prostřílela, stromy značně poškodila. Kolem školy způsobené násypy. Toť obraz, jaký naše škola po válce poskytovala.“²⁰

„Zle jest, když živlové přirození se odpoutají a povodní, požárem, zemětřesením neb bouřlivou vichřicí se ohlásí: ale neméně zle jest, když zuřivosti lidské se válkou uzda pustí. Nebojuje se toliko na bojištích, ale všady, kam noha vojenská vstoupí, nejen proti ozbrojencům a nepřátelům se vystupuje, ale právo silnějšího nastoupí panování a dostihuje všechny slabší i neozbrojené, ne nepřátelské, ano i ženy a děti.“²¹ Válka v roce 1866²², byla pro obyvatele východních severních Čech devastující. Někteří přišli o své domovy, některým bylo spáleno a ukradeno veškeré vybavení, pole před sklizní byla pošlapána, mnozí trpěli hladem.

---

¹⁹ Vzpomínky Josefa Hlavatého, In: Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha - Školní kronika obecné školy v Chlumu, inv. č. 1, kniha č.1, str. 29.

²⁰ Vzpomínky Josefa Hlavatého, In: Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha - Školní kronika obecné školy v Chlumu, inv. č. 1, kniha č.1, str. 109.

²¹ Napsal Josef Hlavatý, In: Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha - Školní kronika obecné školy v Chlumu, inv. č. 1, kniha č.1, str. 23.

²² Viz obrazová příloha, obr.č.1.

2.3. Školství v období „Velké války“²³

První světová válka přerušila slibně se vyvíjející síť nižšího a středního vzdělávání. Situace ve školství se opravdu od dob prusko-rakouské války značně změnila, ba dokonce zlepšila. Například v Hradci Králové již na počátku dvacátého století můžeme objevit kromě obecných a měšťanských škol i městské gymnázium, dříve jezuitské. V roce 1907 se přestěhovalo do budovy Borromea. Zdejší výuka se specializovala na latinu a řečtinu, mohli bychom ale jmenovat i další předměty jako zeměpis, dějepis, matematiku, fyziku, přírodopis, hodiny náboženství a německého jazyka. V roce 1870 byla založena vyšší škola reálná, jež o tři roky později získala i svoji budovu. Z dalších škol bychom mohli jmenovat například Městské dívčí reálné gymnázium, které jakožto šestiletí dívčí lyceum vzniklo roku 1907. Patnáct let po prusko-rakouské válce byla dokonce do Hradce Králové přeložena i Státní škola pro umělecké zámečnictví z Třebechovic. Pod záštitou dívčího lycea, později přetransformovaného na dívčí reálné gymnázium, byla nejprve v roce 1914 založena vyšší škola pro ženská povolání hospodářská a k ní byly postupně přidružovány ještě další, vesměs specificky zaměřené, dívčí odborné školy a kurzy. Výuka zahrnovala předměty všeobecně vzdělávací, jako byla například čeština s literaturou, povinná němčina, zeměpis, tělocvik, zpěv a nepovinná francouzština. K předmětům odborným bychom mohly zařadit tzv. početnictví, účetnictví, občanskou nauku, národní hospodářství, zdravotnictví, vychovatelství, nauku o látkách, nauku o potravinách, vedení domácnosti, zdravotvědu, těsnopis, psaní na stroji a péči o dítě. Dále se v I. ročníku vyučovalo šití prádla, ve II. ročníku šití šatů a ve III. ročníku vaření, stolničení, praní a žehlení. K tomu musely žákyně vykonat hospitace v mateřské škole a v jeslích. Mezi nepovinné předměty patřilo kreslení a umělecké ruční práce.²⁴

Výuka na obecných, měšťanských ale i na středních školách byla během „Velké války“ značně narušena. Škola musela mnohdy opustit dosavadní prostory²⁵, během letních prázdnin v roce 1914 si najít nové, protože v těch starých byly zřizovány lazarety, nemocnice, místa vyhrazená pro pluky armád. V Hradci Králové se stěhování týkalo tříd Gymnázia, Vyšší reálky, Obecné školy dívčí na Pospíšilově třídě. Hradecké gymnázium bylo zabráno vojskem,

²³ Slovní spojení z knihy: Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka*, Praha 2001.

²⁴ Biskupské gymnázium Bohuslava Balbína Hradec Králové, *Sborník o hradeckém školství*. Balustráda, Hradec Králové, 2003, ISBN 80-901906-6-9.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha-školní kronika, Kronika městských dívčích odborných škol rodinných v Hradci Králové, 1913-1936, nefol.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha-školní kronika, Kronika městských dívčích odborných škol rodinných v Hradci Králové, 1937-1940, nefol.

²⁵ Viz obrazová příloha, obr.č.3 a 4.

lavice byly vyneseny, podlaha pokryta slámou na spaní, proto muselo být pro výuku a chod školy využito církevních prostor a místností v Borommaeu, Vyšší reálka našla útočiště ve starém Rudolfinu, budově semináře a vedle divadla a třídy Obecné školy dívčí v Pensionátě císaře Františka Josefa I., který náležel Školským sestrám de Notre Dame v Hradci Králové. I budova královéhradeckého Sokola byla obsazena vojáky, proto se po celou dobu první světové války v Hradci Králové na školách tělesná výchova nevyučovala. Nutno i poznamenat, že podle školních kronik tyto propůjčené školní prostory vojenskou okupací velmi trpěly. Budovy chátraly, okna a podlahy bylo nezbytné po odchodu vojáků vyměnit. Předtím, než se zde zase začalo vyučovat, proběhly zde velké opravy, dezinfekce a čištění.

Mnohdy ale nově nalezené prostory pro vyučování nepostačovaly, například Obecné škole v Kuklenách, v jejichž dosavadních prostorách byla zbudována nemocnice pro raněné vojíny, proto muselo být zavedeno polodenní střídavé vyučování. Nutno však říci, že tímto krácením či zaváděním střídavého polodenního vyučování docházelo k celkovému krácení vyučovacího času a tím i k horší kvalitě výuky.²⁶

Během školního roku se velice měnil počet žáků ve třídách. Důvodem byli odvodů učitelů a později i žáků na fronty, jiní zase využívali možnosti úlev, a tak například v době sklizní, žní, zemědělských prací do školy vůbec nedocházeli. Následkem povolání otců do války a nedostatkem pracovních sil byly některým žákům udělovány „úlevy“ od vyučování na některé půldny v týdnu. Výjimkou nebyly ani úlevy pro pomoc na polích v jarních měsících. Navíc už v roce 1914 došlo k tomu, že vyšších tříd gymnázií odváděli chlapce do vojska. V Hradci Králové se tak stalo v pátých a sedmých třídách zdejšího gymnázia. Před odvodem museli chlapci složit závěrečnou zkoušku, říkalo se jí „maturita válečná“. Gymnaziální kronikář se dokonce vždy zmiňuje, že učitelé jsou u těchto zkoušek velice shovívaví a umožňují tak chlapcům rychlý odchod do armády.²⁷ Byla tak dost snížena vážnost a podstata těchto předčasných „zkoušek dospělosti“. O odchodu chlapců do vojska máme zprávy především z kronik hradeckého gymnázia a vyšší reálky. Za čtyři roky války odešlo ze školních lavic gymnázia na fronty celkem 101 žáků, ze tříd Vyšší reálky pak 59. Během školního roku 1916-1917 měli být odvedeni všichni narození v letech 1897 a 1898.

---

²⁶ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Reálné gymnasium Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Vyšší reálky 1880-1928/29, inv.č.2, kniha č.1.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola (dívčí) prof. Drtiny Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné dívčí školy HK-Pospíšilova tř. (1859)-1881-1938, inv.č.1, kniha č.1.

²⁷ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

Chlapcům bylo tehdy pouze 18 a 19 let. V březnu už byli povoláni žáci z ročníku 1899 a na konci roku 1917 měli být odvedeni i chlapci narození v roce 1900.²⁸

Od začátku války byl veliký problém s dopravou uhlí. Monarchie se potýkala s obrovským nedostatkem vagónů a pracovních sil. Krize ale vrcholila v zimě roku 1916 a 1917, kdy uhodily veliké mrazy. Uhlí stěží stačilo na provoz pekáren, mlýnů, nemocnic a elektráren. Ve školách se zakázalo používat elektrická či plynová osvětlení a raději se kvůli světlu upravila doba školního vyučování. Vánoční prázdniny byly z důvodu nedostatku uhlí často prodlužovány, nebyl výjimkou ani jeden měsíc prázdnin.²⁹

Kromě tzv. uhelných prázdnin v prosinci, lednu a únoru, jimiž se řešil obrovský nedostatek uhlí, se naskytl ještě jeden problém, kvůli kterému byla výuka přerušena. Byla to tzv. „španělská chřipka“ v posledním roce války. České země jí byly nejvíce postiženy na podzim roku 1918. Jen na Moravě přinesla smrt 7 800 obyvatelům³⁰. Od 10. do 20. října postihla tato epidemie i děti na gymnáziu a vyšší reálce a vyučování tak po tuto dobu bylo zcela zastaveno.³¹

Další změnu ve vyučování i jeho omezení představovaly učebnice. V průběhu třetího válečného roku byla řada knih a učebnic zakázána a spálena. Některé zkrátka nevyhovovaly požadavkům rakouských úřadů. Všechny nově tištěné učebnice měly u žáků rozvíjet rakouské vlastenectví a lásku k monarchii. Problémem bylo, že na vytisknutí nových učebnic nebylo dost peněz ani surovin, tzn. tiskařské barvy, papíru atd. V Hradci Králové například byla v roce 1917 uzavřena tiskárna knih bratří Peřinů a následně i dvě další, protože byly zařízeny na plyn a městská plynárna zastavila výrobu plynu.³² Děti si učebnice půjčovaly, přenášely je z tříd do tříd, byl jich velký nedostatek a nové byly dodávány třeba s odstupem jednoho roku.

---

²⁸ Státní okresní archiv Hradec Králové, Reálné gymnasium Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Vyšší reálky 1880-1928/29, inv.č.2, kniha č.1.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

²⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Základní devítiletá škola Hradec Králové, Pouchov, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Pouchov 1892-1922, inv.č.2, kniha č.2.

³⁰ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

³¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Reálné gymnasium Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Vyšší reálky 1880-1928/29, inv.č.2, kniha č.1.

³² Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

Během válečných let se na každé škole učitelství sbor značně obměnil. Učitelé často v průběhu války odcházeli na frontu.³³ Nahradili je jiní, buď učitelky, pomocní učitelé nebo výuku mohli převzít i asistenti, často tedy pouze výpomocné síly, čímž kvalita vyučování značně trpěla. Nastaly i okamžiky, kdy z důvodu odchodu učitelů do vojska, musely být třídy spojeny dohromady. Učitelé byli také často odvoláváni jako tzv. komisaři do různých sběrných komisí a rekvizicím obilí, brambor a luštěnin. Výuku za ně přebírali suplenti, ale výuka nebyla zdaleka tak kvalitní, někde musely být třídy spojeny nebo vyučování úplně zrušeno. Navíc se čím dál tím víc rozmáhal problém s kázní žáků. Při výchově dětí zkrátka chyběla tvrdá ruka otce a zvýšený hlas učitele.

Ministerským nařízením byl 1. října 1916 zaveden letní čas. Platil pro období od 1. května do 30. září. Stát tím sledoval především lepší využití denního světla a ušetření za elektrické či plynové osvětlení. Po prvním období, kdy byl letní čas dodržován, žádaly úřady zhodnocení. Kuklenská škola odpověděla v tom smyslu, že je velice nespokojena. Letní čas totiž nebyl rolníky respektován, nedodržovali ho a děti chodily spát stejně o hodinu déle. Vyučování ale začínalo dřív, a tak žactvo chodilo do školy ospalé, bylo nepozorné, přicházelo pozdě a při výuce usínalo. Navíc odpolední vyučování touto změnou vycházelo na dobu ještě většího parna. Nové opatření se u obyvatelstva neseťkalo s velkým pochopením. Letní čas byl používán až do konce první světové války, ale v některých západoevropských zemích zůstal v platnosti i nadále. Stalo se tak například v Nizozemí, ve Velké Británii, ve Španělsku a ve Francii.³⁴

Vyučování prošlo za války velkými změnami. Vše, co dnes považujeme za samozřejmé a zcela běžné, bylo ve válečných dobách nejisté. Poté, co se celé třídy přestěhovaly do náhradních místností, které často ani nebyly pohromadě, se zkrátila doba výuky, vyměnili se učitelé, žákům byly z politických důvodů odebrány učebnice mluvnice a čítanky. Děti navíc trpěly hladem a zimou. Do škol docházely nepravidelně, někdy kvůli nařízeným prázdninám (uhelným či chřipkovým), jindy kvůli práci a pomoci doma. Učitelé chtěli v žácích probudit solidaritu a chuť pomáhat druhým, žáci proto posílali některé

---

³³ Například v průběhu všech čtyř válečných let odešlo z Vyšší reálky celkem 13 učitelů (mezi ně počítám i asistenty a suplenty). Na poučovské obecní škole máme zaznamenán pouze jeden odvod učitele. V Obecné dívčí škole v Hradci byli narukovaní učitelé zastoupeni řádovými sestrami ze Školského řádu de Notre dame, ty vyučovaly bezplatně.

³⁴ Na území Československé republiky, přesněji tedy v Protektorátu Čechy a Morava v období druhé světové války, byl znovu zaveden roku 1940. Pravidelně se používal až do roku 1949. Pak se začal znovu platit v roce 1979 pro období od 1. dubna do 1. října. Toto ustanovení později převzala Česká republika. V roce 1996 došlo ještě k malé změně, podle níž platí letní čas od poslední březnové neděle do poslední říjnové neděle. MARIE BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha, 2001, str. 300-302.

výrobky vojákům na frontu, sušili ovocné listí na čaje apod. V roce 1916 uspořádala kuklenská mládež sbírku nevidaných rozměrů. Usušila pět kilo jahodového a ostružinového listí, nasbírala 3 dětské vozíky zeleniny, zakoupila válečné kokardy a odznaky a odeslala vánoční dar vojínům na frontu. Byly to především knihy a hry pro rekonvalescenty v nemocnicích. Dívky upletly 121 párů nátepníčků a odeslaly 300 růží do Hradce Králové ke dni růží. Děti se také zúčastnily sbírky olova a cínu. Po celý rok sbíraly šištíčky z dubu, duběnky, kopřivy, chrousty a ponravy. Chrousty pak sušily na krmivo. Pěstovaly boby a slunečnice. Mládež také pořádala tzv. „dušičkovou sbírku“, výnos pak použila na okrášlení hrobů padlých vojínů.³⁵

Již od listopadu 1915, tedy něco přes rok po začátku války, se nám dochovaly zmínky o organizaci tzv. vojenských cvičeních žáků. Probíhala každou středu a sobotu od půl třetí do čtyř hodin za účelem vojenské přípravy. Šestnáctiletá až osmnáctiletá mládež cvičila na loukách za Obchodní akademií.³⁶ V Kuklenách bylo přibližně třicet stejně starých mladíků cvičeno každou neděli od 14 do 16 hodin v místní tělocvičně. Po každém výcviku následovala pochodová procházka.³⁷ Od roku 1916 bylo navíc nařízeno, aby rozkazovacím velícím jazykem na těchto vojenských cvičeních byla němčina. Žáci se tak měli plně připravovat na situaci na frontě.³⁸ K tomu patřila pravidelně jednou za měsíc tzv. vojenská vycházka. Některé vycházky se protáhly až do druhého dne a žáci byli ubytováni po domech tamních obyvatel. Na vojenských vycházkách děti nacvičovaly pochod, orientaci v lese, hrály si na lesní hlídky, skrývaly se, hledaly nepřítele, překonávaly překážky a učily se co nejlépe a nejrychleji reagovat na různé zvukové signály.

Obzvláště v období první světové války, v čase kdy bylo potřeba probudit v lidu lásku k mocnáři, prorakouské citění, byly veškeré oslavy týkající se císařské rodiny, monarchie, a vítězných dnů soustátí velice podporovány a udržovány, řekla bych „ve velkém stylu“. Bylo nutné v lidech vzbudit jistotu, víru v monarchii, úctu k císaři. Tyto slavnosti začínaly z pohledu žáka všechny stejně. Vždy se veškerá školní mládež zúčastnila ranní bohoslužby a na konci zazpívala rakouskou hymnu. Pokud šlo o výročí nástupu panovníka na trůn, jeho narozeniny, jmeniny, přípravy na oslavy a samotné akce byly velkolepé. Celé město bylo

---

³⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.
Viz obrazová příloha, obr.č 5.

³⁶ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

³⁷ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

³⁸ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

vždy vyzdobeno, domy dekorovány, osvětleny, připraven byl i ohňostroj, nemůžeme zapomenout ani na průvod, které ho se především účastnili žáci všech škol. Jmeniny, narozeniny a výročí z okruhu císařské rodiny se bezesporu oslavovaly i před válkou, ale ve válečných letech se z nich staly především sbírkové akce, které měly na starost školní děti. Přípravám věnovaly velkou část školního roku.³⁹

---

³⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Reálné gymnasium Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Vyšší reálky 1880-1928/29, inv.č.2, kniha č.1.
Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

2.4. Školáci v Protektorátu

Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939 šlo ideologům německého fašismu o postupnou germanizaci celého prostoru. Výchozím germanizačním prostředkem byla tzv. „říšská myšlenka“. Ta vycházela z toho, že české země jak historicky tak mocensky náležejí do svazku Říše. Český národ se měl „odpolitizovat“. Nelikvidovala se jen československá státní idea, ale rozuměl se tím rozchod s demokratickými zásadami, humanismem a ostatními principy, na kterých spočívala kultivovaná a civilizovaná společnost. České vládě příslušelo podle Hitlerova výnosu o zřízení protektorátu z 16. března 1939 řídit český kulturní život a vláda se v období předsednictví generála Aloise Eliáše těchto možností nikterak nevzdávala, české kultuře se tak dostávalo různých podpor. To vše se ale rychle změnilo na přelomu let 1941 a 1942, kdy došlo k velké reorganizaci protektorátní vlády Reinhardem Heydrichem. Dosavadní předseda vlády generál Eliáš byl zatčen a odsouzen k trestu smrti. Heydrich se snažil o germanizaci také na poli kulturním. Chtěl využít sportu a tělovýchovy a podřídit si tímto způsobem českou mládež.

Události po Mnichovské konferenci a po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava zasáhly české školství mnohostranně. Lidé museli opouštět své domovy v pohraničí, rodiny českých obyvatel ze Slovenska a Podkarpatské Rusi putovaly do Protektorátu, protože byly zkrátka nežádoucí. Děti si s sebou často odnášely živé protiněmecké zážitky umocněné dlouhou cestou do českého vnitrozemí. V pohraničí, které bylo postoupeno Třetí říši, zůstávaly kromě německých škol pouze české obecné školy, ostatní byly likvidovány. Nastaly problémy s umístěním nových přistěhovaných žáků a se zaměstnáním všech učitelů, kteří pozbyli svá místa na Slovensku či na Podkarpatské Rusi. Ministerstvo školství se z obavy z nezaměstnanosti učitelů rozhodlo uzavřít první ročníky 1939-1940 státních a řádových učitelských ústavů a státní pedagogické akademie.⁴⁰ Nacisté se také ve školách snažili uplatňovat svou rasovou teorii, prosazovali ji postupně ve všech předmětech. Nejprve tak omezovali židovské mládeži přístup ke vzdělání, později ho úplně zavrhl.

Protože podle nacistů za odporem vůči okupační vládě stála inteligence, snažili se nejprve zničit ji. V samých počátcích války, v září 1939, bylo v Protektorátu zatčeno kolem 8 000 občanů z řad inteligence a krátce nato, přišel 17. listopad 1939, kdy byly na dobu tří let uzavřeny všechny české vysoké školy a 1 300 studentů zatčeno a odvečeno do

---

⁴⁰ DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.

koncentračních táborů.⁴¹ Po uplynutí této tříleté lhůty však znovuotevření nebylo povoleno a bylo rozhodnuto o zabavení majetku českých vysokých škol a jejich ústavů, majetek nadací a bankovní konta. Zároveň bylo nařízeno předat ministerstvu školství do konce srpna 1939 insignie Karlovy univerzity, žezlo rektora a čtyř děkanů, stříbrnou pečeť a řetězy akademických funkcionářů. To vše nyní patřilo německé univerzitě, které musely být poskytnuty i další dokumenty i zakládací listina Karla IV. Německá univerzita si pak přisvojila název „Německá univerzita Karlova“. Co se týče německých vysokých škol, byly vyňaty z kompetence Ministerstva školství a národní osvěty a přímo spadaly po správu Velkoněmecké říše. Postupně byly přeměňovány a omezovány školy s humanitním zaměřením. Můžeme říci, že středoškolské vzdělávání se orientovalo na praktické obory.

Okupační vláda si postupem času prosadila i reorganizaci obecných a měšťanských škol. V roce 1940 byla dosavadní pětitřídní obecná škola změněna na čtyřtřídní a trojtřídní měšťanská škola také na čtyřtřídní. Měšťanská škola byla pak navíc přeměněna na školu výběrovou. V českých jednotřídních školách byl povolen počet žáků 50, v měšťanských 60, v německých obecných školách jen 45 maximálně.

Nacisté věnovali mimořádnou pozornost německému školství v Protektorátu. Německé školy byly určeny i mládeži, která pocházela ze smíšených manželství. Veliký zájem měli na rozšíření a budování nových německých obecných a měšťanských škol. Připisovali jim rozhodující úlohy při upevňování německví. Učitelé vyučující na německých školách byli vzděláváni a vychováni ještě za dob první republiky, a to byla skutečnost, která se nacistům zdaleka nelíbila. Vytvořili pro ně proto tzv. proškolovací kurzy konané na pražské pobočce Německého ústředního ústavu pro výchovu a vyučování v Berlíně. Pokud chtěly být české děti na území Protektorátu přijaty do německé školy, sledovala se u nich rasová, dědičně zdravotní, charakterová, sociální a národně politická hlediska. Žádosti o přijetí pak ale ještě byly zkoumány ředitelem školy, krajským vedoucím NSDAP, služebny SD a policií. Ve zcela jiném postavení byly děti, které zůstaly se svými rodiči v odstoupeném území. Zde byly střední školy okamžitě zlikvidovány, zůstaly pouze školy obecné a částečně měšťanské. Obecná škola byla tedy jediným typem školy pro českou mládež například v severočeském pohraničí. Nacisté však nebránili českým dětem vstupovat na německé

---

⁴¹ 15 172 českých studentů bylo zbaveno možnosti studia uzavřením deseti českých vysokých škol. Pedagogické činnosti a vědeckému výzkumu se již nadále nemohlo věnovat 513 profesorů, 475 docentů a 345 ostatních učitelských sil.
DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.

školy, docházelo k tomu například v oblasti Sudet. Velice se to hodilo do jejich odnárodňovacího plánu.

Jedním z mnoha germanizačních a protižidovských opatření byly zákazy zaměstnání Židů ve školství, nesměli být učители ani soukromými docenty. Po zápise „neárijských dětí“ v roce 1939 smělo být přijato jen tolik, aby počet nepřesahoval 4% v jednom ročníku. Všechna tato omezení vyvrcholila vyloučením židovské mládeže z českých škol počínaje rokem 1942.⁴²

Stejně jako na začátku dvacátého století, kdy propukla tzv. „Velká válka“, bylo zapotřebí vyklízet školní prostory, v nichž pak byly zřizovány lazarety, noclehárny pro pluky atd., situace se opakovala. Nejprve byly tyto veřejné budovy vyprazdňovány pro německé okupační jednotky nebo pro různá velitelství, například SS, Wehrmacht, Auffrischungsstab 17 aj., ale ke konci války již byly tyto prostory využívány pro lazarety vojákům přijíždějícím z východní fronty. Tak se například stalo, že v klášterní budově na Červeného třídě čp. 813, kde se původně nacházely třídy Obecné školy dívčí profesory Drtiny v Hradci Králové, se v době druhé světové války vystřídaly německá škola, německý lazaret a po 5. květnu 1945 i Rudá armáda.⁴³ Ředitelé škol se tak museli postarat o náhradní místnosti pro třídy. Nedostatek prostor se kromě toho vyřešil i zavedením střídavého půldenního vyučování. Velice obtížné bylo i dojíždění do škol, mnoho vlakových spojů bylo zrušeno a využito k přepravě vojáků a zásobování. Děti měly mnohdy problémy vůbec se do školy dostat. Často musely nasedat již na dělnické vlaky, které odjížděly po páté hodině ráno, mnohé chodily v jakémkoli počasí do školy pěšky. Během školního roku 1943-1944 bylo do škol doručeno nařízení Ministerstva školství, že zakazuje školní prostory pronajímat bohoslužebným účelům. Ve školní kronice obce Mžany se dočítáme, že v noci z 15. na 16. února 1945 ve zdejší škole přenocovalo říšské vojsko, nebo že zde přibližně ve stejnou dobu byli do prostor první třídy umístěni němečtí uprchlíci, ženy a děti, z Dolního Slezska. Poté co 10. května odešli, následovala desinfekce a čištění třídy.⁴⁴

Změnám se neubránily ani učební osnovy a předměty. Ve výuce českého jazyka, konkrétně pak literatury, dějepisu, církevních dějin, se muselo upustit od všeho, co by nekorespondovalo s říšskou myšlenkou. Měl být zcela respektován „duch nových poměrů politických“. Náplň hodin dějepisu a zeměpisu se měla věnovat především velkoněmeckému

---

⁴² DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.

⁴³ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola dívčí profesora Drtiny-Pospišilova třída, Pamětní kniha-školní kronika Obecné školy dívčí profesora Drtiny, 1938-1953, inv. č. 2, kniha č. 2.

⁴⁴ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Libčany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

prostoru. Nacisté se snažili zcela vymýtit český dějinný mýtus. Od poloviny srpna 1939 byla pro české školy vydána jazyková nařízení, která dávaly němčině přednost před češtinou. Výuka němčiny byla před rokem 1939 povinným předmětem pouze na středních školách, na obecných a odborných školách to byl předmět nepovinný. V listopadu 1939 byla ale zavedena do rozvrhů měšťanských škol a od roku 1940 byla povinným předmětem od třetí třídy obecné školy. Na českých školách přikazovalo používat německo-české tiskopisy, vyhlášky nápisy, razítka. Ředitelé, učitelé a posléze i školníci museli absolvovat kurzy německého jazyka. Zakázány byly i výrazy „státní“ a „český“. Veliký obrat nastal ve školním roce 1941-1942, kdy byla výuka dějepisu, literatury, občanské nauky a výchovy, církevních dějin a úvodu do filosofie zrušena.⁴⁵ Získané vyučovací hodiny se potom využily většinou pro výuku německého jazyka. Pro znovuzavedení hodin dějepisu a zeměpisu se učitelé těchto předmětů museli zúčastnit tzv. přeškolovacích kurzů. Po zrušení zákazu v listopadu roku 1942 se ale stejně vykládaná látka zúžila pouze na území Říše a postihla tak nejvíce výklad českých dějin, které byly nyní chápány jako součást dějin říšskoněmeckých. Nacistická propaganda si ale byla vědoma významu historie v české společnosti, proto byly vydávány knihy a brožury, které měly „uvést vše na pravou míru“. Přehodnocení českých dějin vysvětlil K. H. Frank v brožuře „Čechy a Morava v Říši“⁴⁶, další protektorátní aktivisté v člancích a brožurách „Co nám lhaly dějiny“, „Český mythus“⁴⁷, „Hovory s dějinami“⁴⁸. Šlo ale o pouhou falzifikaci českých dějin.⁴⁹ Během školního roku 1943-1944 byla vyučovací hodina prodloužena z 45 na 50 minut.

Učitelé se po 15. březnu 1939 ocitli v nezáviděníhodné situaci. Jednak museli předkládat prohlášení o árijském původu, ale navíc byli povinni svým podpisem složit slib Vůdci a Říši.⁵⁰ Chtělo se po nich, aby při výchově a vyučování šířili úctu k Vůdci, loajlnost k Říši a německému národu. To vše měli propagovat především v hodinách dějepisu, zeměpisu, ve vlastivědě, v dějinách literatury apod. Měli se stát poslušnými vykonavateli nacistické protektorátní školní politiky. K tomu sloužily tzv. přeškolovací kurzy. Od června 1941 byli učitelé dějepisu vypravováni na patřičné přeškolení do města Rankenheimu u Berlína. Z každé střední školy, učitelského ústavu, hlavní školy jel jeden. Na školení byli

---

⁴⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Mžany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

⁴⁶ FRANK, Karl Hermann, *Čechy a Morava v Říši*. Orbis, Praha, 1942.

⁴⁷ VAJTAUER, Emanuel, *Český mythus: co nám lhaly dějiny*. Orbis, Praha, 1943.

⁴⁸ LAŽNOVSKÝ, Karel, *Hovory s dějinami: především z hlediska mladé generace*. Orbis, Praha, 1940.

⁴⁹ DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.

⁵⁰ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č. 4, kniha č. 4.

seznamování s výkladem dějin v duchu říšské myšlenky, dějin zaměřených na německou říši. O rok později se dalším předmětem rankenheimských přeškolovacích kurzů stal zeměpis. Říšská myšlenka tak měla být podložena i geografickými argumenty. Na základě významu pro Třetí říši byl vyložen výklad o dalších zemích. Na počátku léta 1943 byly kurzy zahájeny i pro vyučující přírodopisu a biologie. V témže roce byli přeškolováni i učitelé matematiky, kvůli leteckým náletům na Berlín byly ale další kurzy přeloženy do Prahy. Učitelé, kteří získali ta nejlepší ohodnocení na školení, nadále vykonávali funkce vedoucích pracovních přeškolovacích skupin všude po Protektorátu. Kupříkladu kurz jazyka německé pro učitele národních škol se v Hradci Králové v roce 1941 konal od 5. února do 18. června, a to pokaždé čtyři hodiny jedenkrát týdně. Přeškolovací kurz pro vyučující dějepisu pak byl v Hradci Králové pořádán od 23. do 28. srpna.⁵¹ Učitelé se v rozporu se svým přesvědčením museli účastnit pronacistických oslav, odsoudit atentát na R. Heydricha, československý zahraniční odboj, slavit den vyhlášení Protektorátu a Hitlerovy narozeniny. Ctili ale heslo „pracuj pomalu“, nevyvíjeli žádnou aktivitu a brzdili tak vstup nacistické ideologie do školních tříd. Ministerstvo školství a národní osvěty nařídilo pro učitele samozřejmě za účelem prohloubení německého jazyka tzv. „pracovní kroužky“, hospitace a „pracovní dny učitelů“. V rámci pracovních kroužků, které byly svolávány asi pětkrát ročně na 4 hodiny denně, učitelé vypracovávali podrobné osnovy, vyučující při nich museli samozřejmě mluvit pouze německy, pracovní dny se konaly jednou do měsíce celých šest hodin.⁵² Přibližně od roku 1944 byli v důsledku nařízení totálního nasazení někteří učitelé zbaveni své vyučovací povinnosti a byli posláni do různých válečných podniků jako dělnická síla. Některé školy, jako například Obecná škola v Třesovicích, zůstaly bez osazenstva, a tak do nich byli přemísťováni učitelé z okolních vesnic. V příkladu Třesovic vše dopadlo tak, že tam byl přesunut jeden ze dvou učitelů mžanské obecné školy a v Mžanech bylo vyučování tzv. redukováno, aby ho jeden učitel stihl v rámci půldenního dopoledního a odpoledního vyučování.

Nutno ještě říci, že pokud byly vyhlášeny prodloužené vánoční prázdniny, které někdy trvaly tři, čtyři měsíce, učitelé byli na výpomoc zaměstnání u školního, obecního, okresního úřadu, pomáhali při organizaci a administrativě vyživovacích a kontrolních akcích, uplatňovali se při žňové sezóně o letních prázdninách a při zemědělských pracích.

---

⁵¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č. 4, kniha č. 4.

⁵² Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Mžany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

Česká protektorátní kultura musela být zbavena všeho, co bylo v rozporu s tzv. „říšskou myšlenkou“. Dne 2. září 1939 na popud říšského protektora vydalo Ministerstvo školství a národní osvěty příkaz k vyklizení a odvezení všech závadných obrazů, například s legionářskými scénami a výjevy z bojů proti Němcům, s portréty Tomáše Garrigue Masaryka, Edvarda Beneše, obrazů připomínajících dějiny Čech a Moravy, bývalo Československou republiku, na příslušné okresní úřady. Například do Obecné školy v Mžanech byly podle objednávky v únoru roku 1941 dovezeny obrazy „vedoucích mužů Německa“, jako byl Adolf Hitler, Otto von Neurath a další, dále portréty umělců Johanna Wolfganga Goetha, Mozarta, Schillera a Wagnera, a v neposlední řadě vyobrazení německých krajin.⁵³ Revizím byly podrobeny veškeré učebnice a školní a učitelské knihovny. Mezi první nařízení patřil zákaz používání učebnic dějepisu, zeměpisu, češtiny a němčiny. Postupem času se ale ukázalo, že nacistům nevyhovují žádné české učebnice, a tak těm, které se nemusely vyřadit, byla řádně začerněna nebo přelepena nevyhovující místa. Po provedených opravách bylo například povoleno užívat učebnice „Mladý počtář“, „Poupata“, „Jazyk vyučovací“, „Praktická učebnice jazyka německého“.⁵⁴ Do škol se odebíraly časopisy jako například „Böhmen und Mähren“, „Unsere Wehrmacht im Protektorat“, „Wir lernen deutsch“⁵⁵, jehož příloha sloužila jako učebnice němčiny, „Pestrý týden“ a další.⁵⁶ Výuka byla tímto i dalšími příkazy velice negativně ovlivněna. Zákazy se postupně začaly vztahovat i na formu vyučování. Dětem nesměla být dáována témata slohových prací ve smyslu „Kdo byl největší Čech“, při vyučování češtiny se měl učitel vyvarovat čtení článků, které by byly naplněny duchem národní zaujatosti. Naopak se doporučovalo čtení textů, kde se zrcadlila vzájemná spolupráce mezi českým a německých duchovním životem. Zakázané učebnice byly postupně nahrazovány česko-německými texty. Tato opatření a zákazy používání učebnic velice stěžovaly práci učitelům, ale především i žákům a studentům, kteří si informace hůře představovali a osvojovali.

Mezi další změny ve výuce, které školáky ve válečné době postihly, patřilo například posunutí začátku vyučování v celém školním okrese Hradec Králové na 8:30. Sešity žáků a studentů byly pravidelně kontrolovány, učitelům se nakazovalo, aby žáky na zbytečné problémy předem upozorňovaly, sešity a bloky nesměly obsahovat jakékoli obrázky či texty

---

⁵³ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Mžany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

⁵⁴ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č. 4, kniha č. 4.

⁵⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č. 4, kniha č. 4.

⁵⁶ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Mžany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

namířené proti Říši. Každým rokem 15. března, ve výročí počátku okupace, bylo dětem připomínáno, aby se vyvarovaly neuvážených počinů, byl jim připomenut i výnos Ministerstva školství o povinné úctě k symbolům Říše.⁵⁷ Tak se také stalo, že jistý žák Josef Pavlata z II.A třídy Měšťanské školy v Kuklenách „byl pro své chování jímž ohrožuje trvale kázeň třídy pro naprostý neprospěch a pro nepořádnou školní docházku vyloučen z hlavní školy a postoupen zdejší škole obecné“.⁵⁸

Ani v období druhé světové války nechybělo nekonečné prodlužování vánočních prázdnin z důvodů nedostatku otopu. Nebylo výjimkou, že žáci nastoupili k pravidelné školní docházce až v březnu nebo v dubnu. Do té doby se scházeli jednou týdně, aby jim byly zkontrolovány a zadány nové úkoly. V kronice Obecné školy ve Mžanech se dokonce dočteme, že ve školním roce 1944-1945 žáci měli nastoupit k pravidelnému vyučování 4. dubna, ale to jen pokud by byla možná výuka bez vytápění. Škola pak ve skutečnosti začala řádně fungovat až 22. května 1945, do té doby se od poloviny dubna učilo polodenně v místním hostinci u Josefa Vrátného.⁵⁹

Za období Protektorátu se změnila i klasifikace žáků. Učitelé museli chtě nechtě využívat šestistupňovou řadu, přičemž rozdíl mezi stupněm 5 a 6 byl ten, že pokud někdo dostal „pětku“, předpokládalo se, že je schopen nápravy, u klasifikačního stupně „šest“ už se s další opravou či nápravou nepočítalo.⁶⁰

2. března 1942 byl nařízením Emanuela Moravce, tehdejšího ministra školství, zaveden pro veřejné zaměstnance protektorátní příslušnosti, tedy i pro učitele, pozdrav zdviženou pravicí.⁶¹ V září 1942 zase přicházelo na četnické stanice oznámení o zákazu zpívání následujících písní „Horo, horo, vysoká jsi“, „Už mě koně vyvádějí“ na školách.⁶² Přestože tancovačky, veselice, zábavy a plesy byly v době Protektorátu zrušeny a zakázány, netýkalo se to povinných narozeninových oslav Vůdce, dne počátku okupace a dalších.

---

⁵⁷ Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha-školní kronika, Měšťanská škola Kukleny, 1939-1945, inv.č 2, kniha č. 2.

⁵⁸ Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha-školní kronika, Měšťanská škola Kukleny, 1939-1945, inv.č 2, kniha č. 2.

⁵⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Mžany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

⁶⁰ DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.

⁶¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Mžany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č. 4, kniha č. 4.

⁶² v Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č. 4, kniha č. 4.

„Narozeniny Vůdce Velkoněmecké říše byly oslaveny na zdejší škole podle výnosu mšano ze dne 8. dubna 1942, ..., takto: Žactvo se shromáždilo před první vyučovací hodinou spolu se všemi členy učitelského sboru ve svátečním oděvu ve vyzdobené třídě. Správce školy přednesl proslov, v němž vyzvedl význam osobnosti Adolfa Hitlera jako Vůdce Velkoněmecké říše a obnovitele Evropy.... Náš vděk Vůdci za ušetření naší domoviny před útrapami války.... Po oslavě bylo prázdno. Na školním budově byly vyvěšeny prapory.“⁶³

Na všech školách musela být probírána protiletecká obrana. Přednášky se věnovaly například leteckému bezpečí, poplachu, ochraně, první pomoci při neštěstí, tomu jak se chovat při náletu a v krytu, jak při požáru, ohrožení plynem.⁶⁴ Kurzy protiletecké ochrany se nekonaly jen pro žáky a studenty, ale také pro učitele. K němu bylo svoláno veškeré učitelstvo královéhradeckého školního okresu, trval něco přes tři hodiny a byl zpestřen praktickými ukázkami hašení například zápalných bomb.⁶⁵ Na každé škole muselo být určeno místo, které by v případě útoku sloužilo jako kryt. Většinou to byl sklep. V posledním roce války byla situace již tak vyostřená, že v kronikách nalezneme zápisy „není dne, kdy by nebyl hlášen nálet“⁶⁶. Dělo se tak především nad průmyslovými městy, což bezesporu byly nedaleké Pardubice například, nebylo ani výjimkou, že byly sestřelovány projíždějící vlaky.

Žáci měšťanských, respektive hlavních škol, byli zejména ke konci války nasazováni na povinné práce buď zemědělské, někdy v lesích, jindy v podnicích, například v zelárně ve Svobodných dvorech aj.⁶⁷

Nacistická „převýchova“ se obracela především ke školní mládeži. Z toho důvodu bylo v roce 1942 založeno Kuratorium pro výchovu mládeže⁶⁸, aby organizovalo veškerou mimoškolní sportovní či kulturní činnost. Orientovalo na mladé lidi s cílem zformovat jejich názor v zájmu německé propagandy. Těžilo z dezinformace mladých. Účast v Kuratoriu byla pro českou mládež povinná. Celkově si zde ale nacisté připsali pouze jednotlivé úspěch, ale většinu české mládeže se jim touto výchovou zaujmout nepodařilo.⁶⁹

---

⁶³ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Mžany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3, str.15.

⁶⁴ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

⁶⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha-školní kronika, Měšťanská škola Kukleny, 1939-1945, inv.č 2, kniha č. 2.

⁶⁶ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č. 4, kniha č. 4.

⁶⁷ Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha-školní kronika, Měšťanská škola Kukleny, 1939-1945, inv.č 2, kniha č. 2.

Viz obrazová příloha, obr.č. 13.

⁶⁸ Viz obrazová příloha, obr. č. 11, 12.

⁶⁹ DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.

2.5. Pohled do interiéru třídy

Pokud si prohlédneme školní kroniky dvacátého století, všimneme si, že velká vlna rekonstrukcí a výstavby nových školních budov, nastala v období tzv. první republiky. V této době již nám vše dokumentuje i fotografie. Z té se dozvídáme, že například místnosti nové školy v Černilově, která byla slavnostně otevřena v roce 1931, už byly vybaveny stolky s židličkami, nikoli dvousedadlovými lavicemi, víme také, že ve škole byly třídy tematicky uspořádány.⁷⁰ Jedna třída byla vybavena pro potřebu zeměpisu, jiná místnost byla přímo využívána k výuce dějepisu. Ve škole byla dále kreslárna, umývárna, letní a zimní tělocvična, náboženská třída, pracovna pro ženské a chlapecké ruční práce, sborovna a ředitelna.⁷¹

Nutno ale říci, že se takovýmto vybavením nemohly chlubit všechny školy. Jiný pohled do tehdejší třídy nám nabízí kronika školy v Habřině. Místnost na nás působí velice tmavě, musíme ale počítat se špatnou kvalitou a stářím fotografie. Ve třídě se nacházejí vícemístné lavice, které byly tehdy, troufám si říci, běžným nábytkem většiny tříd.⁷²

V dětství je téměř vše udáváno a směřováno školou. Škola jako taková, neznamená pro děti jen učení, práci, ale i přátelství, první problémy, zklamání, radosti atd. Proto je nutné vyučování a vůbec škole věnovat značnou pozornost, pokud se chceme dozvědět více o dětech a jejich prožívání dětství. Dětství je zkrátka se školou nerozlučně spojeno, a to i v dobách válečných.

---

⁷⁰ Viz obrazová příloha, obr.č. 9.

⁷¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Černilov, Pamětní kniha-školní kronika Obecné školy Černilov, inv.č 3, kniha č. 3.

⁷² Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Habřina, Pamětní kniha-školní kronika Obecné školy Habřina, inv.č 2, kniha č. 2.

3. Jak se války podepisovaly na zdravotním stavu dětí

3.1. Vývoj zdravotního stavu obyvatelstva od roku 1848 do 1914

Devatenácté století představuje více jak sto let obrovských změn veřejného i soukromého života a proměn ve společnosti. Po revoluci v roce 1848 bylo zrušeno poddanství, během 19. století se obecně všude rozvíjela průmyslová výroba, s čímž byla spojena i větší míra migrace obyvatelstva. Zároveň můžeme mluvit i o rozmachu vzdělání, vědních oborů, tedy i přírodních věd a tím i lékařství. Z demografických výzkumů vyplývá, že se od počátku 19. století postupně zvyšoval jednak počet obyvatel a jednak délka života. Značně tomu napomáhala rodící se zdravotnictví v dnešním slova smyslu. Městského fyzika, lékaře, ranhojiče můžeme najít v městském prostředí již v 16., 17. století, ale o proškolených, či vystudovaných lékařích lze mluvit až ve století devatenáctém.

Pokud bude náplní této kapitoly zdravotní stav obyvatelstva po roce 1848, měli bychom se zmínit o zdravotním patentu z roku 1770. Spolu s modernizací školského systému vzrůstal zájem o zdravotní stav obyvatelstva. Postupně vznikaly nové instituce a metody systému péče o zdraví. Stejně jako v případě péče o vzdělání obyvatel byly i při zdravotní politice státu dominantní důvody vojenské a ekonomické. V roce 1770 byl vydán Zdravotní řád. Ten určil pravomoci, úkoly a povinnosti zdravotních pracovníků a dal vznik orgánům státní zdravotní správy. V čele zemí stály zemské zdravotní komise vedené lékařem, který obdržel titul zemského protomedika. Současně byly vymezeny úkoly krajských a městských lékařů. Tato základní zdravotní norma byla dále novelizována aktualizována. Tak například v roce 1786 byl zaveden úřad krajské porodní asistentky, dále pak určen hygienický dozor a položen základ organizace boje proti epidemiím.⁷³

K velkému pokroku nedošlo pouze v oblasti vzdělávání a proškolení lékařů, ale také v rovině klasifikací nemocí. Ve zdravotním patentu vydaném v rámci osvícenských reforem, respektive v roce 1785, nalezneme již nařízení o pojmenování nemocí, o upřesňování úmrtí, ale tehdy byly jasně diagnostikovány pouze neštovice a cholera, dále pak se rozlišovalo nesčetně místních pojmů. Povinné protokoly o příčinách smrti se musely vyplňovat od roku 1851. Další posun v lékařské vědě představovala klasifikace nemocí. V roce 1871 byly nemoci roztrženy do 16 skupin a dále podrobně specifikovány. Toto dělení bylo dále

---

⁷³ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

upraveno v devadesátých letech 19. století. Na začátku první světové války habsburská monarchie znala 25 skupin dále upřesněných a rozříděných. V roce 1893 se konala v Chicago Mezinárodní konference statistického ústavu, na níž byla přijata tzv. Bartillonova klasifikace. Dodnes z ní vychází mezinárodní klasifikace chorob, během dvacátého století ji postupně přijala všechna států.⁷⁴

Jen díky rozšířené prevenci, větší opatrnosti, kontrolám vod, kanalizací, lepším hygienickým podmínkám, rozvoji dopravy, v zemědělství, zdokonalení metod konzervace potravin se během 19. století zdravotní stav obyvatelstva mohl výrazným způsobem změnit. Kupříkladu obávaná nemoc černé neboli pravé neštovice neznamena již na počátku dvacátého století takovou hrozbu jako o sto let dříve. Na konci osmnáctého století se proti této chorobě začalo praktikovat očkování. Tento způsob, zvaný variolizace⁷⁵, spočíval v přenosu nepatrného množství obsahu neštovice z nemocného na zdravého člověka. Metoda pocházela z Osmanské říše a její průkopnicí byla manželka anglického velvyslance v Cařihradě Mary Wortley-Montagu. Faktem je, že tento druh očkování nebyl příliš bezpečný, neboť se s přenášenými neštovicemi mohla přenést ještě jiná choroba jako například tuberkulóza nebo syfilis. O několik let později, na konci osmnáctého století, jistý venkovský lékař Edward Jenner z Berkeley našel proti této přímo epidemické chorobě jiný způsob očkování, zvaný vakcinace. Metoda spočívala v přenosu kravských neštovic na zdravého člověka. Jedním z propagátorů této vakcinace byl karlovarský lékař Jean Carro, který nechal takto očkovat děti ve vídeňském, pražském a nakonec i brněnském nalezinci. Příkladem šla panovnice Marie Terezie, která nechala nejmladší děti také očkovat, i někteří zástupci české šlechty, jako Schwarzenbergové, Nostitzové aj.⁷⁶ Samozřejmě nebylo možné přesvědčit o tom veškerou velice konzervativní společnost, ale výsledek na sebe nenechal dlouho čekat. Když v roce 1870 až 1871 proběhla prusko-francouzská válka, ztratila v ní francouzská vojska 23 000 mužů, zatímco očkováná pruská armáda „pouhých“ 278 mužů. V sedmdesátých letech vypukla epidemie neštovic i v českých zemích u zatím neočkovaných obyvatel a u lidí, kteří byli očkováni dlouho předtím. Tím se otevřely i další diskuse o vakcinaci a v devadesátých letech již nemůžeme mluvit o epidemii neštovic, nalezneme pouze ojedinělé případy, ještě bohužel smrtelné, zatímco na počátku dvacátého století již přeléčené. Povinná, zákonem

---

⁷⁴CHARVÁT, Josef, *Vývoj lékařství v poslední válce*. Melantrich, Praha, 1947.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

⁷⁵LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš, *Dějiny každodennosti "dlouhého" devatenáctého století. II. díl: Život všední a sváteční*, Pardubice 2005.

⁷⁶LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

ustanovená vakcinace neštovic, byla nařízena až v roce 1919. O dalším úspěchu díky včasné diagnóze, lepší hygieně a rychlejší izolaci můžeme mluvit například u choroby břišního tyfu. Velikým problémem a záhadou zůstávala tuberkulóza. Až na počátku dvacátého století, a to díky kvalitnější práci lékařů, mírně klesla úmrtnost na tuto chorobu. Šířila se nejvíce v průmyslových centrech. V sedmdesátých letech také vypukla epidemie záškrtu. Preventivně se tehdy dětem vytíraly krky štětcem namočeným v roztoku soli a jódu. Očkování se proti této nemoci, jinak zvané mázdřivce, uskutečnilo v roce 1912. Od roku 1878 vyšlo pak nařízení o povinném hlášení výskytu této nemoci. Na začátku třicátých let sužovala obyvatele českých zemí epidemie cholery.⁷⁷ Napadala především batolata a školní děti, které byly k této nemoci náchylnější. Ještě jednou pak udeřila po skončení války v roce 1866. Zachvátila nejen obyvatele východních Čech, šířila se do měst, jimiž přímo či okolo vedla železnice. Vlaky totiž byli přepravováni nemocní a ranění vojáci. Devatenácté století se stále nevyhnulo vysoké kojenecké a dětské úmrtnosti. U případu úmrtí dítěte byla jako nejčastější příčina jmenována „vrozená slabost“, stejně jako o seniorů „sešlost věkem. Pod těmito pojmy se často skrývalo nesčetné množství nejrůznějších chorob. Dětskou úmrtnost se dařilo mírně snižovat zlepšením hygienických návyků, lepší pediatrikou péčí, jež se v devatenáctém století teprve jako obor rodila, pomohl tomu i pokrok ve skladbě nutriční výživy.⁷⁸

V březnu 1848 se mimo jiné konalo i shromáždění členů lékařské fakulty, kde byly vysloveny reformní požadavky týkající se zemského zdravotnictví. Jednalo se o účelné rozmístění lékařů, o vytvoření lékařských okresů či obvodů s placenými lékaři, o reorganizaci chudinské péče, o otázky zdravotnického školství a lékárnictví. Volání po reformě zesílila po vyhlášení zrušení poddanství. Mnoho panských lékařů a ranlékařů bylo vrchností nadále odmítnuto. Takřka přes den byla ukončena péče o venkovskou chudinu. Vídeňské Ministerstvo vnitra, pod které tehdejší zdravotnictví spadalo, jakoby by neslyšelo, neodpovídalo. Představitelé pražské lékařské fakulty se však nedali odradit a dále psali petice o právu na zdraví, o možnosti základního ošetření. Prozatím totiž povinnost zdravotní péče přecházela na obec, která se s ní leckde nedokázala vypořádat a veškeré zdravotnické náklady byly placeny z přímých daní příslušného okresu. V roce 1849 sepsal pražský protomedik Ignác Nádherný, který tehdy řídil zdravotnické úřady v Praze, zprávu pro české gubernium na základě podkladů a vyjádření lékařů, zdravotníků, ranlékařů, lékárníků z každého okresu.

---

⁷⁷ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

⁷⁸ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.

Považoval za nevyhnutelné, aby v každém okrese byla alespoň jedna veřejná nemocnice, aby byla vytvořena pevná pracovní místa pro státem placené lékaře atd. V roce 1850 pak byly vytvořeny poradní a posudková zdravotní komise při Ministerstvu vnitra ve Vídni a zdravotní komise při místodržitelstvím v každé zemi. Slibný začátek však vystřídaly roky zmatku, a když už byla připravena půda v podobě reformy správní vytvořením 13 krajů a 208 okresů, byla sestavena nová zdravotnická reforma. Revoluční roky tak přinesly především diskusi, nové názory, reformní nápady, ale žádné uspořádané řešení.⁷⁹

Osud zavedl Ignáce Nádherného do Vídně, kde od roku 1857 vykonával úřad ministerského rady a referenta pro medicínsko-chirurgická studia. V Čechách v jeho úsilí o reformu veřejného zdravotnictví pokračoval dr. Hermann Ambrosi. Ani on ale nedokázal prosadit síť 767 obecních lékařů, z nich 208 mělo zároveň zastávat funkci lékařů okresních. Faktem je, že se celá věc dala znovu do pohybu až v šedesátých letech, respektive v roce 1867. V tehdy vydané prosincové ústavě ještě veřejné zdravotnictví spadá pod ministerstvo vnitra, v jednotlivých zemích má pak hlavní slovo tamní místodržitelství a s ním i poradní orgán zdravotní rada složená ze zemského zdravotního referenta a pěti až osmi členů. Země se pak dále dělily na politické okresy. V Čechách jich bylo vytvořeno 89, na Moravě 34 a ve Slezsku 9. Takto sestavené správní uspořádání vytrvalo až do období tzv. první republiky a zdravotní správa ho jednoduše kopírovala. Základní celoříšský zákon o veřejném zdravotnictví byl vydán v roce 1870, avšak vzhledem k tomu, že se na něm nepodíleli čeští lékaři, byl přijat pouze liberálními lékaři německými. Nařizoval vytvoření postů okresním lékařům při okresním úřadech a síť lékařů obvodním a obecních. Zákon sice zahrnoval otázku lékařské pomoci obecních chudých, ale již nepamatoval na rychle vzrůstající skupinu dělnictva. Reakce zemí na sepsání a vyhlášení zákonů zemských, které by pouze konkretizovaly celoříšský zdravotnický zákon, byly velice laxní a pomalé. Nejrychleji reagovala Morava. Až o čtyři roky později, tedy roku 1888, byl sepsán zákon pro Čechy. Obce nad 6 000 obyvatel tak měly platit jednoho obecního lékaře, obce menší se měly sdružit do tzv. obvodu a spolupodílet se na vydržování lékaře obvodního. Mezi povinnosti takového lékaře patřil například dohled nad porodními bábami, nemocnicemi, potom povinnosti

---

⁷⁹ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.

preventivní, hygienické a osvětové. Až tehdy byla tedy vytvořena pevná síť veřejného zdravotnictví.⁸⁰

Jak jsme již naznačili výše, záležitosti ochrany dělnictva nebyly řešeny do doby, než se zformovalo tzv. dělnické hnutí. Nejprve přišla na řadu otázka úrazů, a tedy požadavků na pojištění. Některá bezpečnostní opatření byla zanesena již v živnostenském řádu z roku 1859 a v horním zákoně z roku 1854. O požadavku nemocenského a úrazového pojištění se začalo diskutovat na konci devatenáctého století. Velký krok vpřed znamenal zákon z 28.12.1887 o povinném úrazovém pojištění všech dělníků v dolech, lomech, hutích, v továrnách, loděnicích atd. Zákon o povinném nemocenském pojištění na sebe nenechal dlouho čekat, jeho vydání se datuje k 30.3.1888. Podle něho se nemocenské pojištění vztahovalo na všechny dělníky a úředníky povinně pojištěné proti úrazu v podnicích spadajících pod živnostenský řád. K této skupině pracovníků se mohli přidat i lidé zaměstnaní v zemědělství a například v lesnictví. Pro úrazové pojištění bylo zřízeno v Předlitavsku celkem sedm pojišťoven, pro povinné nemocenské pojištění několik kategorií pokladen. Konečně tak bylo dosaženo alespoň jakési jistoty minimální lékařské péče v případě nutnosti.⁸¹

Neměli bychom opomenout sdružení lékařů, která vznikala od konce devatenáctého století. Jedním byla Lékařská komora, účast v ní byla pro všechny lékaře povinná, a druhou organizací dobrovolná Ústřední jednota českých lékařů. Podnětem k jejímu založení byla rozsáhlá jednání k přípravám obou výše zmíněných zákonů o pojištění.⁸²

V dobách válečných byl narušen zcela chod soukromých praxí, pravidelný běh nemocnic i život lékařů. Především východočeští lékaři pomáhali a ošetřovali raněné v době prusko-rakouské války roku 1866. Jejich činnost ale nebyla zdaleka ještě organizovaná, každý za sebe pomáhal jak mohl. Na počátku dvacátého století někteří z českých lékařů, a to zejména chirurgů, odjížděli do balkánských zemí, které tehdy vstoupily do válečného stavu s Tureckem. Mnoho z nich to pokládalo za jakousi vlasteneckou povinnost. Situace se pro české lékaře zásadně změnila v čase první světové války. Byl to konflikt zcela nevídaný, nečekaně krutý a dlouhý.

---

⁸⁰ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knížnice Matice moravské, Brno, 2004, ISBN 80-86488-14-4.

⁸¹ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.

⁸² MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.

Výjimkou v pomyslné vzestupné křivce demografického růstu během devatenáctého století byl válečný rok 1866, kdy zemřelo mnoho mužů, otců od rodin, mnoho civilistů na epidemii cholery, ale zároveň, a to ve východních Čechách zvláště, i velice mnoho mladíků. Proto můžeme i v sedmdesátých letech pozorovat pokles procenta sňatečnosti. V této době navíc přišla vlna epidemií, což také znamenalo snížení počtu obyvatelstva. Jako další propast v demografickém růstu bychom pak mohli jmenovat až období první světové války a dobu těsně po ní. Ta velice zasáhla do věkové struktury obyvatel ve všech válčících stranách.

Obrovským změnám dostala i lékařská fakulta pražské univerzity. Nejdříve se jednalo o schválení požadavků z revolučních let 1848-1849, jakými byli například zrovnoprávnění německého a českého jazyka v rámci vyučování, uznání náboženské rovnosti, možnost studia na zahraničních univerzitách, povolení zakládat studentské spolky atd. Nutno říci, že ve většině požadavků dosáhli studenti úspěchu, alespoň tedy formálně. V praxi mohlo vše vypadat trochu jinak, někteří profesori opravdu vyhlásili přednášky svého předmětu v českém jazyce, ale po zavedení absolutismu, byli všichni česky přednášející i posluchači sledováni jako politicky podezřelí, a tak ze seznamu přednášek ty v českém jazyce rychle zmizely. Paralelní české přednášky se znovu objevily v poněkud uvolněné atmosféře šedesátých let devatenáctého století.

V roce 1849 zasáhla reforma i filosofickou fakultu, do té doby jakousi přípravku ke studiu teologickému, práv a medicíny. V tomto roce byla ale zrovnoprávněna s ostatními fakultami a její druhý ročník byl přesunut na gymnázia jako tamní osmý ročník. Navíc bylo zavedena možnost, že si student medicíny mohl jeden z pěti ročníků vystudovat na fakultě filosofické.⁸³

V roce 1849 bylo také umožněno pořádat některé vybrané přednášky pro ženy. Od sedmdesátých let byl vyvinut nátlak na zpřístupnění vysokých škol i ženám. Avšak příslušné úřady v konzervativní monarchii jakoby tomu nevěnovaly pozornost. V roce 1878 bylo ale dosaženo značného úspěchu vydáním ministerského výnosu o podmínkách účasti žen na univerzitních přednáškách. Řádné přednášky směly ženy navštěvovat pouze s oficiálním povolením a nesměl na ně být brán zvláštní zřetel. Filosofické fakulty jim byly otevřeny v roce 1897, lékařské v roce 1900. První žena, která promovala v roce 1902 na české lékařské fakultě se jmenovala Anna Honzáková.⁸⁴

---

⁸³ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

⁸⁴ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

Ošetřovatelská škola, jediná svého druhu v monarchii, byla založena v roce 1874 z iniciativy Ženského výrobního spolku českého. Přesněji řečeno hlavní představitelkou tohoto návrhu byla Karolína Světlá, jedna ze zakladatelek spolku, zároveň pak česká spisovatelka. Odbornou výuku ošetřovatelek zajistil Spolek českých lékařů. Na další období bylo ale vzdělání ošetřovatelek pozastaveno a dalším impulsem se stal až výnos ministerstva vnitra v roce 1913, který vyhlásil celostátní akci k povznesení odborné a ekonomické úrovně ošetřovatelek. Roku 1916 již byla v Praze otevřena dvouletá česko-německá škola ošetřovatelská.⁸⁵

Další velké změny nastaly v roce 1873, kdy namísto dosavadních lékařských titulů bylo možné získat na lékařských fakultách již pouze jeden. Byl zaveden společný titul MUDr.⁸⁶. Výnosem z roku 1873 byla také zrušena ranlékařská učiliště a lycea, v českých zemích se jednalo pouze o Olomouc, a tím byla ranlékařská a lékařská praxe zcela zrovnoprávněna. Výuka porodních bab a zvěrolékařů probíhala dosud v rámci lékařské fakulty. Přímě čtyřměsíční babický kurz pro 60 posluchaček probíhal od prosince 1850 na zvláštní klinice, oddělené od porodnické kliniky pro lékaře. V roce 1892 pak byla založena samostatná C. k. škola babická v Praze.

Přibližně od šedesátých let se skupina, v jejímž čele stál J. E. Purkyně a po něm prof. B. Eiselt, snažila o založení ryze české univerzity. Téměř o dvacet let později došlo ke kompromisu. V únoru 1882 bylo uzákoněno rozdělení pražské univerzity na českou a německou. Od té doby lze tedy sledovat dvě linie lékařských fakult v Praze.

Co se týče nemocnic a jiných zdravotnických zařízení, ve větší míře byly zakládány v druhé polovině devatenáctého století. Návrhy se objevovaly již v požadavcích na reformu zdravotnictví v dobách revolučních, avšak zásadním se ukázal až zákon z roku 1855. Ministerstvo vnitra tehdy přiřklo některým ze všeobecných nemocnic tzv. právo veřejnosti. Měly tedy přijímat nemocné a raněné bez rozdílu stavu, vyznání a choroby. Tím jim byl zajištěn příjem tzv. nedobytných ošetřovacích výloh od zemského fondu té které země. Mimo tyto veřejné nemocnice nesmíme samozřejmě zapomenout na řadu nově vzniklých

---

LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš, *Dějiny každodennosti "dlouhého" devatenáctého století. II. díl: Život všední a sváteční*, Pardubice 2005.

⁸⁵ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

⁸⁶ *Medicinae universae doctor*

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

soukromých zdravotnických zařízení. Ty nejčastěji zakládaly průmyslové podniky, železniční společnosti, lékaři či církve.⁸⁷

Dětská oddělení v nemocnicích, či dětské kliniky, jak je známe dnes, dlouho neexistovaly. Zprvu se obor zvaný pediatrie pomalu rozvíjel v nalezincích. Nejdříve bychom takový nalezinec našli při Vlašském špitálu v Praze. Byl založen pražskými Italy na počátku 16. století. Marie Terezie pak ve století osmnáctém dala impuls ke vzniku porodnice a nalezince Maří Magdalény. Z finančních důvodů byly obě instituce spojeny v jednu. Svobodné matky tak měly možnost porodit své nechtěné dítě v „tichosti“, bez svědků a zanechat ho tam v péči ústavu. V roce 1789 byla pak otevřena porodnice a nalezinec v Praze u Apolináře. Tato instituce zaručovala rodičkám utajený příjem. V případě, že si matka zaplatila, mohla z porodnice odejít hned druhý či třetí den po porodu, dítě bylo odesláno do nalezince. Pokud si takovou péči zaplatit nemohla, byla jí poskytnuta zdarma, ale s podmínkou, že ze studijních důvodů mohou být u porodu přítomni medicci. V některých zemích, jakými byla Francie či Itálie, zůstávaly tyto odložené nebo nalezené děti v ústavní péči do doby dospívání. V Čechách ale byly stěhovány na venkov do náhradních pěstounských rodin. Toto řešení nebylo ale mnohdy šťastné, neboť někteří pěstouni si děti brali jen z finančních důvodů a o nějaké výchově, dobrých podmínkách nemohla být ani řeč. Děti často neměly ani kde spát, přesto, že na takové výdaje rodiče dostávali od státu peníze, neposílali je ani do škol. Dozor nad výchovou a péčí o děti v pěstounských rodinách měli držet faráři, praxe však byla úplně jiná. V roce 1854 byla na Karlově náměstí v Praze otevřena Josefem Löschnerem Dětská nemocnice císaře Františka Josefa. O dvacet let později již nesla název dětská klinika. Mimořádný profesor dětského lékařství na pražské univerzitě, Bohdan Neureutter, potom nechal zřídit dětskou ambulanci, zvanou Na Křižovatce, v roce 1888. Na jeho popud byl v roce 1887 založen i Spolek pro zřízení a vydržování české dětské nemocnice a chorobince.⁸⁸

Od konce devatenáctého století vznikala i specializovaná zdravotnická pracoviště, například ústavy pro hluchoněmé, v roce 1898 Zemský ústav pro děti skrofulózní v Luži u Košumberka, kde se léčily děti s plicními chorobami, jež byly v té době nejobávanější.

---

⁸⁷ V roce 1848 se v Čechách nacházelo 36 nemocnic, na Moravě a ve Slezsku 14, v roce 1896 bychom se již v Čechách mohli nechat ošetřit ve 154 nemocnicích, z toho v 73 veřejných, na Moravě v 73 a ve Slezsku ve 22 nemocnicích.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

⁸⁸ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

HALÍŘOVÁ, Martina. *Obraz svobodné matky-konflikt mezi lékaři a filantropy*. In: *Konfliktní situace v dějinách* (Sborník z doktorandské konference), Univerzita Pardubice, Pardubice, 2007, s. 75 – 82.

Zároveň byla vystavěna nová porodnice v Praze na Větrově, v níž byly umístěny tři porodnické kliniky. V roce 1902 zase byla dokončena stavba dětské nemocnice v Praze na Karlově atd. Nejen v Praze ale i v ostatních městech byly nemocniční budovy buď vystavovány nebo alespoň opravovány a modernizovány. Vznikalo nesčetné množství specializovaných klinik a sanatorií, ať už soukromých či zemských. Můžeme říci, že na počátku dvacátého století můžeme být svědky vybudované husté sítě nemocničních zařízení v českých zemích.⁸⁹

Pokud se ale dítě narodilo do velice chudé rodiny, kde se matka po porodu musela vrátit do práce a na zaplacení nájemné kojné neměla, docházelo k té nejhorší možné variantě z hlediska zdraví dítěte, a to k umělému přikrmování či umělé výživě. Doporučovaly se nejrůznější úpravy kozího a kravského mléka, které bylo pro malé kojence velice nebezpečné. Jiným důvodem tak vysoké kojenecké úmrtnosti se stal tzv. sosík, nástavec na lahvičku, z které dítě pilo. Když se pokaždé použití vyplachoval, čistil, nezabránilo se nezměrnému výskytu bakterií v něm. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století jsme svědky jisté lékařské osvěty, která apelovala na mateřskou péči, na kojení dítěte vlastní matkou. Pro rychlejší přesvědčení společnosti byl udáván příklad skandinávských zemí, kde byla prokázána znatelně nižší kojenecká úmrtnost a kde matky kojily své děti téměř bez výjimky. V roce 1906 se do propagace mateřské péče přidalo i vídeňské ministerstvo vnitra. O několik let později však přišla první světová válka a s ní profese kojné z ekonomických i osvětových důvodů vymizela.⁹⁰

I lékařská věda prošla v druhé polovině devatenáctého století velikým vývojem. Zformovaly a oddělily se disciplíny jako mikrobiologie, imunologie, sérologie, utvrdily se základy hygieny, vznikl pojem jménem sociální hygiena člověka, v roce 1895 byl objeven tzv. „paprsek X“ německým fyzikem Wilhelmem C. Roentgenem, bez kterého bychom si asi dnešní medicínu nedovedli ani představit. Bezesporu dalším obrovským krokem vpřed byl objev radia Marií Curie-Sklodowskou v roce 1898. Nesmíme opomenout ani rozvoj psychiatrie, kterou významně ovlivnilo dílo „Výklad snů“ Sigmunda Freuda, ve kterém popisuje svoji psychoanalýzu, ani uvedení nového léku zvaného salvarsan na trh, který dokázal ničit původce syfilidy.

---

⁸⁹ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.

⁹⁰ LENDEROVÁ, Milena. *Nájemná kojná – „skvrna“ kulturních dějin*. In: Od početí ke školní brašně (Sborník z odborného semináře konaného 29. – 30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích), Pardubice, 2008, s. 127 – 146, ISBN 978-80-87151-01-3.

V druhé polovině devatenáctého století bylo vydáváno několik lékařských časopisů. Z neznámějších bychom mohly jmenovat tituly jako Časopis lékařů českých, Věstník českých lékařů a Sborník lékařského, od roku 1921 pak Praktický lékař.

Na konci devatenáctého a začátku dvacátého století se habsburská monarchie ponejvíce potýkala s infekčními chorobami, s tuberkulózou. Příčin bylo několik, špatné sociální poměry, nedostatečné hygienické návyky. Přenášela se především kapénkovou infekcí, často pak nepasterizovaným mlékem, výjimečně i poraněním kůže.

Slibný rozkvět českého zdravotnictví narušila první světová válka, která zároveň drasticky zasáhla do populačního vývoje. K 300 000 úmrtí mužů na frontách, můžeme připočítat stovky zemřelých civilních obyvatel v zázemí, kteří podleli infekčním chorobám, podvýživě atd. Také bychom opět neměli zapomenout na to, během války pouze ojediněle docházelo ke svatbám, naopak velice často k nezákonným potratům. Ve struktuře obyvatelstva na začátku dvacátých let dvacátého století je patrný i velký nepoměr mezi muži a ženami ve věku 20 až 40 let. Nesmíme zapomenout ani na vysoké procento válečných vdov a sirotek⁹¹. Po válce se mezi trvalé pacienty přidalo 250 000 invalidů. V roce 1918 se navíc rozmohla tzv. španělská chřipka, která zapříčila více úmrtí než vlastní boje na frontách (více v příslušné kapitole).⁹²

---

⁹¹ V rámci prvního prvorepublikového sčítání můžeme mluvit přibližně o 640 000 válečných vdov a sirotek. SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

⁹² MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.
SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

3.2. Československé zdravotnictví v meziválečném období

Státem organizované zdravotnictví první republiky přijalo legislativu bývalé habsburské monarchie. Bylo vytvořeno Ministerstvo zdravotnictví, které vedle sebe mělo několik poradních rad a ústavů, nejznámějším asi Státní zdravotní rada. V poválečných letech vznikly instituce jako například Státní ústav pro zkoumání léčiv, Pasteurův ústav pro výrobu očkovací látky, Ústav pro výrobu protitetanového séra, Ústav pro zubní lékařství, Státní zdravotní ústav Republiky československé atd. Při obou pražských lékařských fakultách existovaly navíc Ústavy pro kontrolu potravin. Zemští referenti dohlíželi na dodržování zákonů a výnosů týkajících se zdravotnictví, na úrovni regionu to pak byli tzv. úřední okresní lékaři. Nejnižší ve struktuře zdravotních pracovníků pak byli okresní a obvodní lékaři. Takový lékař neměl jen povinnost poskytovat první pomoc, očkovat, léčit, ale i dohlížet na hygienické poměry ve svých obvodech či obcích. Dále měli spolupracovat s poradnami pro matky a kojence, s ústavy sociální péče atd. Zdravotnická reforma nového státu byla připravována a diskutována již od roku 1919. Zasloužily se o ni dvě významné osobnosti, právník JUDr. Richard Bébr a lékař MUDr. Bohuslav Albert. Tito mají velkou zásluhu na sepsání tzv. „prozatímní úpravy“, zákonu z roku 1920, která platila téměř po celé období první republiky. Bylo rozhodnuto o postátnění některých obecních a okresních nemocnic, dále si stát vynutil právo dozoru nad veřejnými a soukromými nemocnicemi s právem veřejnosti. Další novela byla připravena na konci třicátých let, ale v Parlamentu již vzhledem k novým politickým poměrům v zemi projednána nebyla. Stejně tak i Československý lékopis, tedy norma, která by sjednocovala výdej, uchovávání, kontrolu, výrobu a dávkování léků. Bohuslav Albert pak veškeré své návrhy aplikoval v Baťově nemocnici ve Zlíně, kterou v roce 1926 s podnikatelem Tomášem Baťou vybudovali. Uskutečnil si tak svou ideu sloučit léčebnou a preventivní péči a vytvořit z nemocnice zároveň centrum sociálně-zdravotní péče.⁹³

V pokroku medicínské vědy, v rozšiřování diagnostických a terapeutických center pokračoval i v roce 1918 nově vzniklý stát, Československá republika. Vyšší úroveň lékařských metod, léčení, diagnostiky, zařízení plynula z rostoucí úrovně vzdělání a objevů lékařské vědy. Díky odlišnému historickému vývoji se zdravotnictví nerozvíjelo po celém území Československé republiky stejně. Mezi poněkud zaostalé části patřilo území Slovenska

---

⁹³ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.

a Kyjevské Rusi. Stejně jako ve školství i ve zdravotnictví platilo, že do těchto krajin byli vysíláni čeští lékaři, učitelé, vědci, aby napomohli dosažení patřičné úrovně. Naopak lékaři z východní části republiky jezdili „na zkušenou“ do českých institucí. V některých oblastech zdravotnictví vzájemná pomoc fungovala obousměrně. Vysoké úrovně se tehdy těšila pediatriká péče v bývalém uherském státě. Obecně lze říci, že kojenecká a dětská úmrtnost byla snížena o čtvrtinu v období první republiky, a to především zlepšením hygienických návyků.

K významným objevům světového i československého zdravotnictví a lékařské vědy patří například izolace inzulínu, objev penicilinové plísně atd. Především druhý v pořadí měl veliký význam pro blížící se druhou světovou válku.

K velikým úspěchům bychom mohli zařadit i snížení počtu nakažených tuberkulózou. Tato všudypřítomná nemoc sužovala přibližně hned po válce 400 – 480 000 obyvatel Československé republiky. O dvacet let později byl již počet nakažených snížen na polovic, a to především díky očkování, zlepšení hygienických a sociálních podmínek obyvatel, díky poradenské činnosti atd. Mimo státních zdravotních institucí vznikaly i dobrovolné orgány jako například Masarykova liga proto tuberkulóze. První republika bojovala i se zdravotně-sociálním problémem, alkoholismem.

Zdálo by se, že za nového Československého státu se o 80% zvýšil výskyt tzv. civilizačních nemocí, tedy kardiovaskulárních, onkologických, diabetu apod. Faktem ale spíše je, že se zlepšila diagnostika v lékařské vědě, že se na tyto nemoci umíralo již dříve, ale mohly být klasifikovány jinak, nebo mohly být zaobaleny v již zmíněné příčině smrti „sešlosti věkem“.

Pokud bychom se zabývaly otázkou nemocnic ve východních Čechách, respektive v okolí Hradce Králové, najdeme je v Hradci Králové, v Pardubicích, v Novém Bydžově, ve Svitavách, ve Dvoře Králové. V roce 1928 byla v Hradci Králové otevřena nová budova nemocnice, čítala celkem sedm pavilonů a byla tak největším nemocničním mimopražským komplexem. O tři roky byla vybudována i nová nemocnice v Pardubicích, která se mohla zároveň pochlubit i školou pro porodní asistentky.⁹⁴

Stanice rychlé záchranné pomoci existovala pouze v Praze. Sídlila od data svého založení tedy 1890 na Staroměstském náměstí a byla financována pražským dobrovolným sborem ochranným a Československým červeným křížem.

---

⁹⁴ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

Na sdružení lékařů z 19. století jakými byla Lékařská komora a Ústřední jednota českých lékařů, bylo navázáno i v období první republiky. Tehdy vznikla Ústřední jednota československých lékařů, jejíž frakce Mladá generace lékařů vydávala od roku 1921 časopis *Praktický lékař*.⁹⁵

V roce 1920 bylo rozhodnuto o kontinuitě starobylé Karlovy univerzity a české univerzity v Praze. Německá část dostala název Německé univerzity v Praze. Toto ustanovení vzbudilo nebývalý rozruch. České lékařské fakultě navíc přibyly starosti s personálním obsazování nově vzniklých lékařských fakult v Brně a Bratislavě, které měla zajistit. V Praze se v té době navíc řešila otázka výstavby nových pavilonů, stávající počet lůžek a prostory již naprosto nevyhovovaly.

O rozvoj ošetrovatelského školství se v období první republiky zasloužila velice významná osobnost českých dějin, a to dr. Alice Masaryková. Ta v roce 1920 ještě se třemi zdravotními sestrami amerického červeného kříže vypracovala koncepci výuky ošetrovatelské školy. Faktem je, že česká ošetrovatelská škola přešla v témže roce pod kompetence Československého červeného kříže, o deset let později se vrátila pod správu státu. Mimo Prahu vznikla ošetrovatelská škola v Moravské Ostravě, dále je pak mohly zřizovat i ošetrovatelské řády. Počet kvalifikovaných diplomovaných sester oproti stavu před první světovou válkou rapidně vzrost. Pravidla jejich zaměstnání byla ale velice přísná. Zdravotní sestra v té době bydlela v nemocnici, v pokojích pouze závěsem oddělených od pacientů. O vycházky musela žádat primáře oddělení. Jejich platy nebyly až do vydání vládního nařízení v roce 1927, které upravovalo platy ošetrovatelek, zdaleka vysoké, stávalo se, že pracovaly jen za stravu a ubytování. Samozřejmě pro ně platil celibát, takže po svatbě byly nuceny místo opustit. Od roku 1921 se sdružovaly ve Spolku absolventek školy ošetrovatelské.⁹⁶

Se školením porodních asistentek to bylo o něco složitější. Již jsme zmiňovali kurzy babictví a C. k. školu babickou v Praze. Kurzy zde od dob monarchie pokračovaly až do roku 1921, kdy bylo rozhodnuto, že je porodních asistentek nadbytek, a tak byly kurzy prozatím zrušeny. Od roku 1924 byly pro mnoho stížností babické kurzy v Brně a Olomouci obnoveny. Na začátku třicátých let pak byla vytvořena síť Státních ústavů pro vzdělání a výcvik porodních asistentek.⁹⁷

---

⁹⁵ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knižnice Matice moravské, Brno, 2004, ISBN 80-86488-14-4.

⁹⁶ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

⁹⁷ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

V meziválečném období jsme také svědky velikého rozvoje zdravotně-sociálních institucí, které sféru státního zdravotnictví velice dobře doplňovaly, které bojovaly proti sociálním chorobám a nahrazovaly státem ještě opomíjenou péči o matku a dítě. O nich se ale více zmíníme v následující kapitole.

Zdálo by se, že slibnou budoucnost prosperující první republiky nemůže jen tak něco zastavit. Přišel však 15. březen roku 1939. Téhož dne došlo k vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava a k počátku německé okupace.

Nutno říci, že na jednu stranu období druhé světové války bylo stejně jako pro celou společnost i pro lékaře velice těžké, tím že docházelo k perzekucím, k likvidaci židovských lékařů, k uzavření vysokých škol, ke zhoršení zdravotních podmínek obyvatelstva i lékařských podmínek pro lékaře. Na straně druhé však toto období válečného konfliktu přineslo i mnoho objevů a novinek v lékařské vědě, zejména pak na půdě Spojených států amerických, kde byly do výzkumu v oblasti civilní a vojenské medicíny vkládány nemalé finanční prostředky. Jedním z příkladů je již zmiňovaný objev penicilinové plísně Alexandrem Flemिंगem v roce 1928. Další výzkum a pokusy o výrobu penicilinu jako léku probíhaly na oxfordské univerzitě. Jeho výroba byla započata na americkém kontinentě, ale pokračovala i v okupovaných zemích jakými byly Nizozemí a Protektorát Čechy a Morava⁹⁸. Dalším významným oborem, ve kterém vynikl český lékař a vědec, byla popáleninová a plastická chirurgie. Jejím zakladatelem byl v Čechách prof. František Burian.⁹⁹

Velkým pozitivem pro české lékaře bylo udržení spolků, lékařských sdružení a vydávání časopisů, byla to jediná možná forma udržení kontinuity po tom, co české vysoké školy byly uzavřeny. Po 17. listopadu 1939, abychom vše uvedli na pravou míru, byla ukončena činnost na všech univerzitách, a to vědecká i pedagogická. Lékařské fakulty však měly v tomto výnosu zvláštní postavení. S nimi měly být zabráný i kliniky a ústavy fakultám podřízené pro účely vojenské nebo pro účely německých fakult. Přednostové však dostali možnost v roce 1940 podat žádost o povolení vědecké činnosti na svých pracovištích. Většinou žádostí bylo vyhověno s tím, že získaný souhlas byl časově omezený, platil po dobu tří let.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

⁹⁸ Výroba probíhala ve farmaceutických laboratořích Wagnerovy továrny v Praze. Lék se tehdy nazýval Peletan a Mykoin BF-510.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

⁹⁹ CHARVÁT, Josef, *Vývoj lékařství v poslední válce*. Melantrich, Praha, 1947.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

Reorganizace ve zdravotnictví přišla v roce 1943. Tehdy byly zlikvidovány i tyto fungující kliniky tím způsobem, že byly zahrnuty do dvou nově vzniklých zemských nemocnic. Staly se tak pouhými odděleními a ztratily statut univerzitních pracovišť. Všichni dosavadní přednostové a kliničtí asistenti ztratili svá zaměstnání. Většina českých nemocnic, ať už byla zřizovatelem země, okres či obec, pak byla postátněna. Prostory klinik, které byly zabrány například pro vojenské účely, nebyly nijak nahrazeny. Nevybíravě bylo zacházeno i jejich zařízením, knihami, materiálem atd.¹⁰⁰

Obyvatelé Sudet a protektorátu během válečných let umírali v koncentračních táborech, ve vězení, na frontách (i když tato čísla jsou nesrovnatelně nižší než počty ztrát za první světové války), vyčerpáním při totálním nasazení v Německu. Z důvodu německé rasové a politické perzekuce zemřelo odhadem 77 000 českých Židů, 50 000 Čechů a 5 000 českých Romů.¹⁰¹ Velká vlny úmrtí přišla ještě těsně po ukončení války během tzv. divokého odsunu sudetských Němců.

Situace v administrativě a správě zdravotnictví za okupace nebyla vůbec jednoduchá. Sudetské zdravotnictví spadalo pod orgány říšské správy. V Protektorátu Čechy a Morava dohlíželo na oblast zdravotnictví nejdříve protektorátní Ministerstvo sociální a zdravotní správy, fungovala i státní zdravotní rada a Státní zdravotní ústav v Praze. Když ale v roce 1942 v rámci administrativních reforem období tzv. heydrichiády bylo ministerstvo zdravotnictví zrušeno, převzala veškeré jeho kompetence ostatní ministerstva spolu s úřadem říšského protektora. Na nižší úrovni byly zdravotnické záležitosti v rukou zemských, okresních a obecních úřadů.¹⁰²

Během existence protektorátu vznikl nový typ specializovaných pracovišť, a to tzv. Poradny pro péči o dědičnost a rasu. Tyto instituce i příslušné úřady a soudy rozhodovaly například o nucených sterilizacích apod. Lékaři SS experimentovali i na území tehdejších českých zemí a „pěstovali“ „rasově vysoce hodnotné jedince“, podávali eutanazie nevléčitelně nemocným.

Co se týče lékařských komor, které tu vznikly v devatenáctém století, do vyhlášení protektorátu existovaly dvě, Lékařská komora pro zemi českou a Lékařská komora pro zemi moravskoslezskou. K nim se po březnu 1939 přidaly ještě Německá lékařská komora pro

---

¹⁰⁰ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knihnice Matice moravské, Brno, 2004, ISBN 80-86488-14-4.

¹⁰¹ Údaje z knihy: SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, str. 196, ISBN 80-7254-424-1.

¹⁰² SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

Čechy a Moravu a Německá lékařská komora pro Sudety. Hned v březnu 1939 bylo rozhodnuto o vyloučení všech neárijských lékařů z komor i z Ústřední jednoty českých lékařů. Čeští lékaři vyjadřovali svoji nevoli s nacistickým režimem již pouhou aktivní lékařskou pomocí například ve vězení, v odboji, řada z nich zvolila i cestu emigrace. Především mnoho židovských ale i árijských lékařů odcházelo již před Mnichovem v roce 1938, znepokojovala je vyvíjející se situace. Nejčastějšími cíly jejich emigrace byla velká Británie, USA, Francie, Nizozemí, skandinávské země a samozřejmě Palestina. I v exilu nacházeli nová uplatnění a sdružovali se např. ve Spolku československých lékařů a lékárníků ve Velké Británii.¹⁰³

Lékaři pomáhali v rodinách zatčených, někteří z nich patřili ke zpravodajské službě, nebo organizovali či spolupracovali s občanskými ilegálními organizacemi jako bylo Politické prostředí, Obrana národa, Petiční výbor Věrní zůstaneme či Ústřední vedení odboje domácího. Po období roku 1941 a 1942, kdy se situace v Protektorátu ještě více přiosťřila, bylo mnoho z nich uvězněno a popraveno.¹⁰⁴

Mnoho nemocničních budov i prostor klinik utrpělo nejen nevybíravým chování jejich prozatímních uživatelů, ale také nálety v roce 1945. Tehdy Prahu opouštěli všichni němečtí lékaři, podávali rezignace i na lékařské fakultě a de facto tím německá lékařská fakulta přestala existovat.

---

¹⁰³ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knižnice Matice moravské, Brno, 2004, ISBN 80-86488-14-4.

¹⁰⁴ V poválečných seznamech obětí, které byli značně neúplné, nalezneme asi 80 jmen českých lékařů, jenž zemřeli buď ve vězení nebo na popravištích.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, str. 205, ISBN 80-7254-424-1.

3.3. Dopady prusko-rakouské války na psychický a fyzický stav dětí

Slibný vývoj hospodářství, zemědělství, školství aj., narušila válka v roce 1866. Říkalo se jí „válka Němců s Němci“¹⁰⁵ Nejprve si nikdo nedělal starosti, obyvatelé východních Čech byli přesvědčeni o rakouském vítězství. Však měli výhody v systému pevností v Hradci Králové, v Josefově atd. *„My chlapci v pevnosti vyrostlí byli jsme od nejprvnějšího samostatného pozorování a pojmání života uvyklí na zjevy vojenské...Dívali jsme se na celou tu nastávající vojnu jako na něco pěkného. Já zejména měl jsem o ní růžovou představu. Za krásného slunného dne-(maloval jsem si v duchu)-sejdou se na nějaké veliké louce dva zástupy vojska. Naši a Průšáci. Za zvuku vojenských kapel započnou střídání, Průšáci se náhle dají na útěk, naši spustí hromový pokřik „hurráá“!- a bude vyhráno“*¹⁰⁶. Tento názor nebyl zdaleka směšný, měli na něj vliv všichni dospělí, se kterými chlapci dennodenně mluvili. O tak proslulém otloukání nepřátel čepicemi slyšely děti doma, na ulici, od vojáků, od kaprálů a důvěryhodných důstojníků. Není tedy divu, že na celou blížící se válku měly tak naivní názory. O to horší bylo pak vyrovnat se s hrozivou skutečností.

Dny bitev děti trávily ponejvíce ve strachu, na návrších, na věžích, kde spolu s rodiči a sousedy pozorovaly vřavu bitev nebo také na útěku. Kronika obce Kukleny vypráví o strašném zmatku a nejistotě, když do Hradce Králové 30.července dorazilo rakouské vojsko. Volali: „Lidé utíkejte! Prajzi nás honí, a asi za hodinu budou zde, berou mladý lid k sobě na vojnu a ženské upotřebují do špitálu k posluze.“¹⁰⁷ Otcové a mladí chlapci utekli a schovávali se v lesích, v obavách, že by museli narukovat k pruskému vojsku. Děti a matky pobraly, co se dalo a se sousedy odcházely pryč do bezpečí, co nejdál od možných střetů. Nejvíce lidí odcházelo 2. a 3. července roku 1866. Josef Volf vypráví, že od rána 3. července lehce přšelo a k večeru, když došli z Máslojed až do Smiřic, kde se uložili ke spánku v bývalém ovčíně, jiní pak ve stodole místní šafářky, byl už „ušlý, hladový, ustrašený a promočený“.¹⁰⁸ Jak je tedy popsáno ve vzpomínkách Josefa Volfa, v druhý červencový den, kdy nejvíce lidí přchalo ze svých domovů, přšelo. K fyzické únavě z rychlé chůze či běhu se přidalo i prochladnutí a hlad. V mnohých případech neměli lidé ani dostatek času zabalit si s sebou nějaké jídlo.

Učitel Obecné školy v Kuklenách popisuje svůj úprk takto: *„Já jsem uchopil ve spěchu mojí hůl, a to bylo vše, co jsem utíkaje sebou vzal. Moje manželka měla v uzlíčku košili*

¹⁰⁵ Dobové označení ze školních i obecních kronik.

¹⁰⁶ HERRMAN, Ignát, *V pevnosti, Vzpomínky z roku 1866*. Hradec Králové 1936, s. 8-10.

¹⁰⁷ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Kukleny, Kronika obecné školy, nefol., (Václav Kalenda).

¹⁰⁸ VOLF, Josef, *Vzpomínky na válku roku 1866*, Hradec Králové 1927, str. 70.

a modlicí knihu. S bolestným srdcem davše škoie s Bohem! Utíkali jsme už při slabší střelbě k Březhradu... Ta hrůza se nedá ani popsati! Všude nás mladší lidé předbíhali. My, co jsme šli do Březhradu (od Kuklen něco přes hodinu) byli jsme na veskrz propocení. Přišedše do Březhradu, spatřujeme velké houfy známých rukama lomících lidí, mnoho plačících dětí, řvoucí dobytek atd. žádný nevěda co má činiti a kam dále utíkati...“¹⁰⁹

Děti spolu s rodiči, nebo jen s matkami, utíkaly před běsnící válkou, bály se, nevěděly, kde se schovává mužská část jejich rodiny, která utekla před vojáky, aby nemusela narukovat. Nevěděly, kam jít, jak dlouho válka potrvá, nevěděly, jestli se vrátí domů a ještě tam najdou svá obydlí. Na jejich psychickém stavu se podepsal i zmatek a útěk davu neznámo kam. Nutno si uvědomit, že takové dítě vnímalo všechn strach, zmatek a nejistotu, které ho tehdy za doprovodu střílení a zvuků děl obklopovaly. Vidělo mrtvé muže, vojáky raněné, po amputaci, umírající. Válčení rakouských a pruských vojsk ve východních Čechách zapříčinilo obrovskou neúrodu a ztenčení všech zásob obyvatelstva na minimum. Úrodná pole ještě před sklizní byla pošlapána, zásoby z loňského neúrodného roku nebyly, dobytek a koně byly zrekvírovány a v opuštěných domech bylo po bitvách hladovými vojáky leccos odcizeno. Nutno ale říci, že někteří z nich po válce dostali za zrekvírované koně a dobytek vyplacenou náhradu. Byly i rodiny, které se po bitvě živily přípravou jídla pro pruské vojsko, neboť nepřátelé dodali potraviny a za uvaření nechali rodině část z jídla. Ze zápisků se například dozvídáme, že děti kolik dní jedly jenom hrušky, které si za den natrhaly.¹¹⁰ To ale bude více rozebráno v následující kapitole.

„ Pole, louky byly plny raněných, zabitých, vozů, koní, pušek, šavlí a proviantu. Úvoz od Chlumu do Rozběřic byl plný mrtvol a raněných, krve a zbraní. Obilí přede žněmi do země zadupáno, všude plno nabubřených mrtvol, do kterých sálalo červencové slunce, takže vzduch byl plný zapáchajících výparů, vše v polích hnilo zborceno lidskou a zvířecí krví. V obci na cholery zemřeli v cihelně čtyři členové rodiny Kučerovy.“¹¹¹ Ze vzpomínek pana Františka Skořepy, zaznamenaných na listech kroniky obce Rozběřic, si dokážeme představit obraz krajiny poblíž válečných střetů. Jedna věc je tak, že lidé a právě i děti neměli, co jíst, mnohým nezůstala ani obydlí ani žádný majetek, ale druhou věcí je trauma, které tento žalostný pohled musel v dítěti i dospělém vyvolat.

---

¹⁰⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Kukleny, Kronika obecné školy, nefol., (Václav Kalenda).

¹¹⁰ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Kukleny, Kronika obecné školy, nefol., (Václav Kalenda).

¹¹¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obec Rozběřice, Pamětní kniha obce Rozběřic, s. 34-36 (F. Skořepa).

Ve školní kronice obce Chlum se píše, „*Mnohé rodiny, které před válkou k zámožnějším se čítaly, staly se v několika neblahých hodinách hotovými žebráky... Nikdo nepekl chleba, kousek másla bys nedostal za sebevětší cenu, dobytek byl na větším díle pobit, drůbež jsi nikde nespatriil, děti hladem křičely, rodiče trnuli strachem... Mnohý našel svůj příbytek rozstřílený, jiný zřel příbytek svůj bez střechy.*“¹¹² Vesnice, přes které se přehnala válka, skýtaly v následujících dnech žalostný pohled. Zpustošené a vyrabované domy, zničená úroda. Uprchlíci, kteří se pomalu vraceli do svých domovů, se jen těžko smířovali se skutečností.

I soužití s okupační armádou přinášelo denně množství konfliktních situací a strastí. „*Prusové na dvoře jsoucí vytáhli šavle a hned několika slepicím usekali hlavy. O živobytí, hlavně chléb, byla prvé dny po válce veliká nouze, Vojsko, oboje, co bylo k jídlu, vydrancovalo.*“¹¹³ „*Prusové zanechali v naší obci posádku sestávající z několika lékařů, dvou důstojníků a mužů pěchoty. Bylo to vojsko mladší zeměbrany a proti zdejšímu občanstvu chovali se surově, zvláště mladé dívky a ženy musely být před nimi opatrný.*“

Ladislav Sehnal ve svých vzpomínkách vypravuje, jak se šel po bitvě u Jičina podívat do středu města. Protože školy, fary a jiné veřejné budovy byly raněnými už obsazeny, leželi ranění a vyčerpaní vojáci i po celém náměstí, někteří na slámě, jiní na holé dlažbě. Hned na kraji náměstí, když se chlapec na chvíli zakoukal, zastavil ho jeden lékař a vzal si ho s sebou. Neměl k ruce žádného asistenta, a tak malý Ladislav chodil s doktorem, držel obvazy, podával mu vodu a přihlížel tak všem zraněním, amputacím a bolesti vojáků.¹¹⁴ Jistě nebyl s tak otřesným zážitkem jediný.

Jak popisuje šestiletý chlapec ve svých vzpomínkách, chodil po bitvě s otcem zakopávat mrtvé vojáky do hromadných hrobů v lese Svíbu. On i jeho o čtyři roky starší bratr pomáhali vykopávat hluboké jámy, šachty a ukládat do nich mrtvol. V kronikách se objevují zmínky popisující nesnesitelný pach hniјících mrtvol. Vesničané nebyli s to pochovat za krátký čas tisíce mrtvých těl.¹¹⁵ Pohřbívání trvalo až do 21. července, poslední dny se pak pročesávali lesy, pole a louky, aby nezůstali ještě nějací mrtví nepohřbeni.¹¹⁶ Na tomto příkladu jsem chtěla ukázat, jaký dopad mohla mít tato válka na psychický stav dětí. Dítě devatenáctého století vnímalo ještě smrt jako okamžik všední, běžně ho obklopovala,

---

¹¹² Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Chlum, Kronika obecné školy, s.29-32 (Josef Hlavatý).

¹¹³ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obec Máslojedy, Pamětní kniha obce Máslojed, s. 110-111 (Josef Volf).

¹¹⁴ Vzpomínky Ladislava Sehnala, In: ŠULCOVÁ MARIE, *Dvě studie, Jičínská katastrofa 1866*. Varnsdorf, 2002.

¹¹⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Chlum, Kronika obecné školy, s.29-32 (Josef Hlavatý).

¹¹⁶ VOLF, Josef, *Vzpomínky na válku roku 1866, Hradec Králové 1927*, str.79.

vyrůstalo s ní. Prarodiče a rodiče tehdy umírali doma. Ale takováto smrt, řekli bychom válečná, byla přece jenom něčím jiným. Najednou kolem dětí umíralo nesčetné množství vojáků, jejich těla nebyla ani identifikována a rovnou pohřbívána bez jakéhokoli rozloučení a obřadu do hromadných hrobů. V horším případě se těla rozkládala červencovým teplem. Jakožto velice pobožní musely mít obrovské pochyby, navíc to byly malé nevinné děti, které takovému pohledu na svět kolem čelily tehdy každý den.

Ranění byli po ošetření například v Plotištích, kde byl lazaret narychlo zařízen v budově místní školy, v kostele a na faře, převáženi vlaky do Pardubic, nebo vojenskými vozy do Třebechovic, vážně ranění, kteří nebyli schopni převozu, byli alespoň převezeni za řeku Labe a umístěni v místnostech fary a školy na Pouchově.¹¹⁷ V Kuklenách byli umístěni ve škole, ve stodolách, ve staré radnici v průjezdu, v šenkovně a v sále. Byla jim tam nanošena sláma a seno, aby neleželi úplně na holé zemi.¹¹⁸ Pokud nebylo zbylí, leželi ranění vojáci pod stromy, na zahradách, po světnicích civilních obyvatel apod. Asi po týdnu od ukončení bojů byli odvázeni do Hořic, do Všestar, do Nechanic, kde byly zřízeny lazarety.¹¹⁹ Kronika obce Chlum vypráví o tom, že za vesnicí, na tzv. poli Vobicka, byly postaveny dvě cely, vytvořen jakýsi stan, jakási nemocnice, v níž se uskutečňovaly veškeré amputace a jiné těžší operace. Sem se dovážely nejvážnější případy. Nutno i podotknout, že v té době na amputaci, která byla velice častá, umíralo 90% takto raněných.¹²⁰

Děti trávil čas na lukách a polích, ještě nedávných bojištích a domů chodily s plnými kapsami kulí z pušek, měděných zápalek a všelijakých knoflíků z vojenských uniforem. Někteří, zvláště pak ti nejmladší, zůstávali doma s matkou a pomáhali ji obsluhovat raněné vojáky, nosili jim vodu a jídlo do stodol a zahrad, kostelů a škol, kde všude leželi. Výhodou a zároveň i nevýhodou snad bylo nastalé léto a dny tepla, ranění totiž leželi na náměstích, na návších, zahradách, všude, kde se dalo. Na druhou stranu se ale nedalo zabránit epidemii cholery a šíření jiných nakažlivých nemocí, pro které byly špatně větratelné kostely jakožto provizorní lazarety „vhodnými“ prostory.

Z toho důvodu bychom neměli opomenout ani nemoc, která po prusko-rakouské válce zachvátila nejen vojáky ale i civilní obyvatelstvo. Byla to epidemie cholery. Mnohdy vymřely celé rodiny. Choroba se šířila většinou kvůli nečisté vodě, znehodnoceným potravinám, také kvůli žádné či nedostatečné dezinfekci ran. Tím, že ranění vojáci leželi i v domech a

---

¹¹⁷ Plodiště, Pouchov – předměstí pevnosti Hradce Králové.

¹¹⁸ SOKA Hradec Králové, Obecná škola Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny, Gedenkenbuch der Kuklener Pfarrrschule, s. 506-511 (Václav Kalenda).

¹¹⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Chlum, Kronika obecné školy, s.29-32 (Josef Hlavatý).

¹²⁰ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Chlum, Kronika obecné školy, s.29-32 (Josef Hlavatý).

stodolách, dostala se nemoc velice rychle i mezi civilní obyvatelstvo. Obce Chlum, Lípa a Čistoves jí byly sice uchráněny, ale například ve Všestarech, kde byla zřízena nemocnice, podlela této nemoci třetina obyvatel.¹²¹ Prusové zřizovali i speciální nemocnice pro nemocné cholerou, našli bychom je i ve Stěžerách, a Rosnicích u Hradce Králové. Důsledkem převážení nemocných a raněných vojáků z bojiště ve východních Čechách po železnici, bylo nakažení cholerou obyvatel města Brna, které by zdánlivě s východem Čech a cholerou, která vypukla po prusko-rakouské válce, nemělo nic společného. Uvádí se, že v Čechách zemřelo roku 1866 na cholera 67 000 lidí.¹²²

Dny prusko-rakouské války byly pro děti ve východních Čechách otřesným a nezapomenutelným zážitkem, mnohdy až traumatem. Přihlížet a pomáhat amputacím, obsluhovat raněné a nemocné, vykopávat hroby pro mrtvé, hledat mrtvoly, utíkat ve strachu před vřavou bitvy, vyrovnat se se smrtí, to a mnohem víc bylo na školáka zkrátka moc. Děti strádaly jak po fyzické stránce, tak, a to především, po stránce psychické.

---

¹²¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Chlum, Kronika obecné školy, s.29-32 (Josef Hlavatý).

¹²² WONDRAK, Eduard, *Krev smyly deště*. Hradec Králové, 1989.

3.4. Zdravotní stav dětí v dobách první světové války

V dobách první světové války, a války vůbec, byli obyvatelé vystaveni většímu riziku nákazy než v dobách mírových. Jejich imunita byla zcela narušena, trpěli podvýživou z nedostatku jídla, střevními chorobami z nedostatku kvalitního jídla. Objevovaly se ve větší míře nejen kožní choroby, protože zejména u nižších vrstev bylo velice obtížné sehnat na konci války i mýdlo a jiné hygienické potřeby, ale i nemoci pohlavní.

Z infekčních nemocí bychom jistě neměli opomenout právě neštovice, jejichž výskyt se během první světové války a těsně po ní zvýšil. Vymýceny byly až zavedením povinného očkování v roce 1919. Úspěchem lékařské vědy bylo i pomalé omezení nemocí záškrtu, spály a skvrnitého tyfu. Z dětských nemocí se nepodařilo vymýtiti spalničky a černý kašel.¹²³

Pravidelné lékařské prohlídky byly dříve prováděny ve škole¹²⁴. Děti nedocházely k lékaři, ale naopak lékař navštěvoval děti ve škole. Tam probíhalo i očkování. Někdy takové prohlídky zprostředkovávaly i podpůrné dobročinné spolky jako např. Spolek ku polednímu stravování chudých školních dětí v Nechanicích. Po dlouhé době byla roku 1920, přesněji 10. dubna, provedena lékařská prohlídka u strážníků spolku. Následkem podvýživy z nedostatku potravin ve válečných dobách lékař posoudil stav dětí a vyšetřených žen jako velice kritický. Vyšetřeno bylo 40 dětí do šesti let, 198 dětí ve věku od šesti do čtrnácti let a devět kojících matek. Spolek v této době měl 198 strážníků, z čehož vyplývá, že živil všechny podvyživené školní děti.¹²⁵

Nedostatečná a špatná výživa způsobila častá onemocnění a ochuravění žáků i učitelů. Jednalo se především o zažívací problémy, úbytek chuti k práci a duševní výkonnosti. Běžně se u dětí v průběhu roku objevovaly plané neštovice, kašel, záškrť, spalničky i spála. Tak například v roce 1915 u šesti žáků Obecné školy v Kuklenách propukla spála. Jeden chlapec zemřel na tyfus, dále se zde vyskytly plané neštovice, skvrnivka, zápal plic, oční zánět a svrab. Tyto celkem běžné nemoci byly v průběhu války nahrazeny především záněty očí, osypkami a potížemi zažívacího ústrojí, které by se daly často připsat na vrub požívání velice nekvalitního chleba.¹²⁶

---

¹²³ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

¹²⁴ Viz obrazová příloha, obr.č 10.

¹²⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Spolek ku polednímu stravování chudých školních dětí, inv. č. 57.

¹²⁶ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

Úplavice, která postihla žáky Královéhradeckého gymnázia v roce 1916-1917, byla důsledkem špatné a nedostačující výživy.¹²⁷ Pouchovská kronika se zase zmiňuje o rozšíření černého kašle v zimě roku 1918. Dále se vyskytl záškrť a jedenáctkrát dokonce osypky.¹²⁸ Ve Střezeticích se v roce 1919 objevily černé neštovice. Okresní hejtmanství nařídilo zákaz vstupu dětem z oné obce do kuklenské měšťanské školy a pro jistotu ještě dezinfekci třídy, ve které nemocný žák seděl, formalínem.¹²⁹

V roce 1919 byli žáci z Obecné školy chlapecké v Hradci Králové prohlédnuti lékařem. Ten konstatoval, že velký počet dětí trpí chudokrevností z podvýživy a kožními nemocemi z nedostatku mýdla. Dalším následkem válečného strádání bylo rozšíření srdečních vad a náklonnosti k tuberkulóze. Lékař doporučil učitelům, aby s chlapci více chodili na čerstvý vzduch do přírody. Navštěvoval školu a pravidelně kontroloval žáky každý druhý týden.¹³⁰

Roku 1916 se v Obecné škole dívčí v Hradci Králové rozmáhaly nakažlivé nemoci jako zarděnky, spalničky, plané neštovice a angíny. V deseti případech se zde vyskytla i spála a v jedenácti difterie (neboli záškrť), jež se stala příčinou úmrtí jedné z žákyň. Roku 1917-1918 onemocnělo čtrnáct dívek spálou, mnoho jich trpělo dusivým kašlem, dvě měly difterii, řada z nich zánět průdušek, průšních žláz a spalničky. Jedna žákyně dokonce po onemocnění úplavicí zemřela. V době půldenního vyučování byly pravidelně žákyně brány na zdravotní procházky.¹³¹

Žáci Obecné školy v Kuklenách byli roku 1915 poučeni o přenašečích nemocí, o tom jak se má udržovat čistota, jak mají důkladně dbát na vlastní hygienu. Do každého domu pak obec darovala knížku MUDr. Karáska, která se nazývala „Chraň se nákazy“.¹³²

V posledním roce války zasáhla obyvatelstvo celé Evropy tzv. „španělská chřipka“¹³³. Pandemie tzv. španělské chřipky propukla v letech 1918-1920. Obecně se udává, že důvodem takového rozsahu šíření a nákazy bylo vyčerpání z války a zároveň obrovské přesuny vojsk

¹²⁷ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

¹²⁸ Státní okresní archiv Hradec Králové, Základní devítiletá škola Hradec Králové, Pouchov, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Pouchov 1892-1922, inv.č.2, kniha č.2.

¹²⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

¹³⁰ Školním lékařem, jehož jméno se objevuje ve všech kronikách, byl v době války MUDr. Rudolf Zippe.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola (chlapecká) prof. Drtiny Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy chlapecké-Pospíšilova třída 1905-1932, inv.č.2, kniha č.1.

¹³¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola (dívčí) prof. Drtiny Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné dívčí školy HK-Pospíšilova tř. (1859)-1881-1938, inv.č.1, kniha č.1.

¹³² Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

¹³³ Viz obrazová příloha obr. č. 2.

z front z různých částí kontinentu. České země jí byly nejvíce postiženy na podzim roku 1918. Jen na Moravě přinesla smrt 7 800 obyvatelům. Na celém světě si pak vyžádala více obětí, než samotná „Velká válka“ na frontách.¹³⁴ Od 10. do 20. října postihla tato epidemie i děti na Gymnáziu a Vyšší reálce a vyučování tak po tuto dobu bylo zcela zastaveno.¹³⁵

---

¹³⁴ SVOBODNÝ, Petr - HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

¹³⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.
Státní okresní archiv Hradec Králové, Reálné gymnasium Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Vyšší reálky 1880-1928/29, inv.č.2, kniha č.1.

3.5. Neutěšený zdravotní stav dětí v dobách nacistické okupace

Jak jsme konstatovali v předchozí kapitole (II.2), Československá republika se snažila cíleně zlepšit zdravotní stav obyvatelstva, včetně kojenců, batolat, předškolních i školních dětí. Toto úsilí přišlo v letech 1939-1945 vniveč. Druhá světová válka zasáhla obyvatele českých zemí zcela jiným způsobem. Ztráta státní i národní samostatnosti se velice dotkla jak veřejného tak soukromého života celé společnosti. Bývalé Československo mělo být součástí Třetí říše, všechny další kroky a následná vyhlášení se věnovala a směřovala k přiblížení se tzv. říšské myšlence. Válečná fronta, vyjma osvobozujících bojů v posledních dnech války, neprošla českými zeměmi, a tak po této stránce civilní obyvatelstvo zasaženo nebylo. Aktuální byly spíše nemoci vyvolané nedostatkem jídla, nekvalitní stravou, nedodržíváním hygienických zásad, neúměrnou fyzickou prací, noční prací apod. Vědci se dokonce shodli na tom, že kdokoli byl vystaven takovýmto obtížným podmínkám z druhé světové války, které ho buď postihly na těle nebo na duši, má být považován za člověka, který prodělal velice vážnou chorobu.¹³⁶

Krátce po vypuknutí války, 2. října 1939, obyvatelé znovu poznali lístky na jídlo, šaty, boty atd. Pro toho, kdo byl vystaven látkám škodlivým lidskému zdraví, kdo těžce fyzicky pracoval, byla stanovena vyšší dávka tuku, masa a chleba. O trochu více mléka dostali, podle výnosu z října 1939, „zvláště“ zaměstnaní. Přidělované dávky však neobsahovaly nezbytné množství kalorií a bílkovin. Víme, že u dětí od šesti do dvanácti let byla kalorická hodnota pro jeden den stanovena na 2 880, avšak přiděl pro den poskytoval pouze 1 460 kalorií na den.¹³⁷ Praxe navíc byla taková, že zásobování vážlo, a ani na lístek člověk nedostal plnou hodnotu. Některé druhy zboží pak zmizely z pultů vůbec, například exotické ovoce, čokoládu, cukrovinky apod. Na venkově, kde byli lidé z části soběstační, co se týče potravin, se dařilo o trochu lépe. Ze vzpomínek se dozvídáme, že především ke konci války, jezdilo nemálo obyvatel z měst na venkov žebrot, prosit o suroviny.¹³⁸ Někteří statkáři byli solidární a potraviny jim mnohdy poskytli buď za symbolický úplatek či zdarma, někteří však na neštěstí druhých ještě vydělávali.

---

¹³⁶ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knihnice Matice moravské, Brno, 2004, ISBN 80-86488-14-4.

¹³⁷ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knihnice Matice moravské, Brno, 2004, s. 36, ISBN 80-86488-14-4.

¹³⁸ Počínali si tak ale ze samého zoufalství, neboť si museli být vědomi, trestu smrti, který za takový čin hrozil.

Zemědělci museli odevzdávat pravidelné dávky, ty pak putovaly do říše jako zásoby pro vojáky.¹³⁹ Nebylo ale peněz na zaplacení pracovní síly, a tak se i děti statkářů měly co otáčet. To jim jistě nepřidalo na fyzickém ani duševním zdraví. Ve škole pak seděly unavené a snadněji pak s oslabenou imunitou podléhaly nemocím.

Častými příčinami úmrtí v první polovině čtyřicátých let bylo vyčerpání, podvýživa, epidemie, a v případech dospělých či dospívajících osob psychické či fyzické mučení ve vězení.

Znovu se objevovaly choroby jako tuberkulóza, dětská obrna, záškrť, spála, žloutenka, břišní i skvrnitý tyf apod. Epidemie dětské obrny propukla v roce 1939 v Čechách a o rok později na Moravě. V roce 1940 se velice často vyskytovaly nemoci jako záškrť a spála. Další chorobou, která postihovala nejen dospělé ale i děti, byla již tolikrát zmíněná tuberkulóza.

Ze školních kronik se dozvídáme o povinném hromadném preventivním očkování proti záškrťu, organizoval ho a zaštiťoval Okresní výbor pro péči o mládež v Nechanicích. Přesto se stalo, že přímo ve škole, kde toto očkování proběhlo, onemocněla žákyně záškrťem. Třída pak musela být ihned desinfikována a děti znovu přeočkovány. Zápisy potvrzují pravidelné všeobecné prohlídky zdravotního stavu žactva čtyřikrát ročně. Ty zajišťovaly jak všeobecnou zdravotní prohlídku, tak kontrolu zubního chrupu a přezkoumání zraku. Ve třídách byly prováděny i tuberkulinové zkoušky. Změna proběhla v očkování proti neštovicím, nová vyhláška sestavená podle říšského vzoru nařizovala očkovat pouze děti dvanáctileté, nikoliv sedmileté a potom čtrnáctileté.¹⁴⁰ Většinou v květnu každého roku byl vyhlášen tzv. Týden zdraví lidu. Žáci na obecních školách byli během těchto pěti školních dnů seznámeni s existencí a zdoláváním nakažlivých nemocí, především pak tuberkulózy, byli poučeni o očkování proti neštovicím. Další debaty a besedy se věnovaly i hygieně potravin a pitné vody. Pro příklad v školním roce 1942-1943 onemocnělo sedm žáků lhotecké školy spálou, dva záškrťem, z nichž jeden smrtelně, u jednoho byla zpozorována dětská obrna. Po dobu dezinfekce školy a vyčištění tříd i po inkubační dobu nemocí zůstávali žáci doma, škola byla uzavřena.¹⁴¹ V kuklenské obecné škole bylo vyučování přerušeno od 15. do 30. září roku 1939-1940 z důvodů nebezpečí výskytu dětské obrny.¹⁴²

---

¹³⁹ V letech 1939-1940 bylo do Německa odvezeno 5 200 tun cukru, 164 400 tun chlebového obilí, 39 600 tun krmného obilí, 18 700 tun zeleniny a 18 500 hektolitrů piva.

ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knihnice Matice moravské. Brno, 2004, s. 35, ISBN 80-86488-14-4.

¹⁴⁰ Očkování provedl MUDr. Karel Řezáč u 25 dětí.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-školní kronika 1940-1945, inv.č.4, kniha č.4.

¹⁴¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-školní kronika 1940-1945, inv.č.4, kniha č.4.

¹⁴² Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha – Školní kronika měšťanské školy Kukleny 1939-1945, inv.č. 2, kniha č. 2.

Během druhé světové války se v Mžanech objevily epidemie příušnic, nákaza spalniček. Dvě děti onemocněly záškrtem, deset dětí z první třídy dávným kašlem a u mnoha dětí byla prokázána svědivka a objeveny hnisající boláky, vzhledem k nedostatku léčiv a podvýživě těžko vyléčitelné.¹⁴³

Zázemí protektorátu nebylo zdaleka zasaženo válečnou vřavou jako jiné země, kde boj s infekčními nemocemi byl o tolik horší, přesto se z důsledků přesunů atd. infekční nemoci vyskytly také. Na úplném sklonku války vypukla v tzv. malé pevnosti v Terezíně, ve vězení gestapa, epidemie skvrnitého a břišního tyfu. Povolání lékaři nestihli zabránit více jak 1 000 úmrtí.¹⁴⁴

Situace ve zdravotnictví v období druhé světové války byla alarmující. V nemocnicích chyběly sanitní vozy, nebo byly přiděly benzínu tak malé, že bychom na nemocničních dvorech ke konci války mohli vidět i koňský či kravský potah pro převoz nemocných pacientů. Kvůli válečnému stavu musely mít nemocnice protiletectké kryty a vypracovaný plán protiletectké služby. V roce 1939, hned na počátku německé okupace, vydala protektorátní vláda nařízení, že v případě nutnosti může být jakákoliv nemocnice, škola, hotel zabrán pro účely vojenského lazaretu. Tak se především v posledních letech války nemocnice a školy, coby vojenské lazarety, plnily německými vojáky. Ubývalo tak lůžek pro nemocné a raněné obyvatele v zázemí.

Více ale než nemoci napadající fyzickou tělesnou schránku člověka se v druhé světové válce setkáme se šrámy na duši, s všudypřítomným strachem, obtížemi psychického rázu, se soužením atd. Vědecké výzkumy prováděné po druhé světové válce potvrzují, že lidé spíše přežili epidemii, infekci, překonali podvýživu, než zapomněli a vyrovnali se s vlivy psychickými, jež vyvolávaly daleko hlubší poruchy organismu. Pokud bylo dítě například svědkem zatčení svých rodičů a žilo pak několik měsícům v úplné nevědomosti, co se stalo, kam je odvezli, proč, co bylo příčinou zatčení. Tyto otázky zněly v hlavě takto postiženým dětem celé dny a noci. Bály se už jen proto, že nevěděly co bude zítra. Paní Hana Stříbrná¹⁴⁵ z Máslojed, se ocitla roku 1944 v podobné situaci. Otce ji odvedli muži v dlouhých kožených kabátech jednoho rána na jaře roku 1944. Vzpomíná si na křik, na pláč své matky, nikdo nevěděl, co se děje, kam otce vedou ani proč ho vlastně zatkli. Pro takto malé dítě to musel být zvlášť otřesný zážitek. Až později se dozvěděli, že otce odvedli kvůli napsání údajného

---

¹⁴³ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha – Školní kronika Obecné školy Mžany 1940 – 1945, inv. č. 3, kniha č. 3.

¹⁴⁴ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

¹⁴⁵ Hana Stříbrná, rozená Nosková, narozena 2.7.1939 v Mžanech, rozhovor veden dne 8.8.2008 v Mokrovousích.

článku, ve kterém se měl vyjádřit proti Němcům. Po výsleších v Hradci Králové byl transportován do Terezína a tam držen v otřesných podmínkách necelý rok. Vězni tam chodili pěšky stavět most do Litoměřic. Takto náročným fyzickým pracím však neodpovídala ani strava ani tamní ubytování. Pro rodinu Noskových to znamenalo ztrátu veškerých příjmů, museli se odstěhovat k příbuzným do Mžan, navíc celý rok žili v nejistotě, ve strachu, z toho co bude dál. Celá rodina celou situaci těžce nesla, nedocházely jim dopisy, nevěděli, jestli je vůbec otec naživu, na psychice všech, i tří malých dětí se to bezesporu podepsalo. Po roce se otec vrátil, však v tak špatném zdravotním stavu, že zanedlouho po tom zemřel.¹⁴⁶

Každý, kdo se účastnil odbojového hnutí, ocitl se v bezprostředním ohrožení života. Rodiny byly ohroženy na životě, když skrývaly židovské občany nebo například ruské zajatce. Stávalo se, že při tzv. „transportech smrti“, kdy byli převáženi ruští zajatci, někteří ze zadržených utekli. Skrývali se pak po lesích, ve stodolách statkářů apod. Podobný příběh mi vyprávěl jeden z mých respondentů, pan Josef Košťál¹⁴⁷, kterému je dnes 83 let. Tehdy byl sedmnáctiletý mladík, když se k nim do stodoly, dalo by se říci „ubytovalo“, skrylo dvacet ruských zajatců. Živili je, starali se o ně, až přišel den, kdy byl na četnickou stanici v sousední vesnici doručen dopis s udáním jejich celé rodiny. Jen díky solidaritě a přátelství tehdejšího četníka, jež dopis „stopil“, nedošlo ke katastrofě. Rusové ale odmítli odejít, a tak celá rodina statkářů žila dál v neskutečném strachu a nejistotě.¹⁴⁸

Z dalších příběhů jsem si vybrala ten paní Anny Vlaché¹⁴⁹. V době války navštěvovala měšťanskou školu, bylo jí patnáct let. Nejhorší trauma prožívala ze strachu z náletů. Večer musela být v domech zabedněna všechna okna, aby z výšky nebyla díky osvětlení poznat vesnice. Z náhradních prostor hospodyňské školy, do které dojížděla do Hradce Králové, se běhaly schovávat celé třídy do sklepů a katakomb hradecké pevnosti.¹⁵⁰

Nemluvě o dětech a rodinách, které byly na seznamech židovských perzekucí. Byly transportovány do koncentračních táborů, posílány na smrt. Málokteré dítě takový zážitek přežilo, i potom to pak na něm zanechalo doživotní psychické následky. Těmto případům, židovské otázce, jak už jsem zmiňovala v úvodu práce, se podrobně věnovat nebudeme. Je to velice rozsáhlé a přitom specifické téma, které by zasloužilo samostatnou a podrobnou studii.

---

¹⁴⁶ Z rozhovoru s paní Hanou Stříbrnou dne 8.8.2008.

¹⁴⁷ Josef Košťál, narozen 2.3. 1926 v Těchlovicích, bydliště Těchlovice (Hradec Králové), rozhovor veden dne 18.10. 2008 v Těchlovicích.

¹⁴⁸ Z rozhovoru s panem Josefem Košťálem dne 18.10.2008.

¹⁴⁹ Anna Vlachá, rozená Kalenská, narozena 23.8. 1928 ve Lhotě pod Libčany, rozhovor veden dne 4.10. 2008 ve Lhotě pod Libčany.

¹⁵⁰ Z rozhovoru s paní Annou Vlachou dne 4.10.2008.

Velká změna i omezení dosavadního života obyvatel protektorátu, přišla v podobě vyhlášky o zavedení pracovních knížek a pracovní povinnosti v roce 1941.¹⁵¹ Bylo nařízeno, že povinnost pracovat náleží všem občanům starším patnácti let. Jelikož se v této práci zabývám i dětmi sedmnáctiletými, osmnáctiletými, které v první světové válce odcházely na fronty, studovaly na gymnáziích, skládaly zkoušky dospělosti, považuji za nutné sem tento problém týkající se zdánlivě jen dospělých zahrnout také. Mnoho obyvatel totiž bylo buď převeleno nebo v rámci totálního nasazení zaměstnáno v Říši. Cílem tohoto nařízení tedy bylo, doplnit pracovní místa v Protektorátu. Znamenalo nový životní styl pro mnoho matek, které až doposud byly v domácnosti, jisté znemožnění volby pro dospívající žáky, ukončující své studium. Přeneseně se změnil i dosavadní život dětí, jejichž matky nastoupily náhle do zaměstnání.

Války na děti působily jak po stránce fyzické tak duševní. Ať už mluvíme o bitvách roku 1866 nebo o světových válkách ve století dvacátém, vždycky jimi bylo narušeno ono „bezstarostné“ dětství. Ve všech třech konfliktech zanechala válka na dětských duších velké šrámy. Nemluvím teď pouze o strastech z nedostatku jídla, z práce, která jim přibyla, z nemocí, jež se tím více rozšiřovaly, ale i o strachu z nejistoty, z nevědomí o svých blízkých a známých, o traumatech, které tak malé dítě muselo vidět a den co den prožívat.

---

¹⁵¹ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knižnice Matice moravské, Brno, 2004, ISBN 80-86488-14-4.

4. Sociální péče v dobách válečných konfliktů

4.1. Vývoj sociální péče v českých zemích

Doba osvícenská, konec století osmnáctého, a století devatenácté jsou časem pomalého utváření se sociální politiky, ochrany občana, budování sítě institucí, které v těžkých situacích, jimiž války bezesporu byly a jsou, mohly podat pomocnou ruku.

Prvními, jenž začaly utvářet zárodky sociální politiky, věnovaly se charitě, chudým, byly již středověké náboženské řády. V 16. století se navíc prosadil nový princip v péči o lidi sociálně hendikepované, tzv. domovské právo. Obci se v této době omezeného stěhování poddaných uložila povinnost pečovat o své chudé. Právě obce byly zřizovateli ústavů pro občany, kteří postrádali vlastní zázemí.

Domovský zákon z roku 1862 nařizoval péči o chudé a o dobročinné ústavy jako povinnost obcím. Ty se měly zároveň postarat o děti bez rodiny, přičemž teoreticky možnost odebrat dítě rodině umožňoval již občanský zákoník z roku 1811. Preventivní ústavy pro výchovu zanedbané mládeže však byly financovány a zřizovány okresními zastupitelstvy, jejich síť se pomalu začala utvářet v devadesátých letech devatenáctého století, více pak na počátku století dvacátého. V Čechách byla první ochranná mládeže založena v Praze v Ječné ulici roku 1839, o deset let později v Brně. Po vzoru Anglie a Švýcarska v ní byla vychovávána mládež „zanedbaná“ a chudá. Chlapecká ochranná byla zřízena v roce 1883 v Praze z iniciativy Vojtěcha Náprstka a Josefa Bauera z Augsburgu. Nově pak byla založena ochranná pro chlapce v Katovicích nad Labem a pro dívky v Kostomlatech u Litoměřic. Centrem zakladatelské činnosti se pak nadále stala Praha, zde se v devadesátých letech objevila ještě chlapecká ochranná na Vinohradech, smíšená pak v Říčanech z daru manželů Olivových. Pro naše územní vymezení je zvláště důležitá Chlapecká výchovná v Hradci Králové. Od roku 1910 se v ní dva učitelé a tři pěstouni ještě s lékařem a pomocným personálem starali přibližně o padesát chlapců s fyzickým či mentálním hendikepem. Pomocnou ruku zanedbaným a opuštěným dívkám nepodal nikdo jiný než Marie Červinková-Riegrová. Nejdříve založila spolek Ochrana opuštěných a zpustlých dívek, později z něj dokonce financovala dvě dívčí ochranné. Na počátku dvacátého století se o sociálně znevýhodněnou mládež začala starat Česká zemská komise pro ochranu dítek a péči o mládež v Království českém. Její náplní bylo především podněcovat budování okresních komisí pro péči o děti a mládež, jakými pro náš prostor byly za první světové války Okresní péče o děti a

mládež v Hradci Králové a Okresní péče o děti a mládež v Nechanicích. Česká zemská komise také organizovala umístování dětí do pěstounské péče, rodinných kolonií apod. Povinnost obcí postarat se o osiřelé dítě se v zákonodárství udržela až do dvacátého století. Domovská obec našla dítěti pěstounské rodiče, dala ho do sirotčince, nebo ho nechala tzv. chodit po střídě, což znamenalo, že dítě chodilo v dané obci od rodiny k rodině. Roku 1902 pak byl založen Český zemský sirotčí fond. Po válečném roce 1866 i po první světové válce prudce vzrostl počet sirotků (dětí bez otce).¹⁵² V roce 1920 umožněno přesunout péči o chudé či dítě bez domova na vyšší veřejnoprávní svazky.¹⁵³

Přibližně od šedesátých let devatenáctého století, kdy bylo povoleno zakládání spolků, vytvořilo se v české společnosti několik dobročinných a charitativních spolků a nadací. Z těchto bychom mohli jmenovat například filantropický a charitativní spolek Americký klub dám. S rozvojem dívčího vzdělávání a s emancipací žen byly například zakládány ošetrovatelské školy, kurzy charitativního rázu, kurzy sociální péče. Pomalu se tak vytvořily podmínky pro síť sociální péče v dnešním slova smyslu.

Děti výdělečně činné nebyly v 19. století zdaleka výjimkou. V zemědělství a v domácnosti bylo celkem běžné, a to i v dobách mírových, že děti již alespoň pěti-šestileté pomáhaly rodičům při sklizni, sezónních pracích apod. S postupující průmyslovou revolucí jsme však svědky rozmáhajícího se fenoménu zaměstnávání dětí, samostatně výdělečné práce dětí. Nejen že je práce vysilovala, byly oslabené, častěji nemocné, náchylnější k nemocem, ale práce od tak raného věku se podepisovala i na jejich psychickém stavu, na morálce. Často nestihly, nebo ani nebylo v jejich silách navštěvovat školu. Přestože některé továrny zakládaly školy přímo v areálu, děti do nich docházely nanejvýš na dvě hodiny denně vyčerpané a unavené. To pak bylo samozřejmě znát na jejich aktivitě a výkonu. Navíc byly tímto přijetím do zaměstnání okradeny o dnešní „bezstarostné“ dětství. Nejrychleji na tuto situaci reagovala Anglie a Prusko. Zde byly vydávány první zákony omezující věk pracovní dobu u dětí. V prostoru českých zemí byly vydávány regulující výnosy či reskripty od osmdesátých let 18. století. Tak například děti podle císařského výnosu z roku 1787 mohly pracovat v továrnách od pouhých devíti let. Rakouský Živnostenský řád, platný od roku 1859, umožňoval dětskou práci od deseti let s povolením daného obecního úřadu. Pracovní doba nesměla přesahovat deset hodin, ale u dětí od 12 do 14 let už mohla být dvanáctihodinová. Až živnostenský zákon

---

¹⁵² LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

¹⁵³ CHADIMA, Martin. *Dějiny charitativní péče*. Gaudeamus - Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové, 2007, ISBN 978-80-7041-632-7.
MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Sociologické nakladatelství slon, Praha, 1999, ISBN 80-85850-76-1.

z roku 1888 zakazoval zaměstnávat v továrním prostředí děti do 14 let. V menších dílnách a provozech, například v domácím sklářském a textilním průmyslu, však mladší děti pracovat mohly. Navíc samozřejmě takováto nařízení nebyla respektována všemi zaměstnavateli. Ani rodiče se nezdřáhali posílat děti do práce, když za neumožnění školní docházky mohli dostat trest odnětí svobody po dobu čtyř až pěti let. Jednoznačně byla dětská práce do 14 let zakázána až zákonem 1919, dovedeme si ale představit, jak v těžkých poválečných dobách byl tento zákon respektován.¹⁵⁴

V minulé kapitole jsme se již zabývali prvními zákony o povinném pojištění. Jak pojištění úrazové z roku 1887 tak to nemocenské, v legislativě zanesené v roce 1888, vyplynula z dělnického hnutí, z potřeb tehdejší zindustrializované společnosti.¹⁵⁵ Zavedení povinného pojišťovnictví znamenalo další krok k utváření sítě sociální pomoci. Postupně se pojištění rozšiřovalo i na další rizika jako je invalidita, stáří, mateřství, nezaměstnanost atd. V rámci dobrovolného či povinného, veřejného či soukromého se pojištění rozšiřovalo mezi širší vrstvy obyvatelstva.¹⁵⁶

Jednoznačně sociální roli bychom mohli přiřknout mateřským školám v devatenáctém století. V nich šlo především o to, aby dítě z chudých poměrů, kde oba rodiče museli vydělávat, mělo kde být, kde se najíst. Přibližně od druhé poloviny osmnáctého století se v Evropě začaly objevovat jakési útulky pro děti předškolního věku. O založení takovéto mateřské školy v Habsburské monarchii se zasloužila hraběnka Theresa Brunswick-Korompeová v roce 1828 v uherském Budíně, později ve Vídni. Podobné dětské útulky podléhaly biskupské konzistoři a finančně byly zajišťovány pouze z dobročinných akcí, sbírek a darů. Přímo na českém území můžeme první takovéto dětské opatrovny najít ve třicátých letech devatenáctého století v Praze na Hradčanech, Na Hrádku, v Brně a v Plzni. Popud k jejich založení přišel z míst nejvyšších, a to z úřadu nejvyššího českého purkrabího, Karla Chotka. Zprvu tedy neplnily mateřské školy funkci předškolního vzdělávání. Učitelé, zpravidla muži, vyučovali tyto tří až pětileté děti podle podobných osnov, jaké měly například školy elementární. Prvním, který tuto tradici odmítl, byl František Mošner ve svém díle „Pěstounka“. Popisuje v něm ideální pěstounku, vychovatelku, náhradnici matky, která by

---

¹⁵⁴ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

¹⁵⁵ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.

¹⁵⁶ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

VOJTOVÁ, Marie, *Obecné dějiny lékařství*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, Praha, 1970.

ctila rady a filosofii Jana Amose Komenského. Zřizovateli těchto prvních spíše útulků byly ženské řády věnující se pedagogické činnosti. Prvenství v zakládání dětských opatroven, jeslí a mateřských školek patřilo řádu sester de Notre Dame.¹⁵⁷ Hasnerovým školským zákonem v šedesátých letech devatenáctého století byly mateřské školy zasazeny do struktury vzdělávání, nebyly však v žádném případě povinné. První česká mateřská škola v dnešním slova smyslu byla založena v roce 1869 na Starém Městě pražském. Za její otevření vděčíme české filantropce Marii Palacké-Riegrové¹⁵⁸, která se nechala inspirovat ve Francii při Světové výstavě v roce 1867. Díky expozici týkající se francouzské charity a vzdělávání, která ji ohromila, se seznámila s ředitelkou ústavu pro učitelky mateřských škol a zakladatelkou několika francouzských opatroven Marii Papovou-Carpentierovou. Nedlouho po návratu Marie Riegrové domů do Čech se díky její iniciativě vydaly dvě budoucí učitelky mateřských škol do Paříže „na zkušenou“. Barbora Ledvinková i Marie Müllerová se staly prvními českými pěstovkami neboli učitelkami v oné mateřské škole u Sv. Jakuba na Starém Městě pražském.¹⁵⁹ Předsedkyní Komitétu dám, který na školku dohlížel a spolu s radnicí ji financoval, nemohl být nikdo jiný než iniciátorka Marie Riegrová. Během sedmdesátých a osmdesátých let bylo v Praze takovýchto městských českých mateřských škol založeno ještě asi deset. Nutno říci, že od konce devatenáctého století se postupně i ostatní dětské opatrovny začaly měnit na mateřské školy tohoto rázu. Stále jim zůstala sociální funkce, navíc se dětem mělo dostávat fyzické, mravní a rozumové výchovy podle myšlenek J. A. Komenského a jeho Informatoria školy mateřské.¹⁶⁰

Od poloviny devatenáctého století, přesněji pak od roku 1854, vznikaly na území českých zemí zařízení pro nejmenší, jesle. Zpočátku šlo ale opět o instituce jazykově německé. Nápad zřídit fond pro podporu chudých novorozenců a jejich matek nevzešel od nikoho jiného než od paní Marie Riegrové. Iniciovala tak otevření prvních českých pražských jeslí pro děti od jednoho do tří let, nacházely se v Dušné ulici. Zanedlouho existovaly i při opatrovně Na Újezdě, pod Nebozízkem, při opatrovně na Hradčanech aj.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ V roce 1837 byla založena dětská opatrovna i v Hradci Králové, na několik let její činnost utichla obnovena byla právě sestrami de Notre Dame v roce 1859. Navštěvovaly ji zejména děti nemajetných pracujících rodičů. LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

¹⁵⁸ Tato dáma byla dcerou Františka Palackého a manželkou neméně významného politika Františka Ladislava Riegra.

¹⁵⁹ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

¹⁶⁰ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

¹⁶¹ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.

První charitativní institucí mezinárodního významu byl bezesporu Červený kříž. Tato organizace byla formálně založena v roce 1863 pěti muži: Henrym Dunantem¹⁶², Gustavem Moynierem, válečnými lékaři LouiSEM Appianem, Theodorem Maunoirem a velitelem švýcarských jednotek generálem Henry Dufourem. Mezinárodní červený kříž vznikl jako reakce na obrovské počty raněných na obou stranách armád v bitvě u Solferina¹⁶³ v roce 1859. V roce 1863 byla do švýcarské Ženevy svolána diplomatická konference a o rok později již byla šestnácti státy podepsána tzv. Ženevská konvence o zlepšení osudu raněných vojáků v poli. Tak byl podán základ právních norem platných v případě války. Vznikla tak humanitární mezinárodní a zároveň nezisková instituce. Od svých počátků se výhradně zabývala humanitární pomocí a lékařskou péčí v oblastech, kde tomu bylo potřeba. Zdravotnická zařízení a osoby označené uznaným symbolem byly ve válce nedotknutelné. Mezinárodní červený kříž se dále rozvětvil do mnoha národních celků, mateřským centrem zůstala ale Ženeva. Symbolem tohoto hnutí se stala vlajka, kde na bílém poli je situován červený kříž¹⁶⁴. Podle zakladatele vychází vlajka z vlajky Švýcarska s tím rozdílem, že má přehozenou barevnou kombinaci. Ženevská konvence byla pak doplněna a revidována o další články, v roce 1899 například o odstavec týkající se námořních konfliktů, v roce 1929 o část popisující zacházení s válečnými zajatci. Po druhé světové válce byly znovu na ženevské konferenci sepsány čtyři ženevské konvence.¹⁶⁵

Bohužel Habsburská monarchie neměla ještě ve válečném roce 1866 Ženevskou konvenci Červeného kříže stvrzenou podpisem. Stalo se až po bezprostředním ukončení bojů ve východních Čechách na přímý podnět císaře až 27.července 1866. Vznikla tak Rakouská společnost Červeného kříže pro území Čech a Moravy, pro území Slovenska Uherská společnost červeného kříže. Československý červený kříž byl založen hned po rozpadu Habsburské monarchie a po vzniku samostatného Československa. Podněty k jeho založení byly podány již v roce 1919, uznán Mezinárodním výborem v Ženevě byl v prosinci roku

---

¹⁶² Jean Henri Dunant získal v roce 1901 za své činy první Nobelovu cenu míru.

¹⁶³ Rakouská a francouzsko-italská armáda se dne 21.6. 1859 střetly v bitvě u Solferina. Francouzská armáda pod vedením Napoleona III. zvítězila nad rakouským vojskem, kterému tehdy velel generál Benedek.

PEČENKA, M. – LUŇÁK, P. *Encyklopedie moderní historie*. Libri, Praha, 1999, s. 469, ISBN 978-80-85983-95-1.

¹⁶⁴ Mezinárodní červený kříž je dodnes institucí respektující náboženské odlišnosti. Proto vznikla jeho obdoba v muslimském světě, Červený půlměsíc. Ve státech jako je Japonsko, Izrael, v nichž jsou předchozí dva symboly nepřijatelné, má tato organizace na bílém poli vlajky červený kosočtverec, instituce se nazývá Červený krystal.

¹⁶⁵ WONDŘÁK, Eduard. *Krev smyly deště*. Hradec Králové, 1989.

PEČENKA, M. – LUŇÁK, P. *Encyklopedie moderní historie*. Libri, Praha, 1999, s. 88, ISBN 978-80-85983-95-1.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

1920. Funkcí první předsedkyně této nově vzniklé instituce byla pověřena PhDr. Alice Masaryková.

Jedním ze spolků, který výrazně přispíval k lepšímu životu dětí v druhé polovině devatenáctého století, byl Americký klub dám. Osobami, jenž stály u jeho zrodu, byl český filantrop Vojtěch Náprstek a Karolína Světlá. Po návratu z několikaletého pobytu Vojtěcha Náprstka ve Spojených státech amerických se začal zasazovat o začlenění žen do veřejného života společnosti. Pořádal v domě své matky U Halánků besedy přednášky, na kterých mimo jiné propagoval přístroje usnadňující práci v domácnosti. V lednu 1865 vyzval Karolinu Světlou, aby sežvala ženy toužící po vzdělání sebe i druhých. Dámy se sešly 15. ledna 1865 na přednášce o astronomii a ještě v ten den založily Americký klub dám. Byl soukromým spolkem bez stanov schválených úřady. Mezi členky patřily velice významné osobnosti „krásného pohlaví“, Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská, Sofie Podlipská, Renáta Tyršová, Augusta Braunerová, Teréza Nováková a další. Slovo „americký“ v názvu tehdy znamenalo totéž co pokrokový či moderní. Mezi cíle tohoto spolku patřilo založení Průmyslového muzea, charita, pomoc druhým, péče o děti a mládež a dosažení patřičného vzdělání a dostatečné zručnosti, aby v případě potřeby byly dámy schopny uživit se samy. K tomu sloužily odborné přednášky, které více méně organizoval a financoval samotný Vojtěch Náprstek. Klub učil měšťanské ženy samostatnosti, pořádal vlastivědné výlety, podporoval umělecké aktivity a zavedl v českém prostředí dosud věc neznámou, a to školní výlety. V rámci dobročinných akcí braly členky pražské děti do přírody a na venkov. Dámy navštěvovaly nemocnice a ústavy, kde o svátcích pořádaly koncerty a vánoční nadílky. Jednou z každoročních akcí byly tzv. dětské zábavy, konané vždy na jiném místě v Praze. Americký klub dám udržoval kontakty se zahraničními přáteli. Česká komunita ve Spojených státech amerických posílala příspěvky do sbírek pořádaných z důvodů založení dívčího sirotčince. Do nich patřily i roční příspěvky odevzdané členkami. Když byl ale dívčí sirotčinec založen úsilím arcivévodkyně Gizely, předal mu spolek své sbírky jako sponzorský dar. Díky této velkorysé pomoci bylo vzděláváno a vychovááno mnoho nemajetných opuštěných dívek. Když v roce 1894 mecenáš a zakladatel spolku zemřel, do čela klubu se postavila jeho manželka Pepička Náprstková. Založila tradici nedělních dýchánek dělných žen a dívek. Činnost klubu pokračovala až do roku 1941, kdy bylo průmyslové muzeum uzavřeno a charitativní akce přerušeny. Opravdový konec nastal o šest let později, kdy si

úřady pod pojmem americký“ nedokázaly představit slovo pokrokový a moderní, a tak se americký klub dám stal pro tehdejší režim a ideologii nežádoucím.¹⁶⁶

Velký posun v oblasti sociální péče znamenala první světová válka. V roce 1917 bylo založeno Ministerstvo sociálních věcí a v roce 1918 zahájilo svou činnost i Ministerstvo pro zdraví lidu. Samozřejmě to byla zásluha dlouholetého úsilí a práce, výsledek návrhů a dlouhých jednání, které sahaly už do 80. let 19. století. Právě tehdy, v období Taafeho vlády¹⁶⁷, byla vytvořena živnostenská inspekce, zakázána práce pro děti do 14 let, upravena pracovní doba a uzákoněno zdravotní pojištění. Velkými iniciátory těchto sociálních reforem byly i císař Karel a jeho manželka, císařovna Zita. V roce 1916 byl založen Úřad pro výživu lidu, což znamenalo velký přínos a posun v otázce zásobování země. Nadále zůstala otázka zásobování v kompetenci obcí.

K organizacím, které se snažily všemi způsoby zmírnit důsledky války a neblahý dopad války na obyvatelstvo, patřila bezesporu Rakouská společnost Červeného kříže. Jejím prezidentem byl po období první světové války hrabě Rudolf von Abensberg und Traun. Dále pak existoval Válečný pomocný úřad, který byl veden Dr. Eduardem princem Liechtensteinem na ministerstvu vnitra. Pod ministerstvem války byl řízen tzv. Úřad válečné péče, v jehož čele stál polní podmaršálek Johann Löbl. O pozůstalé a rodiny vojáků pečoval C. k. vojenský vdovský a sirotčí fond, založený generálem pěchoty svobodným pánem Franzem von Schönaich.¹⁶⁸

Co se týče přímo českého prostoru, vytvářely zde tento podpůrný systém Zemská válečná pomocná komise a Zemský pomocný spolek Červeného kříže pro království České. Jeho prezidentem se stal hrabě Erwein Nostitz-Rieneck.¹⁶⁹ Vznikaly i instituce jako Jedličkův ústav pro zmrzačené děti v roce 1913 apod. Dětem zde byla umožněna odborná ústavní péče i individuální všeobecné a odborné vzdělání.¹⁷⁰

V námi vymezené lokalitě, přímo v Hradci Králové, se podařilo roku 1910 otevřít Městskou mlékárnu pro přípravu vhodných mléčných směsí pro kojence a starší děti. Hlavní zásluhu na tom měl MUDr. Ladislav Batěk, autor spisku „Ochrana kojenců-důležitý úkol měst“, a starosta města Ulrich. Jednak zde bylo mléko vydáváno každou sobotu bezplatně a jednak byla u mlékárny otevřena poradna pro děti s bezplatnou preventivní prohlídkou. O čtyři roky později byl v Praze založen samostatný spolek „Ochrana matek a kojenců

¹⁶⁶ SECKÁ, Milena, *Americký klub dám*. In: Český lid, 82, 1995, 1, s. 55-56.

¹⁶⁷ Eduard Franz Joseph hrabě von Taaffe byl předsedou vlády v Rakousko-Uhersku v letech 1879-1893.

¹⁶⁸ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka*. Lidové noviny, Praha, 2001, s. 254, ISBN 80-7106-274-X.

¹⁶⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka*. Lidové noviny, Praha, 2001, s. 254, ISBN 80-7106-274-X.

¹⁷⁰ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

v království českém“. Spolek vynakládal veškerá úsilí i finance na vytvoření sítě poraden pro kojence ve městech i na venkově, podporoval útulek v Holešovicích a na Štvanici pro chudé těhotné ženy a snažil se šířit osvětu v péči o dítě, organizoval nejrůznější besedy apod.¹⁷¹

Arcivévodkyně Zita (pozdější královna a císařovna) byla tzv. protektorkou veškeré sociální péče. Velice ji trápily následky války a ona vynakládala značné úsilí, aby se je pokusila zmírnit. Často navštěvovala nemocnice a dobročinná zařízení. Zajímala se o utrpení druhých a snažila se jim jakkoliv pomoci. Nedostala povolení stát se ošetřovatelkou, za to ale přeměnila s matkou zámek Schwarzau na lazaret a s tchýní Marií Josefou a tetou Marií Terezií se tam staraly o nemocné a raněné.¹⁷² V ošetřovatelské činnosti pokračovala i v období první světové války, kdy její obětavost a pomoc byla obzvláště zapotřebí.

Poté co v roce 1916 přišla krutá zima, zásoby uhlí se ztenčovaly. Pokud je snad ale někdo sehnal, měl obrovské problémy s jejich dovozem. Zbývající koně v monarchii byli totiž podvyživení, slabí nebo i nemocní. Císařský pár se rozhodl poskytnout pro převozy dvorní koně, čímž značně pobouřil konzervativní vídeňskou šlechtu.

Zita chodila na neohlášené návštěvy do lazaretů a nemocnic, aby se opravdu sama na vlastní oči přesvědčila o chodu těchto institucí. Nemocní a ranění vděčně vítali její pomoc. Císařovna si s pacienty povídala, nechávala si vyprávět o jejich zážitcích z války, o jejich domovech a rozdávala jim drobné dárky jako amulety, cigarety, fajfky, foukací harmoniky atd.¹⁷³

Císařovna Zita byla patronkou mnoha spolků. Jedním z nich byl i spolek na „Ochranu kojenců a péče o ně“. Pod záštitou její a císařovou fungoval i „Fond válečných vdov a sirotků“. ¹⁷⁴ Od roku 1917 to byla i Rakouská společnost Červeného kříže.¹⁷⁵

V roce 1917 zorganizovala obrovskou sbírku pro trpící děti s názvem „Pro dítě“. 26. prosince téhož roku se už podařilo vybrat 650 000 korun a velké množství nejrůznějšího zboží. Pro rakouskou část monarchie připadlo 15 tun čokolády, 31 200 plechovek kondenzovaného mléka, půl vagónu spodního prádla a teplého dětského oblečení a 75 000 párů dětských bot.¹⁷⁶ Věnovala se i organizaci tzv. „válečných patronátů“. „Kmotrové“ se zavazovali platit po celou dobu války na jedno dítě dvanáct nebo dvacet čtyři koruny měsíčně. Sami se pak mohli rozhodnout, zda by chtěli dítě (svého „kmoťrence“) poznat. Zita netrpěla u

---

¹⁷¹ BRDLÍK, Jiří, *Dětské lékařství v minulosti a jak jsem je prožíval*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1957.

¹⁷² GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita: poslední císařovna*. Praha, 1994, s. 79, ISBN 80-204-0481-3.

¹⁷³ GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita: poslední císařovna*. Praha, 1994, s. 104, ISBN 80-204-0481-3.

¹⁷⁴ GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita: poslední císařovna*. Praha, 1994, s. 105, ISBN 80-204-0481-3.

¹⁷⁵ GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita: poslední císařovna*. Praha, 1994, s. 107, ISBN 80-204-0481-3.

¹⁷⁶ GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita: poslední císařovna*. Praha, 1994, s. 106, ISBN 80-204-0481-3.

dvora v tak těžkých chvílích luxus, z jídelníčku na její příkaz zmizel bílý chléb a čokoláda. Velice se zasloužila o založení úřadu Péče o mládež na ministerstvu vnitra. Tato instituce vznikla 2. března 1917.¹⁷⁷

Mezi dobročinné organizace vzniklé za první světové války, burčující lid k solidaritě a k záchraně umírajících a hladovějících, patřilo bezpochyby České srdce. Na podzim roku 1917 začaly významné osobnosti, jako například spisovatelé, pražští radní a mnozí další, burcovat veřejnost k svépomoci. Nejprve psaly články do novin a časopisů, pak se ale všichni sešli, a to dne 8. října 1917, a přemýšleli, jak by se dalo především Praze pomoci od bídy. Mezi zakladatele a vůdčí postavy této organizace patřili Dr. Adolf Prokůpek, Dr. Scheiner, Antonín Švehla, Renata Tyršová, Růžena Svobodová a další. Výživa obyvatelstva byla velice ohrožena, především lidem ve velkých městech se nedostávalo potravin. Tito lidé se především snažili zachránit děti před nemocemi, hladem a smrtí. Na tento popud vzniklo národní pomocné sdružení „České srdce“. Tato instituce si vzala za své pečovat o děti a mládež, organizovat služby na vojáky přeplněných nádražích, pečovat o vracející se legionáře atd.¹⁷⁸

České srdce se rozčlenilo na čtyři odbory. Prvním byl finanční odbor, jeho hlavní postavou byl pan Štěpánek, staral se o nákupy, účty, byl ve funkci jakéhosi ochránce jmění. Dalším byl zásobovací odbor, vedl ho Dr. Prokůpek a jeho cílem bylo pořádat sbírky zejména na venkově. Horské oblasti posílaly vagóny brambor a dodávaly i mouku, z venkova zas byl do Českého srdce dovážen chléb. Rozdělovací odbor měla na starosti paní Tyršová, Podlipná a pan Scheiner. Tento odbor rozhodoval o rozdělení potravin, prádla, obuvi a oděvu. Pomocí Sokola pomáhal a vyhledával chudé. Konečně čtvrtým odborem byl odbor dětský. Nejvíce se zde angažovali paní Růžena Svobodová a pan Vraný. Pracovali v místnostech Zemské komise pro péči o mládež.¹⁷⁹

Dětskému odboru se povedlo uskutečnit mnoho významných akcí, jako byly například akce tzv. „národních hostí“ a „národních stolovníků“. Tak zvaní „národní hosté“ byly ve skutečnosti děti, které České srdce umístilo na venkově v rodinách rolníků. V roce 1917 přišla velmi krutá zima, děti v Praze hladověly, mrzly, protože spaly na zemi. V „nových“ rodinách na venkově dostávaly najíst a hlavně měly kde spát. Během pěti let (1917-1922) bylo na

---

¹⁷⁷ GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita: poslední císařovna*. Praha, 1994, s. 107, ISBN 80-204-0481-3.

¹⁷⁸ GROH, Josef - SCHNEIDER, Jan. *Dvacet let Českého srdce 1917-1937*. Praha, 1937.

¹⁷⁹ GROH, Josef - SCHNEIDER, Jan. *Dvacet let Českého srdce 1917-1937*. Praha, 1937.

venkov umístěno 20 775 pražských dětí. Byla jim navracena část dětství, mohly si zase hrát a neviděly další hrůzy války.¹⁸⁰

Podobnou akcí byli tzv. „národní stolovnici“. Pražské chudé děti díky Českému srdci chodily do pražských bohatších rodin, kde jim byly podávány obědy. Pokud byl nedostatek rodin, jedly děti v kavárnách a restauracích. Dětský odbor sháněl teplé a čisté oblečení pro děti a zařizoval pro ně i lékařské ošetření. České srdce dokonce zorganizovalo útulky pro choré, které se nacházely v Chuchli, na Kopě u Brandýsa nad Labem, Na Větrníku v Břevnově a na Františku v Praze. Na venkově pak byly zřizovány jakési kolonie pro ty, které se nedostaly do rodin a v Německém Brodě byl vybudován dětský tábor asi pro tisíc dětí.¹⁸¹

Jak již bylo řečeno, veškeré organizaci pomáhali hlavně členové Sokola, pak také učitelé a dobrovolníci z chudiny. Rozdělili se do skupin a chodili do určitých čtvrtí v Praze navštěvovat chudé, zapsali tyto rodiny a podle seznamu pak jezdili a rozdělávali zásoby mouky, brambor, chleba, prádla, šatstva a obuvi. Na venkově takoví dobrovolníci zase vytvářeli sběrací výbory, vedli veřejné kuchyně a ženy šily prádlo.¹⁸²

Do sbírek Českého srdce posílali peněžité příspěvky i vojáci. Šlo o děti a byla to pro ně jediná možnost, jak svým dětem doma pomoci. V květnu 1918 to ale Ministerstvo vojenství zakázalo. Vojáci dále už nesměli konat sbírky na mimovojenskou péči.¹⁸³

Po Praze se díky činnosti Českého srdce zřizovaly tzv. „krby“. Byla to místa, kde se vyvářely neochuzené výživné polévky ráno i večer a kde se lidé mohli ohřát. Často tyto „krby“ využívaly prostor zavřených hostinců. Po Praze jich bylo dvacet tři.¹⁸⁴

České srdce se snažilo postarat i o děti, které přišly ve válce o domov, rodiče, musely krást potraviny a uhlí, aby se uživily. Tyto děti trpěly nejen fyzicky ale i duševně. Na jaře 1918 dostalo České srdce seznam asi 400 dětí, které byly bez domova. Převážně členky Sokolu a mladé studentky hledaly tyto sirotky a shromažďovaly je do družin. Jednalo se o tzv. „výchovné kroužky“. Děti byly rozděleny do skupin po pěti až šesti, scházely se v domech a bytech vstřícných pražských rodin. Dívky se u nich snažily pomocí her vzbudit chuť k učení, vychovávaly je. Děti se mimo jiné učily i ručním pracím nebo se na zahrádkách staraly o vlastní záhonky. Během tří let bylo tímto způsobem postaráno o dvě stě toulajících se sirotek. Renata Tyršová soustředila hodně sil na záchranu dětí z našeho pohraničí. Tam byla situace

---

¹⁸⁰ Mezi okresy, které hostily nejvíce dětí, patřily Sedlčany, Příbram a Nový Bydžov, zde bylo ubytováno 905 dětí.

¹⁸¹ GROH, Josef - SCHNEIDER, Jan. *Dvacet let Českého srdce 1917-1937*. Praha, 1937.

¹⁸² GROH, Josef - SCHNEIDER, Jan. *Dvacet let Českého srdce 1917-1937*. Praha, 1937.

¹⁸³ Čeští vojáci dodali Českému srdci přibližně 130 000 korun .

¹⁸⁴ GROH, Josef - SCHNEIDER, Jan. *Dvacet let Českého srdce 1917-1937*. Praha, 1937.

velice špatná. Paní Tyršová umístila děti z pohraničí na český venkov. Byly ubytovány na statcích a v chalupách. Snažila se zachránit alespoň něco z jejich nevinného dětství. Od roku 1920 začalo České srdce uskutečňovat každou zimu „vánoční nadílky“. Roku 1921 bylo poděleno 21 škol o šaty, obuv, prádlo a hračky.¹⁸⁵

Sociální péče byla ve většině případů ještě v druhé dekádě dvacátého století záležitostí dobrovolných organizací, ženských spolků, ženských řádů apod. Převládal názor, že se sociální péče týká pouze marginálních vrstev, a proto že stačí, když leží na bedrech dobrovolných, charitativních spolků a organizací. Kromě Zemské péče o mládež, neexistovala jiná organizace, pokrývající celé území nově vzniklé Československé republiky. Věc se měla tak, že se například tzv. mateřská dovolená týkala pouze žen, které měly zdravotní pojištění. Těch nebylo mnoho. Navíc mnohdy ženy nastupovaly do práce již v šestinedělí. Poplatky, přídatky, jakékoliv sociální dávky na dítě, neexistovaly, ty jsou výdobytkem prvorepublikové společnosti. Konzervativní společnost razila názor, že dítě a matka jsou finančně zajištěny manželem, otcem dítěte.

Pravdou je, že pro nově vytvářená pracovní místa v sociální sféře bylo nutné, otevřít odborné školy. První, komu se to podařilo, byla PhDr. Alice Garrigue Masaryková. Společně s PhDr. Annou Berkovcovou vytvořily projekt sociální odborné školy, jejíž studium mělo trvat jeden rok. Díky pomoci v jednání s rakouskými úřady dr. Macka a dr. Kalába, byla Vyšší škola sociální péče založena již v roce 1918. Absolventky a absolventi se již čtyři roky poté, začali sdružovat v Organizaci absolventek Vyšší odborné školy sociální péče, přejmenované na Organizaci sociálních pracovníků. Tento spolek se zasazoval o moderní systém sociální péče organizované a financované zejména státem.¹⁸⁶

Velikou oporu v sociální sféře v meziválečném období znamenal již zmiňovaný Československý Červený kříž. V jeho čele nestál nikdo jiný než Alice Masaryková, která se zabývala především ochranou chudých matek a dětí. Na své studijní cestě v Chicagu se totiž seznámila s nejmodernějšími sociologickými metodami a postupy, ty tu potom mohla uplatňovat. S reformou v oblasti sociální péče ji velice pomohla významná osobnost československých dějin JUDr. Milada Horáková. Vedla odbor péče o matku a dítě na magistrátu hlavního města Prahy. Mimo jiné i její zásluhou byly otevřeny Masarykovy

---

¹⁸⁵ GROH, Josef - SCHNEIDER, Jan. *Dvacet let Českého srdce 1917-193.*, Praha, 1937.

¹⁸⁶ MUSILOVÁ, Dana, *Pokusy o vytvoření nové koncepce péče o matku a dítě v meziválečném Československu. Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.-30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích.* Východočeské muzeum Pardubice, Pardubice, 2008, ISBN 978-80-87151-01-3.

sociální ústavy v Praze-Krči. Pavilóny zde zabezpečovaly péči o seniory, sirotky, tělesně a mentálně postižené.¹⁸⁷

O výrazněji lepší situace v oblasti ošetřovatelství a ošetřovatelského školství v období první republiky se také zasloužila Alice Masaryková. Dva roky po ukončení války přijely na její pozvání tři sestry Amerického Červeného kříže a pomohly ji vypracovat koncepci výuky a výchovy ošetřovatelství v nově vzniklém československém státě. Již zmíněná první ošetřovatelská škola přešla v roce 1920 pod Červený kříž, o jedenáct let později její správu převzal stát. V roce 1918 navíc byla založena již zmiňovaná Vyšší škola sociální péče v Praze, o osmnáct let později Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, na Moravě bychom našli státní ošetřovatelskou školu Československého Červeného kříže. Je nesporné, že období dvacátých a třicátých let bylo pro rozvoj ošetřovatelství tím zásadním. Zatímco při vzniku nového samostatného státu pracovalo na ošetřovatelských úrovních deset diplomovaných sester, na počátku let třicátých jich bylo již stokrát více. Přesněji řečeno v roce 1931 působilo na území československého státu 1 029 diplomovaných sester.¹⁸⁸

V období první republiky vznikaly nejrůznější sociálně lékařské spolky, jejichž členy byli nejen lékaři ale i široká veřejnost, bojující proti sociálním nemocem a za lepší postavení matek a dětí. Při nich mohly být vytvářeny i poradny a léčebny, některé patřily ke špičkovým svého druhu. Velkým iniciátorem budování tzv. lidových ústavů pro sociální péči zdravotní byl sociální patolog MUDr. František Hamza. Síť jeho lidových ústavů se začala proplétat českými městy především ve třicátých letech.¹⁸⁹

Pokud bychom si vybrali jeden ústav zaměřující se proti konkrétní sociální chorobě, byla by to Masarykova liga proti tuberkulóze založená roku 1919. Mezi sociálně lékařské spolky bychom mohli zařadit i spolky pro léčbu a výchovu mrzáků, protialkoholické spolky, spolky pro výchovu slepých a hluchoněmých, nebo spolky vznikající těsně po válce potírající pohlavní nemoci.¹⁹⁰

Novela zákona o sociálním pojištění byla projednávána již od počátku vzniku Československého státu. Na svoji finální podobu však čekala ještě přibližně pět let. Ženám byl sice v roce 1924 poskytnut příspěvek na kojení, ale těhotenství bylo stále považováno za

---

¹⁸⁷ MUSILOVÁ, Dana, *Pokusy o vytvoření nové koncepce péče o matku a dítě v meziválečném Československu. Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.-30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Východočeské muzeum Pardubice, Pardubice, 2008, ISBN 978-80-87151-01-3.

¹⁸⁸ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

¹⁸⁹ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

¹⁹⁰ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

nemoc, a tak šest týdnů před a šest týdnů po porodu byla matce vyplácena nemocenská dávka. Zákon byl poněkud zpátečnický, o žádné reformě v sociálním systému se snad ani mluvit nedalo. V občanském zákoníku pak byla dána maximální osmihodinová pracovní doba, postavení dětí manželských a nemanželských apod. Právo rozhodovat o dítěti měl pouze otec, v případě jeho nepřítomnosti poručník, ale v žádném případě ještě nebyla uvedena matka. Ve dvacátých letech patří proto sociální péče ještě do rukou dobrovolných spolků a organizace Zemské péče o mládež. Členky Revolučního Národního shromáždění, po roce 1920 poslankyně a senátorky Národního shromáždění napříč politickým spektrem bojovaly celá dvacátá léta neustálým podáváním návrhů za lepší postavení matek a dětí v legislativě. Podařil se jim například prosadit zákon o částečném zákazu námezdního kojení. Jak víme, chudé matky si kojením cizích dětí vydělávaly na živobytí, tím ale ochuzovaly vlastní děti o mléko, dříve je odstavily a častěji pak důsledkem nekvalitní umělé výživy mohly onemocnět i hůř, zemřít. Zákon říkal, že matka může kojit cizí děti jen v případě, že bude zároveň kojit i ty své. Další avšak již neúspěšné návrhy se týkaly místností pro kojení v továrnách a podnicích, zákazu propouštění žen ze zaměstnání v době těhotenství, požadavek mateřské dovolené, mateřského pojištění, vymanění těhotenství z nemocí atd. Nutno říct, že z části bylo případné přijímání těchto návrhů omezováno hospodářskou krizí na přelomu dvacátých a třicátých let dvacátého století. Snahy také narušila druhá světová válka a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Veliký pokrok znamenalo až přijetí zákona o národním pojištění v roce 1948.¹⁹¹

---

¹⁹¹ MUSILOVÁ, Dana, *Pokusy o vytvoření nové koncepce péče o matku a dítě v meziválečném Československu. Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.-30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Východočeské muzeum Pardubice, Pardubice, 2008, ISBN 978-80-87151-01-3.

4.2. Pomoc ve válečném roce 1866

Válka v roce 1866 byla krátká, nepohyblivá, takže ranění se měli s relativně vysokou pravděpodobností dostat do stálého zdravotnického zařízení, či lazaretu brzy. Byla to ale válka nelidská, špatně koordinovaná, potýkající se s obrovským nedostatkem lékařů.

Při prvních zvěstech o budoucí prusko-rakouské válce se v habsburské monarchii i v Německu vytvořily pomocné spolky mající důsledky války zmírnit. V Berlíně bychom našli nově vzniklý „Zentralhilfverein“, ve Vídni „Wiesner Patriotischer Verein“, v Praze potom „Vlastenecký spolek pomocný“. Ještě před začátkem války, na jaře a na začátku léta roku 1866 členové těchto dobročinných organizací shromažďovali peníze, materiál a další pomocníky. Jinak k roku 1866 nalezneme pouze ojedinělé zprávy o podpoře různých spolků.¹⁹² Pro příklad ale můžeme jmenovat Americký klub dám, jenž se věnoval charitativní, vzdělávací a výchovné činnosti. Členky klubu již od dubna 1866 šily prádlo pro budoucí raněné vojáky. V letních měsících pak pravidelně navštěvovaly raněné v pražských nemocnicích, nosily jim nové prádlo, obvazy, dárky jako tabák, karty, psací potřeby, pomáhaly jim psát dopisy atd.¹⁹³

Kromě vojenských lékařů se o raněné starali nejrůznější dobrovolníci z postižených vesnic, „*mniši z Kuksu, milosrdné sestry z Nového Bydžova, řádové sestry ze Dvora Králové, johanité a milosrdní bratři z nemocnice v Novém Městě nad Metují*“¹⁹⁴. V Čechách byly po celý červenec vydávány letáky, ve kterých byli lékaři, univerzitní profesori a studenti medicíny nabádáni, aby přijeli pomoci do postižených oblastí. Že byl nedostatek odborníků, dokládá i skutečnost, že v Hořiněvsi se o 800 raněných starali pouze dva náhodní civilní lékaři.¹⁹⁵ Na přimském zámku se zase o sto padesát raněných bezprostředně po bitvě neměl kdo postarat. Zůstali bez lékaře. Tím byly zbytečně mařeny lidské životy. I „obyčejné“ otevřené zlomeniny končetin se kvůli nedostatku odborníků řešily amputací, po kterých většinou následovala sepse, záněty apod. Dostávám se tak k podstatě svého vyprávění, tehdy totiž i děti musely pomáhat a přihlížet těmto hrůzám bitvy. Mnohdy chodily s lékaři, pomáhaly jim, držely obvazy atd. Jak jsme se již zmínili v minulé kapitole, ranění vojáci leželi ve stodolách, v chalupách, naplnili kostely, veřejné budovy, školy. Většinou spali pouze na rozestlané slámě. Děti je často obsluhovaly, nosily jim vodu, případně jídlo, pomáhaly je

---

¹⁹² SECKÁ, MILENA, *Americký klub dám*. Český lid, 82, 1995, 1, str. 55-65.

¹⁹³ SECKÁ, MILENA, *Americký klub dám*. Český lid, 82, 1995, 1, str. 55-65.

¹⁹⁴ WONDŘÁK, Eduard. *Krev smyly deště. Osudy a utrpení roku 1866*. Kruh, Hradec Králové, 1989.

¹⁹⁵ ŠULCOVÁ, MARIE, *Dvě studie. Jičínská katastrofa 1866*. Varnsdorf, 2002.

ošetřovat.¹⁹⁶ „Zrána slyšána střelba zdáli. Raněných se sešlo asi deset, ovšem jen lehce raněných. Ze školní třídy vyneseny lavice a nastláno slámy a tak zřízen prozatímní špitál. I pro lékaře jim posláno. Lidé nosili vaření, mléko a paní učitelová vařila raněným z přinešených zásob. I plátno a košile přinášeli lidé pro raněné na obvazy a na cupaninu...“¹⁹⁷

Ještě před válečnými šarvátkami a boji, když rakouské vojsko procházelo východočeským krajem k pruským hranicím, leckdo z obyvatel dokázal na procházejícím vedry vyčerpaném a žíznivém vojsku vydělat. Doma se vařily polévky, placky, káva, děti, ženy je nosily k vojákům a ti zase neváhali za dobrou a kvalitní stravu zaplatit. Nikdo zatím netušil, že o pár dní později bude sám rád za cokoli malého k snědku, že sám bude tvrdě platit za kousek chleba.

Vesnice, přes které se přehnala válka, skýtalý v následujících dnech žalostný pohled. Zpustošené a vyrabované domy, zničená úroda. Uprchlíci, kteří se pomalu vraceli do svých domovů, se jen těžko smiřovali se skutečností. I soužití s okupační armádou přinášelo denně množství konfliktních situací a strastí. Například v chlumské školní kronice se píše, „*Mnohé rodiny, které před válkou k zámožnějším se čítaly, staly se v několika neblahých hodinách hotovými žebráky... Nikdo nepekl chleba, kousek másla bys nedostal za sebevětší cenu, dobytek byl na větším díle pobit, drůbež jsi nikde nespáčil, děti hladem křičely, rodiče trnuli strachem... Mnohý našel svůj příbytek rozstřílený, jiný zřel příbytek svůj bez střechy.*“¹⁹⁸

Ze vzpomínek Karla Sabiny se dozvídáme o špatné špitální stravě. Polévce uvařené z krup, krupice, rýže, jahel, sušených švestek a hrušek, se tehdy říkalo „tučná polévka“¹⁹⁹. Vynikající svědectví nám poskytuje i zpráva přednosta první chirurgické kliniky ve Vídni, prof. Johanna Heidricha Dumreichra. Ten byl ještě se dvěma lékaři a pomocníky vyslán na inspekční cestu po východních Čechách, aby podal hlášení o stavu lazaretů a nemocnic. Jejich úkolem byla také „pomoc ubohým obyvatelům v oblasti bojiště“. Nevybíravě kritizuje ve zprávě Prusy, kteří nemocné choleraou léčí v nemocnicích od východních Čech po Brno. Obává se možné nákazy civilního obyvatelstva. Rakušané totiž nemocné choleraou léčili v kartouzách, izolovaných a dobře větratelných. Vzhledem k tomu, že měly být polní nemocnice převedeny do civilní správy a stravu nemocným mělo dodávat civilní obyvatelstvo, již tak vyčerpané, o hladu, využil prof. Dumreicher úvěru a z těchto peněz

¹⁹⁶ ŠULCOVÁ, MARIE, *Dvě studie. Jičínská katastrofa 1866*. Varnsdorf, 2002.

¹⁹⁷ Vzpomínky Josefa Dvořáka, Pamětní kniha – Farní kronika obce Čibuz, In: SVATOŇOVÁ, Stanislava - ŠULA, Jaroslav – ZIMMERMANN, Petr, *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků. Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*. Hradec Králové, 1991, str. 68.

¹⁹⁸ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Chlum, Kronika obecné školy, s.29-32 (Josef Hlavatý).

¹⁹⁹ Ze vzpomínek Karla Sabiny, In: ŠULCOVÁ, MARIE, *Dvě studie. Jičínská katastrofa 1866*. Varnsdorf, 2002.

nakoupil pro nemocniční potřeby 700 volů a beranů, 800 lůžkovin, žito a pšenici na setí. Kritika se nevyhnula ani chirurgům ve východních Čechách. Ti prý pouze konzultují a operace přenechávají nezkušeným civilním lékařům. Z inspekční zprávy se dále dozvídáme, že od 3. července nebyly myty podlahy, všude byla špína a prach. (Inspekční cesta byla provedena v srpnu 1866). Podobné zprávy o špatné organizaci a stavu zdravotní a sociální péče popisuje dr. Karel Fischer, ambulantní lékař, původem Švýcar, který nejdříve působil v Praze a v létě 1866 byl převelen do východních Čech. Ve svých zápiscích varuje před lazarety v kostelech, kde jsou malá okna, špatně dostupná, místnosti se tudíž nedají řádně větrat. Navrhuje zavedení jmenovky a názvu domovské obce na krku každého vojáka. Mnohdy totiž lékaři ani nevěděli, koho operují, koho pohřbívají.²⁰⁰

I ten, kdo si schoval peníze, ať už pod došky, zahrabal na zahradě a tak podobně, neměl, co koupit a trpěl hladu. Kupci totiž neprodávali, pekaři nepekli, řezníci neporáželi, hospodští pivo neměli, příbytky byly liduprázdné.

Byly i rodiny, které se po bitvě živily přípravou jídla pro pruské vojsko, neboť nepřátelé dodali potraviny a za uvaření nechali rodině díl jídla. Ze zápisků se například dozvídáme, že děti kolik dní jedly jenom hrušky, které si za den natrhaly. „*Doma bylo vše vydrancováno, že jsme neměli čeho do úst vzít*“²⁰¹.

Řádění rakouských a pruských vojsk ve východních Čechách zapříčinilo obrovskou neúrodu a ztenčení všech zásob obyvatelstva na minimum. Úrodná pole ještě před sklizní byla pošlapána, zásoby z loňského neúrodného roku nebyly, dobytek a koně byly zrekvírovány a v opuštěných domech bylo po bitvách hladovými vojáky leccos odcizeno.

„...*Mému otci Mikuláši Volfovi kupř. bylo hotově vyplaceno za dvě březí krávy, za veškerou drůbež, za 24 korců osetých obilím, 2 korce osázené brambory, za poškozené po 2 korcích řepy, zničeného sena ze 4 korců luk a sena jetelového, za 5 metrů polenového dříví a ještě jiných drobných věcí, okrouhle za 800 zlatých, 3 pytle chlebové mouky, as 25 litrů zrnkové kávy, as tolik rýže, čeho jáhel a krup. Chalupníci dostali hotově 100 až 200 zlatých, 1 až 2 pytle chlebové mouky, kávy neb rýže málo.*“²⁰² Nutno tedy říci, že někteří z postižených obyvatel po válce dostali za zrekvírované koně a dobytek vyplacenou náhradu. To se ale ještě v době válčení nevědělo, proto panoval všeobecný strach a lidé před nepřítelem se vším, co pobrali, i s dobytkem a koňmi, utíkali. Náhrada pak byla mnohdy i vyšší, než hodnota zrekvírovaných potřeb a dobytka. Podpora pro válkou poškozené obyvatele byla pro někoho

²⁰⁰ WONDŘÁK, Eduard. *Krev smyly deště. Osudy a utrpení roku 1866*. Kruh, Hradec Králové, 1989.

²⁰¹ Vzpomínky Ladislava Sehnala, In: ŠULCOVÁ, Marie, *Dvě studie. Jičínská katastrofa 1866*. Varnsdorf, 2002

²⁰² Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecní úřad Máslojedy, Pamětní kniha – Obecní kronika Máslojedy, s. 118, Josef Volf.

dostačující, někdo si dokonce mohl trochu přilepšit, někomu se zdála malá. Pro každý okres byla vytvořena Komise pro vyšetření válečných škod, která jednotlivým obcím, podle toho, jak uznala za vhodné, přerozdělovala sumu peněz, jež obdržela od státu. Bitevní pole posetá mrtvolami lákala především chudinu. Ta na bojištích loupila peníze, šaty, kůže, řemeny, boty a jiné věci.²⁰³

Velkou zásluhu na hrazení škod a vyplácení válečné náhrady měl i starosta okresu pan hrabě Jan Nepomuk z Harrachu. Obracel na se na dobročinné spolky, sháněl sponzorské dary, aby za to mohl koupit obilí a nechat péci chleby v Nechanicích. Chudým z celého okresu se tam rozdával zdarma.

Začátkem měsíce listopadu projížděl východočeské bojiště sám císař František Josef I. Z Prahy cestoval do Liberce, odtud k Jičínu, ke Dvoru Králové, na Náchod, k Josefově a do Hradce Králové. Putoval od Stěžer, přes Dolní Přím, Probluz, Dlouhé dvory, na Chlum a dále pokračoval na zámek v Nedělišti a do Všestar. Vyptával se přitom přítomných rolníků na škody způsobené táhnoucím vojskem, na to, zda-li obdrželi peněžitou náhradu atd. Na Chlumu dokonce slíbil štědře přispět na opravu školy.

„Jen ti, kteří války zakusili a kteří stihnutí jsou následky jejími, znají celou tu slast, kterou chovají v sobě slova: „Jest pokoj.“ Hromový rachot děl u nás umkl již dávno, strach ze smrtelných granátů, kulí a kuliček pomínil, uprchlíci vrátili se již dávno do středu našeho, Prusové opustili nás, rekvizice přestaly, avšak: Co teď?!...“²⁰⁴ Obyvatelé východních Čech, a nejen ti, se s následky prusko-rakouské války vyrovnávali ještě dlouho po sepsání mírových dohod. A když se všední dny znovu dostaly do starých kolejí, pole se znovu zasela, chléb se začal znovu péct, válečné náhrady byly vyplaceny, šrámy na duši zůstaly dospělým a zejména pak dětem do konce života. Traumata, z okamžiků válečného běsnění, z umírání lidí, drancování, úprku, si sebou nesly celý život.

---

²⁰³ SVATOŇOVÁ, Stanislava - ŠULA, Jaroslav – ZIMMERMANN, Petr, *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků. Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*. Hradec Králové, 1991, str. 68.

²⁰⁴ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecní úřad Mžany, Pamětní kniha – obecní kronika Mžany, s. 105-109, Josef Krejčí.

4.3. Podpůrné organizace za první světové války

Situace na Královéhradecku nebyla nijak odlišná ani výjimečná od situace v jiných regionech českých zemí. Aby děti vůbec dostávaly jedno teplé jídlo denně, aby hladem ve školách neomdlévaly, zakládaly se v rámci škol nebo díky iniciativě místních dam různé občerstvovací spolky.

Tak například pro děti z Nechanic, Lubna a Kunčic byl založen tzv. „Spolek ku polednímu stravování chudých školních dětí“ (dále jen spolek). Vznikl v prosinci 1913 a působil v místnostech domu u Vrcků, které mu propůjčila Občanská záložna. Spolek si vytkl za úkol poskytovat chudým dětem zdarma polední stravu po celý zimní čas. Každý rok se začalo vyvážet, až když uhodily opravdu velké mrazy nebo nastalo sychravé počasí. Končilo se v momentě, kdy došly potraviny. Vařily se polévky jako jáhlová, rýžová, hrachová, krupková a bramborová a k tomu dostávalo každé dítě ještě krajíc chleba, někdy navíc uzeninu. Tento spolek mohl fungovat jen díky sponzorským darům. Každoročně docházelo do spolkové pokladny 25,- K od C. k. okresního hejtmanství, pak dary od Občanské záložny, Městské spořitelny, obecních úřadů a především také od rodičů dětí. Škola podporovala spolek dodáváním topiva. Ve školním roce 1914-1915 se začalo vařit již 4. ledna 1915 a skončilo se na konci února 1915. Vzhledem k válečným poměrům rok od roku stolovníků přibývalo. Dalšího roku se začalo vařit dne 3. ledna 1916, kvůli velkému nedostatku všech potravin byl rozpočet omezen pouze na 110 žáků. Spolek vyhlásil, že bohužel děti chalupníků a rolníků zde nemohou být stravovány, pouze jen v případě, že rodiče přispějí peněžitě nebo v naturáliích. Navíc tohoto roku se polévky už podávaly bez chleba. Vaření bylo ukončeno 1. března 1916 po vyčerpání všech zásob. Zima v roce 1917 již byla o poznání mírnější, spolek začal vařit polévky 1. ledna 1917 zhruba pro 130 – 150 dětí a skončil 15. března 1917. Z důvodu nedostatku tuků se čtyřikrát týdně vařily polévky z masa a dvakrát týdně tzv. zapražené, což byla například polévka bramborová. Roku 1918 se začalo 8. ledna a skončilo 17. března. Stolovníků tehdy přibylo, celkem se jich u spolku stravovalo 161.²⁰⁵

Ve školním roce 1918-1919 byla v prostorách kuchyně zřízena „válečná kuchyně“ a spolek pouze dokázal zařídit, aby tam mohly docházet i školní děti. Nadále tedy spolek fungoval spíš jako sponzor válečné kuchyně. Od 18. ledna 1920 Spolek ku polednímu stravování chudých školních dětí v Nechanicích využil zásob Americké mise

---

²⁰⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Spolek ku polednímu stravování chudých školních dětí, inv. č. 57. ZIMMERMANN, Petr. *Spolek ku polednímu stravování chudých dětí*, 1893-1948. Inventář, 1967, s. 51.

Československého červeného kříže a zase pro školní děti začal vyvažovat. Za zmínku stojí, že se spolek neangažoval jen ve vaření obědů, ale také v pořádání „slavnosti vánočního stromku“ a výletů školních dětí do městského boru a školních sportovních her.²⁰⁶

Roku 1914, a to 21. září, započal svoji činnost v Nechanicích „Odštěpný spolek Červeného kříže v Nechanicích“. Jeho hlavním úkolem bylo shromažďovat sbírky a dále je pak rozdělovat potřebným. Například sbírka vybraná v obcích nechanického okresu, jejíž obnos činil 2 457,80 korun, byla odevzdána Okresní pomocné úřadovně válečné v Hradci Králové.²⁰⁷ Ta pak částku rozdělila tak, že 1/3 byla využita pro potřeby raněných vojáků, 1/3 připadla rodinám mobilizovaných a poslední třetina byla pro rodiny vojáků padlých ve válce.²⁰⁸

„Okresní péče o děti a mládež v Hradci Králové“ byla založena již v roce 1910. Starala se především o osiřelé a opuštěné děti, pořádala různé akce a sbírky, aby je mohla finančně podporovat. Soustřeďovala tak veškerou charitativní činnost pro ochranu mládeže. Nutno ale říci, že se její činnost rozrostla až po roce 1918, kdy věnovala velkou pozornost dětem po padlých legionářích. Téhož roku byl zřízen důležitý odbor s názvem „Péče a ochrana matek a dětí“. Staral se o těhotné matky a kojence, pořádal poradny a přednášky. Dalším odborem byl „Odbor péče o děti a mládež“, který zajišťoval ozdravné pobyty jako byly například prázdninové osady a tábory nebo nabízel mládeži útočiště v dětském domově a zařizoval pěstounskou péči a pobyt v rodinných koloniích. „Dorostový odbor“ se zaměřoval na pomoc hledání uplatnění mladých učňů, chudým studentům pak obstarával ošacení a stravu. Velkou pozornost věnoval spolek i mentálně postižené mládeži a především právní podpoře všem nezletilým. V roce 1924 se dokonce dočkal i postavení vlastní účelové budovy, kam byly umístěny útulky pro mládež, pro batolata a 13 nájemných bytů.²⁰⁹

Důležitým článkem sociální péče v Hradci Králové byla „Chlapecká výchovna“, v níž byli vychováváni slabomyslní chlapci. Ti zde rozvíjeli své tvůrčí schopnosti v krejčovských, obuvnických a truhlářských dílnách, což bylo velmi důležité pro jejich další uplatnění.²¹⁰

Co se týče podpory středoškolských studentů nelze opomenout „Spolek pro podporu chudých studujících“, založený v Hradci Králové roku 1876, a to z iniciativy středoškolských

---

²⁰⁶ Státní okresní archiv Hradec Králové, Spolek ku polednímu stravování chudých školních dětí, inv. č. 57. ZIMMERMANN, Petr. *Spolek ku polednímu stravování chudých dětí*, 1893-1948. Inventář, 1967, s. 51.

²⁰⁷ Okresní pomocná úřadovna válečná byla v srpnu roku 1914 založena i pro okresy hradecký a nechanický. Starala se především o usnadnění léčení zraněných vojáků a o zabezpečení rodin, válečných vdov a sirotků.

²⁰⁸ Státní okresní archiv Hradec Králové, Odštěpný spolek Červeného kříže, inv.č. 75.

²⁰⁹ PAVLÍK, Jiří. *Okresní péče o mládež*. 1911-1949, Inventář, 2000, s. 1-10.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Okresní péče o mládež, kniha č. 1.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Okresní péče o mládež, karton č. 1, 7, 8, 9, 35.

²¹⁰ PAVLÍK, Jiří. *Okresní péče o mládež*. 1911-1949, Inventář, 2000, s. 4.

profesorů a místopředsedelského rady Ludvíka Malovce²¹¹. Toto sdružení se snažilo poskytovat chudým studentům peníze na ubytování, stravu, oblečení, učební pomůcky. Prostředky získávalo z uspořádaných dobročinných akcí. Činnost spolku neustala ani v období 1. světové války, i když byly finanční možnosti o poznání menší.²¹²

Roku 1916 byla v Třebechovicích pod Orebem, městečku nedaleko Hradce Králové, založena „Veřejná válečná kuchyně“. K zřízení vývařovny donutila členy organizačního výboru zásobovací krize. Vařilo se pro školní mládež a chudé občany, a to v dočasně uzavřeném hotelu Černý kůň. Denně se vydávalo 1 100 obědů. Kuchyně fungovala od 8. listopadu 1917 do 15. dubna 1919.²¹³

Je tedy pravda, že existovalo mnoho podpůrných spolků, které pomáhaly odstraňovat důsledky války, ale jejich činnost zdaleka nemohla uspokojit všechny děti. Je ale důležité, že vůbec takové organizace existovaly a že se našlo mnoho osob, které se charitativní činnosti věnovaly.

Chtěla bych zde nastínit neodmyslitelnou a velice důležitou úlohu školy ve válce. Ať už bylo vyučování méně kvalitní a bylo neustále narušováno nejrůznějšími vlivy, ve většině škol se děti mohly i najíst a měly se kde ohřát. Úloha školy byla v době války nedocenitelná v tom smyslu, že téměř každá škola se snažila zajistit těm nejchudším dětem teplé jídlo. Vznikaly tak tzv. polévkové ústavy, veřejné kuchyně atd.

Na poučovské obecné škole fungoval každou zimu polévkový ústav. 105 dětí zde bylo zdarma podělováno polévkou a houskou. Např. roku 1914 se vařilo pouhých 25 dní, ale bylo rozdáno 2 625 porcí. Prostory této kuchyně poskytl ředitel školy, neboť se vyvářelo přímo u něj doma. Sponzory polévkového ústavu se staly obecní zastupitelstvo a škola. Protože byla čím dál tím větší nouze, děti hladověly, prostory ani pracovní síly nestačily na vyváření tolika porcí, nezbyvaly ani potraviny, byl v únoru 1918 zrealizován nápad tzv. kuchyňského výboru. V čele výboru stálo 6 mužů, dále bylo zvoleno 12 žen, které se střídaly v dozoru a byly zde zaměstnány i dvě odborné kuchařky. Vařilo se v hostinci pana Josefa Česáka na Pouchově a především, což je velice důležité, až do 10. srpna.²¹⁴ I v dobách prázdnin bylo tedy z hlediska stravování o děti postaráno.

---

²¹¹ LENDEROVÁ, Milena. *Spolek pro podporu chudých studujících Hradec Králové. /1871/ 1875-1949*, Inventář, 1986, s. 34.

²¹² LENDEROVÁ, Milena. *Spolek pro podporu chudých studujících Hradec Králové. /1871/ 1875-1949*, Inventář, 1986, s. 34.

²¹³ KABAŠTA, Jan. *Veřejná válečná kuchyně v Třebechovicích pod Orebem. 1916-1920*, Inventář, 1978, s. 104.

²¹⁴ Státní okresní archiv Hradec Králové, Základní devítiletá škola Hradec Králové, Pouchov, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Pouchov 1892-1922, inv.č.2, kniha č.2.

Z kroniky Obecné školy chlapecké na Pospíšilově třídě, sloučené roku 1908 s městskou chlapeckou školou pod společnou správou a znovu odloučené v roce 1919, se dozvídáme, že 60 chudých chlapců docházelo do kuchyně Československé péče o mládež v Hradci Králové, kde jim byl zdarma uvařen oběd, který se skládal z polévky a rohlíku. O prázdninách byly navíc děti trpící podvýživou podělovány výživnou polévkou k svačině.²¹⁵

V roce 1921 Americká mise Československého červeného kříže darovala Československé péči o mládež v Hradci Králové 100 q potravin (mouku, boby, tuky, kakao, kondenzované mléko), aby se dětem i nadále mohly vyvářet obědy.²¹⁶

Zpěvácký spolek Libuše v Kuklenách nejenže zřídil ze školy nemocnici, ale také kuchyni z jednoho učitelského bytu. Obec do ní dodávala dříví a uhlí. Ve školním roce 1914–1915 se zde vyvářelo od 1. prosince do 1. března a na polévky sem docházelo 60 chudých dětí. V zimě 1915-1916 se s vařením polévek začalo 13. prosince a skončilo 15. února. Rozdalo se 2 262 porcí polévek s houskou. Kuchyně fungovala čtyřikrát týdně a vše organizoval tzv. „dámský odbor“. Ve školním roce 1916–1917 se počet stolovníků povýšil na 70 dětí, tohoto roku se jim podával k polévce chléb. Mimo to ve školním roce 1917-1918 poskytoval zdejší Komitét dam se značnou podporou továrníků Nejedlých denně 124 dětem vydatné polévky. Vařilo se v továrním konzumu firmy Nejedlých, kde se stravovali dělníci. Polévky byly dětem podávány i v době uhelných prázdnin. Devatenáct školních dětí ještě chodilo každý den na Střelnici na Pražské předměstí, kde dostávaly v období od ledna do dubna polévky a příkrm ve válečné kuchyni. Mohlo se tak dít zásluhou hoteliéra Grand hotelu v Hradci Králové pana Urbana, který místním hradeckým žákům daroval celkem 1 500 obědů.²¹⁷

Za první světové války se stalo zvykem mít ve městě tzv. „železného zbrojnoše s válečným štítem“ a do něj zatloukat hřebíky. Celá akce byla samozřejmě doprovázena sbírkou. Tak například kuklenská škola vlastnila svého zbrojnoše, a vždy na svátek Františka Josefa I., 4. října, a na výročí nástupu na trůn, 2. prosince, žáci zatloukaly hřeby. Stalo se tradicí, že každý žák si zatloukl po jednom hřebíku a daroval jednu korunu.

„Týden Červeného kříže“ trávily děti mimo školu, nevyučovalo se, chodily po bytech, sbíraly přihlášky do Červeného kříže a vybíraly příspěvky, peněžité dary, tím, že prodávaly odznaky Červeného kříže, pohlednice a květiny. Celý týden nechodily děti do školy. Pořádaly

---

²¹⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola (chlapecká) prof. Drtiny Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy chlapecké-Pospíšilova třída 1905-1932, inv.č.2, kniha č.1.

²¹⁶ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola (chlapecká) prof. Drtiny Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy chlapecké-Pospíšilova třída 1905-1932, inv.č.2, kniha č.1.

²¹⁷ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

školní představení a scénkami znázorňovaly působení Červeného kříže na bojišti. Výtěžek z celého týdne nebyval zanedbatelný. Pro představu, v roce 1916 celkový výtěžek z celého „týdne Červeného kříže“ v kuklenské obecní škole činil 1 113,- korun. V říjnu se slavily tzv. „obětinové dny“. Ministerským výnosem bylo nařízeno volno ve všech školách. Děti navštěvovaly divadelní a biografická představení a výtěžek ze vstupného šel ve prospěch válečné péče. Děti navíc prodávaly v ulicích obětinové odznaky. Ku příležitosti narozenin císařovny Zity, 9. května, se vždy v tento měsíc pořádal tzv. „týden ochrany kojenců“. Žáci se účastnili dobročinných akcí, navštěvovaly divadla, koncerty, dámy pomáhaly vybírat peníze chozením po domech a žákyně zas prodávaly květiny. Výtěžek se pohyboval okolo sta až dvou set korun, někdy se však vyšplhal až k tisícikoruně.

Vzhledem k velmi těžké situaci obyvatel, kteří šetřili zejména na jídlo, nezbývalo už v rodinách peněz na teplé oblečení a nové boty. Právě proto nejrůznější dobročinné spolky a zemské úřady pořádaly tzv. „ošacovací akce“. Dětem bylo darováno nové oblečení nebo nové boty. Pokud se v kronikách píše o tzv. „válečné obuvi“ jsou tím myšleny boty s dřevěnými podešvemi²¹⁸.

Ve školním roce 1917 – 1918 bylo pět dětí hradeckého gymnázia poděleno pěti páry válečné obuvi. Byl to dar od císařovny a královny Zity. Ke konci školního roku 1917-1918 byly děti znovu obdarovány, tentokrát 11 páry obuvi a obleky pro 38 žáků. Vše zprostředkovala administrace časopisu „Mladé Rakousko“ v Brně z peněz královny Zity. Pěti žákům pak byla Českou zemskou komisí darována válečná obuv.²¹⁹ Na rozdíl od Gymnázia, kde dobrodincové školy dávali dětem spíše peníze nebo učební pomůcky, na pouchovské obecné škole se dary od dobrodinců skládaly spíše z šatů a bot.²²⁰

Na závěr bych ještě chtěla doplnit, že je nutné si uvědomit, jak taková „válečná obuv“ a oblečení z náhražkového materiálu vůbec vypadaly. Často nebylo vyhnutí a obuv žákovi musel opravit někdo doma. Děti pak chodily víceméně na opracovaném kusu dřeva, který byl převázán koženými pásky. Náhražkovým materiálem se mohly stát i papírové provázky, ze kterých byl pak oblek zhotoven. Podle mého názoru bylo takové oblečení nejen velice nepohodlné, ale nemohlo snad ani plnit funkci izolační.

---

²¹⁸ Viz obrazová příloha, obr.č 6, 7, 8.

²¹⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

²²⁰ Státní okresní archiv Hradec Králové, Základní devítiletá škola Hradec Králové, Pouchov, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Pouchov 1892-1922, inv.č.2, kniha č.2.

Na základě prozkoumání školních kronik by bylo vhodné uvést několik velmi důležitých jmen patřících osobám, které ve válečném období značně přispívaly ke zlepšení situace dětí ať už peněžními nebo věcnými dary.

Na Gymnáziu to byli např. Jan Gottwald a Dorota Štadlerová, ti udíleli každý rok jednomu žákovi kolem 200 až 250 korun. Patřila by sem i nadace Budeciusova, která všem chudým dětem nadělovala školní knihy. Nadace Hornofova byla založena profesorem hradeckého gymnázia, katechetou Vladimírem Hornofem, k uctění památky jeho bývalých žáků. Podle jeho přání byl před Vánocemi obdarován jeden žák 500 K. Profesor Antonín Reisich poděloval žáky učebními pomůckami většinou knihami.²²¹

Z kroniky Vyšší reálky se dozvídáme o dvou dobrodincích, byli to pan Karel Collina a František Feubner.²²²

Na Obecné škole v Pouchově bylo o Vánocích 1914 9 dětí obdarováno obuví a šatstvem z nadace Kaiclovské Švrbovské Košťálovské a Valtrovské.²²³

Nadační činnost na Obecné škole dívčí byla velice bohatá. Pan Václav Hlaváč z Levhartic umožnil ošacení 42 žákyním, z Preitenberské nadace byla poskytnuta dobrá obuv celkem 13 dívkám a z nadace barona Ludvíka Malovce a paní Josefy Mikšové bylo vždy o Vánocích obdarováno 37 dívek 1 korunou. Další, kdo podporoval chudé žákyně byla tzv. Živnostensko-čtenářská jednota, ta poskytovala 9 dívkám teplou obuv a dodávala oblečení, psací potřeby, látky na šaty, mléko k přesnídávatce atd. Karel Collina odměňoval každý rok nejlepší žačku peněžním obnosem, roku 1915 to bylo 19 korun. Paní Růžena Bergrová, choť hradeckého velkoobchodníka, darovala škole látky, pan Jaroslav Urban, hoteliér, přivezl 40 žákyním pěkné šaty a 80 žačkám věnoval po 1 kg mouky. V roce 1916, během velice kruté zimy, dostala škola 50 korun od školní rady na mléko, od Okresní komise pro péči o mládež 40 korun na obědy a od Obecné kuchyně 110 lístků na bezplatné obědy.²²⁴

Mezi dobrodince kuklenské školy jednoznačně patřil pan Šulc, z jehož nadace byly děti obdarovávány novými botami. V roce 1915 se jimi mohlo pochlubit 22 dětí, v roce 1916 se díky nové obuvi zahřálo dvanáct dětí a v roce 1917 se z bot radovalo devět dětí. V rámci školy navíc vznikl tzv. spolek „Střádalů“, který každoročně dvaceti chudým dětem zakládal spořitelni knížky s vkladem 1K. Paní Felfelová zase každý rok věnovala 8 korun na bavlnu,

---

²²¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

²²² Státní okresní archiv Hradec Králové, Reálné gymnasium Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Vyšší reálky 1880-1928/29, inv.č.2, kniha č.1.

²²³ Státní okresní archiv Hradec Králové, Základní devítiletá škola Hradec Králové, Pouchov, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Pouchov 1892-1922, inv.č.2, kniha č.2.

²²⁴ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola (dívčí) prof. Drtiny Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné dívčí školy HK-Pospíšilova tř. (1859)-1881-1938, inv.č.1, kniha č.1.

kteřou pak dívky využívaly na hodinách ručních prací. Okresní výbor žákům kupoval sešity. Důležitými postavami v nadační činnosti pro kuklenské děti byli bezpochyby továrníci bratři Nejedlí. Ti dětem opravovali boty, dávali jim nové podrážky a to ne v zanedbatelném množství. Roku 1917 jich bylo 50 kusů. Roku 1917 dětem dokonce darovali 194 páry kožených botek. Při tom jedny takové boty tehdy stály asi 50K. Ve školním roce 1917-1918 bylo 6 dětí poděleno dobrou obuví s koženými podešvemi z Duškovy nadace. Oděvna v Hradci Králové pak žákům rozdělila 100 párů bot s dřevěnými podešvemi.²²⁵

Na těchto příkladech je vidět, že většina zámožnějších, majetnějších lidí opravdu pomáhala. Ať už to byli hoteliéři, továrníci či lidé urozeného původu, snažili se především dětem ubrat z válečných útrap, které dennodenně prožívaly.

Škola v této době zastávala velice důležitou funkci a zakládání polévkových ústavů nám to jen dokazuje. Mnoho dětí tak bylo zachráněno od dalšího hladovění a nemoci z podvýživy.

---

²²⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

4.4. Sociální péče a pomoc v období Protektorátu Čechy a Morava

V meziválečném období se, jak je poznamenáno výše, utvářela síť institucí sociálního zabezpečení a pomoci. Pomalu přebíral povinnosti o chudé, seniory, kojence, slabomyslné stát namísto obce, která na takové výdaje neměla mnohdy prostředky a její sociální péče byla nedostačující. Období čtyřicátých let dvacátého století se nemůže v žádném případě rovnat ani válce prusko-rakouské, kdy se obyvatelé o raněné, nemocné starali ponejvíce sami, osobně si běsnící boj prožili, zůstali bez prostředků, mnozí bez střechy nad hlavou, ani s časem první světové války. Tehdy se sociální péče teprve utvářela, bylo nutné zajistit péči o válečné vdovy a sirotky, kterých nebylo kvůli všeobecné mobilizaci málo, o raněné v lazaretech, a děti vyhublé, zemdlené prací, jenž si do školních lavic přicházely spíše odpočinout. Musely přidat ruku k dílu, zastat hlavu rodiny. Druhá světová válka byla dobou odlišnou. Sociální péče byla více organizovaná, stále pomáhaly dobročinné spolky a organizace, jedinci i stát a vzhledem k odlehlým bojům, k tomu, že zprvu nebyla všeobecná mobilizace, působila a pomáhala trochu jinde. Zůstávaly vyživovací a ošacovací akce, jak tomu bylo i v druhém desetiletí dvacátého století, zůstaly sbírkové akce, přibyla ale starost o děti a pozůstalé oběti koncentračních táborů, nacistické genocidy, o uprchlíky před nacismem atd. V čase, kdy hitlerovské Německo ztrácelo svou vojenskou iniciativu a vyhlásilo totální pracovní mobilizaci, byla mládež i povolávána do výrobních podniků. Nemusela splňovat maturitní zkoušky dospělosti, dostala tzv. vysvědčení „na odchodnou“ a pokud pak „svědomitě pracovala“, byla jí doložka o zkoušce dospělosti na vysvědčení zpětně dopsána. Starost přibyla ve sféře předškolní péče a mimoškolní péče. Rodiče byli povinni nastoupit do zaměstnání, pokud dosud nepracovali.

Za Protektorátu Čechy a Morava existovaly a zdárně fungovaly spolky a organizace jako Československý červený kříž, Masarykova liga proti tuberkulóze, Okresní péče o mládež, Ochrany matek a dětí, poradny Našim dětem.²²⁶

Stejně jako v předchozích válečných konfliktech jsme i v dobách druhé světové války svědky solidarity mezi obyvateli. Od prvních válečných let fungoval přidělový lístkový systém. Přídělu nebylo ale mnoho, zdaleka neodpovídal ani denní dávce doporučené energetické hodnoty. Pokud měl člověk lístek v ruce, ještě nebylo vyhráno, postupem času totiž docházely zásoby, a tak ani lístek nezaručoval, že se domů nepůjde s prázdnou. Lidé

---

²²⁶ MÁŠOVÁ, Hana. *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.

z měst jezdili na venkov, který byl co se surovin týče značně soběstačnější. Kupovali si potraviny a suroviny, mnohdy „za hubičku“, někteří statkáři vypomáhali lidem zadarmo, někteří si naopak cenu ještě zvedli, aby na nouzi a neštěstích druhých vydělávali. Říkalo se jim keřasové a šmelináři.

„Jednou ráno jsem jen tak pro legraci napsala křídou na naše červené linoleum u kamen: „Mami, proboha tě prosím, uvař něco k obědu“. Hned jsem na to zapoměla a běžela do školy. Tím víc jsem byla překvapená, když jsem přišla a máma nesla na stůl vařený květák a osmaženou housku. Oči ji zářily a vyprávěla, jak se potkala s paní primářovou Geislerovou, která se ji ptala, jak se jí vede a jestli něco nepotřebuje... V budoucnu nezůstalo jen u toho květáku.“²²⁷ Vzpomínky paní Štréglové nám jenom dokládají, v jaké nouzi se člověk mohl ocitnout, a jak pak byla důležitá pomoc přátel a známých.

Především ve školách probíhaly sběrové akce starého papíru, železa, povinně se shromažďovaly i odpady z domácností, do školy nosily kosti, textil, barevné kovy, gumu, korky, sklo, lahve a další. Bylo jim kladeno na srdce, jak jsou všechny staré hmoty a odpady důležité pro válečné hospodářství a hranice odvodů byly stále zvyšovány. V obcích byly vytvořeny tzv. obvodové sběry, kam se tyto věci odvážely a skladovaly. Taková obvodová sběrna byla zřízena například v Dohaličkách nebo v Libčanech. Žactvo sbíralo i byliny jako třezalku, heřmánek, květy lipové, hluchavky, listy jitrocelu, břízy, malin, natě přesliček, řebříčku, mateřídoušky a jiné a vše odvádělo do sběrný či přímo do drogerie či lékárny na další zpracování.²²⁸ Za sběr dostala například kuklenská škola 122 kusů mýdla, které pak spravedlivě rozdala žákům.²²⁹

Velký pokrok nastal v oblasti pojišťovnictví a spoření. V kronikách se dočítáme, že školní rady dávaly žáky pojistit proti následkům tělesných úrazů. Otázkou však je, jestli se tyto záznamy v kronikách neobjevují z zcela jiných důvodů. Je také totiž možné, že v době války byla činnost pojišťovat školní děti v kompetencích učitele namísto úředníka. Tak například Místní školní rada ve Lhotě pod Libčany zařídila pojištění dětem u pojišťovny Lípa, zaplatila obnos 71 Kč. Jiným příkladem je tzv. žákovské spoření. Třídní učitel mohl od žáků přijímat vklady, vyšší než 10 Kč a vkládal je žákům na vkladní knížky místní kempeličky. Ve

---

²²⁷ DNEBOVSKÁ-ŠTRÉGLOVÁ, Olga. *Dětský román*. Dvůr Králové nad Labem, 2003, s 49.

²²⁸ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obec Lhota pod Libčany, Pamětní kniha – Školní kronika obce Lhoty pod Libčany 1940-1945, inv. č. 4, kniha č. 4.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná dívčí škola prof. Drtiny Hradec Králové Pospíšilova třída, Pamětní kniha – Školní kronika Obecné dívčí školy prof. Drtiny Hradec Králové Pospíšilova třída. 1938-1953, inv.č. 3, kniha č. 3.

²²⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha – Školní kronika měšťanské školy Kukleny 1939-1945, inv.č. 2, kniha č.2.

Lhotě pod Libčany tak 38 střadatelů z žakovských lavic našetřilo 4 628, 20 Kč. V kuklenské Měšťanské škole byli všichni žáci pojištěni u Pražské městské pojišťovny.²³⁰

Nemajetným dětem byly navíc poskytovány obědy nebo zdravotní zákroky zadarmo. Například oprava chrupu byla ve Lhotě pod Libčany prováděna u chudých žáků na náklady Okresního ústavu zdravotní a sociální péče v Hradci Králové.²³¹

Na vesnicích a zejména pak v zemědělských oblastech vznikaly po dobu žní tzv. žňové útulky. Důvody byly nejspíš více než praktické, mnohé ženy zastávaly práci mužů, nouze mnohé nutila těžce pracovat. Rodiče tedy byli pracovním vyčerpání a v dobách žní a sklizně by se o děti nemohli dobře postarat. Do žňových útulků byly přijímány děti od dvou do šesti let. Funkci vedoucí učitelky vykonávala pěstounka, děti mohly trávit v útulku celý den od brzkého rána s malou polední přestávkou až do večera. Mnohé z nich se tu zde i stravovaly. Zřizovatelem těchto útulků, jež na Královéhradecku bylo celkem patnáct, byla Okresní péče a mládež v Nechanicích.²³²

Jako v dobách první světové války, máme i ve válečných čtyřicátých letech zápisy o tzv. dobrodincích školy. Tito lidé věnovali školním dětem knihy, peníze, pomůcky, poukazy na oblečení, na boty, látky na šaty apod.²³³

V Hradci Králové byly pořádány tzv. Mléčné akce. Místní spolek Československého červeného kříže rozdával potřebným žákyním po dobu dvou měsíců, od února do dubna, čtyřikrát týdně celkem padesát lahví mléka.²³⁴ Školy na své náklady a za dary z nadací, od dobrodinců, vařily dětem polévky především v zimních měsících, k tomu podávaly kousek pečiva. Například v Kuklenské škole se takto stravovalo 510 dětí z obecné i měšťanské školy. Přespolní žáci platili mírný poplatek 50 haléřů. V Kuklenách existoval například spolek Národní pomoci, jehož referentem byl ředitel kuklenské školy. Ve škole se tedy pořádaly ošacovací akce, při kterých se rozdalo v roce 1940 102 párů bot, 21 chlapeckých obleků, látky

---

²³⁰ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obec Lhota pod Libčany, Pamětní kniha – Školní kronika obce Lhoty pod Libčany 1940-1945, inv. č. 4, kniha č. 4.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha – Školní kronika měšťanské školy Kukleny 1939-1945, inv.č. 2, kniha č.2.

²³¹ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obec Lhota pod Libčany, Pamětní kniha – Školní kronika obce Lhoty pod Libčany 1940-1945, inv. č. 4, kniha č. 4.

²³² Státní okresní archiv Hradec Králové, Obec Lhota pod Libčany, Pamětní kniha – Školní kronika obce Lhoty pod Libčany 1940-1945, inv. č. 4, kniha č. 4.

²³³ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná dívčí škola prof. Drtiny Hradec Králové Pospíšilova třída, Pamětní kniha – Školní kronika Obecné dívčí školy prof. Drtiny Hradec Králové Pospíšilova třída. 1938-1953, inv.č. 3, kniha č. 3.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha – Školní kronika měšťanské školy Kukleny 1939-1945, inv.č. 2, kniha č.2.

²³⁴ Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná dívčí škola prof. Drtiny Hradec Králové Pospíšilova třída, Pamětní kniha – Školní kronika Obecné dívčí školy prof. Drtiny Hradec Králové Pospíšilova třída. 1938-1953, inv.č. 3, kniha č. 3.

na dívčí šaty, na kabáty 28 dívkám a 12 chlapcům a flanelové zemní prádlo 20 dětem. Na Vánoce pak bylo obdarováno šaty a látkami 92 žáků. V roce 1942 se pak díky spolku Národní pomoci mohlo stravovat 45 dětí, od Okresní péče o mládež v Hradci Králové dostala škola 500 Kč na ošacování, 100 Kč na obědy, deseti žákům darovala kůži na podrážky, Národní pomoc zase přispěla 5 300 Kč na obleky a šaty dětí. O rok později se s peněžitými dary přidalo i Rodičovské sdružení, žáci obdrželi hodnotu 5 300 Kč a Královéhradecká spořitelna věnovala pěti nejchudším školákům po 50 Kč. Během války byl také založen Místní ošacovací komitét, který rok od roku přispíval na ošacování dětí.²³⁵

Rozvoj a zachycení sociální péče v legislativě byl dlouhodobý a ne jednoduchý. Musíme ale říci, že se síť sociální péče rozšiřovala a zdokanalovala zejména v dobách válečných. Bylo jí totiž nanejvíc potřeba. Během ní vzrostl počet sirotků a vdov, byly vyčerpány zásoby, bylo potřeba zajistit obživu všem, postarat se o raněné o nemocné, i po roce 1866 i po první světové válce následovaly epidemie nečekaného rázu, které zasáhly obyvatelstvo mnohdy více než válka sama. V čase války můžeme pozorovat větší solidaritu obyvatelstva. Lidé se více zúčastňovali sbírkových akcí, obdarovávali děti penězi na ošacení a teplé polévky. Pomoc plynula především od dobročinných spolků, ve dvacátém století se více do sféry sociální péče zapojuje i stát.

---

²³⁵ Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha – Školní kronika měšťanské školy Kukleny 1939-1945, inv.č. 2, kniha č.2.

5. Závěr

Hlavním cílem této práce bylo zjistit, jak a do jaké míry války ovlivňovaly životy dětí na Královéhradecku. Pokusila jsem se nastínit rozdíly situací, dopady a vlivy na dětství během třech válečných konfliktů. Nejdříve jsem se zabývala rokem 1866, ve kterém v severních a východních Čechách vypukla prusko-rakouská válka, a následujícími dvěma konflikty byly obě války světové odehrávající se v první polovině dvacátého století.

Jak se postupem času měnil způsob boje, vedení války, taktika, tak se také měnily a zhoršovaly dopady válečných konfliktů na civilní obyvatelstvo. Válka dětem opravdu neumožňovala klidné, bezpečné a bezstarostné dětství. Kromě nedostatku potravin, a to kvalitních a energeticky hodnotných potravin, se musely potýkat se špatnými hygienickými podmínkami. Nejhorší však byla psychická traumata, jež si do života odnášely. Každá válka měla svá pro a proti ve vztahu k dětství.

Musíme si uvědomit, že každý ze zmiňovaných třech válečných konfliktů, byl úplně jiný. Rok 1866, respektive začátek léta, znamenal pro obyvatele východních Čech katastrofu. Lidé ztráceli domovy, majetek, příbuzné i přátele, ztráceli jistoty! Byli nešťastně vtaženi přímo doprostřed válečného běsnění. Nutno však dodat, že bitvy v roce 1866 byly vedeny, řekla bych, ještě „starým způsobem“ a postihly pouze část Habsburské monarchie. Nemůžeme je zdaleka srovnávat s válčením za první či druhé světové války. Tyto konflikty měly zase úplně jiný charakter. První světová válka přinesla nový typ válčení, překvapila svou délkou, vytrvalostí i krutostí. Všeobecná mobilizace byla pro obyvatele válčících států něčím nečekaným, nejenže rukovali otcové, učitelé, příbuzní a známí, ale postupem času byly povolávány i mladší ročníky. To, že Habsburská monarchie na prvním místě využívala vlaky a veškerou dopravu pro vojáky a na prvním místě bylo zásobování armády, její obyvatele v zázemí to neblaze postihlo. Strasti s všeobecnou mobilizací a s válečným běsněním za druhé světové války nenajdeme. Život první poloviny čtyřicátých let dvacátého století znamenal naprostou kontrolu, německou propagandu, strach, existenci v područí někoho jiného, někoho velice nebezpečného. Určitou část české společnosti zasáhla jakási demoralizace. Život v Protektorátu vedl jednotlivce k vyčkávání, přetvářce a pokrytectví. Krádež v továrně nebyla krádeží, učitel musel učit to, v co sám ani nevěřil, základní etické normy byly zpochybněny.

Během prusko-rakouské války byly děti svědky hrůzných okamžiků operací, amputací, na každém kroku je obklopovala smrt. Jelikož sociální péče byla ještě v této době na charitativní úrovni, ranění byli ošetřováni a operováni v provizorních lazaretech, ve

stanech na zahradách, v domech civilního obyvatelstva, ve špatně větratelných kostelích apod. Děti u operací často pomáhaly, podávaly obvazy, nosily raněným vojákům vodu. Otřesným okamžikem byl i zběsilý útěk před vojskem. Starší chlapci a otcové se schovávali v lesích, báli se narukování. Ženy s malými dětmi zase utíkaly, jen s tím nejnutnějším, aby se vyhnuly přímým střetům. Děti se tak pohybovaly přímo ve středu válečného běsnění, což zanechávalo nemalé šrámy na jejich psychice.

První světová válka, konflikt celosvětového rozsahu, postihla již české země přibližně ve stejné míře. Tehdejší rakouské hospodářství nebylo schopné reagovat a včas se přizpůsobit válečným potřebám. V zázemí se nedostávalo zemědělských surovin, kvalitních potravin, otopu, hygienických potřeb, ošacení, doprava byla vyhrazena válečným potřebám, především odvozu vojáků a zásob na fronty. Děti musely přidat roku k dílu, a to především na venkově při sklizních a zemědělských pracích. Škola se stala institucí nabízející zdravotnicko-sociální pomoc. Fakt, že místo vyučování probíhaly lékařské prohlídky a očkování, nebyl po vypuknutí války ničím novým, ani jedinečným. Ale postupně zakládané polévkové ústavy a stále častěji organizované ošacovací akce a sbírky už ano. Otcové, učitelé, bratři odcházeli na fronty a děti se musely chtít nechtě postupně smířovat s myšlenkou, že už je možná nikdy neuvidí.

Doba druhé světové války již znala náhražky, uměla si s leccím i díky lepší situaci v zdravotní a sociální péči již poradit. Zato byla pro děti morálně devastující. Byly totiž vychovávány ve lži a ve strachu. Bály se každého dalšího dne, nevěděly, co přijde, co je i jejich rodinu může potkat. Podle mého názoru byl tedy celosvětový konflikt v letech 1914 až 1918 horší z hlediska podvýživy, nedostatku surovin, nedostatečné zdravotní a sociální péče, nepřítomnosti mužů a starostí s tím spojených. Věděly ale, co je čeká a co se může stát. Avšak všudypřítomný strach v protektorátním státě, z toho, co mohly nevědomky říct a udělat, byl pro děti daleko větším stresujícím prostředím. Ostatně rozeznat tolerované a zakázané, mohlo malé dítě jen stěží. Bezdůvodná zatčení a odvádění jednoho či obou rodičů byla každodenností všedního dne. Důsledkem okupace byl nacionální, politický a sociální útisk, pocity strachu a nejistoty, které pronikaly do životů českých rodin. Nemluvě o tom, že k tisícům rodin, které musely opustit své domovy v pohraničí, přibýly i nucené přesuny českých obyvatel ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Nervozita a těkavost dětí tak vzrůstala.

Bylo by rozhodně zajímavé využít těchto informací k porovnání stejných období v jiných lokalitách. Tato práce by se tak mohla stát dílčí studií nebo by mohla sloužit jako pomocný materiál pro výzkum většího území.

6. Resumé

The main intention of my diploma thesis was to find out how deeply has the war infected lives of children in the region of Hradec Králové. I try to point out on the differences among situation, impacts and influence on the childhood during three war conflicts. First I concentrated on the war conflict between Prussia and Austria in 1866, which took place in East and North Bohemia, after i focused on the both World wars, which happened in the first half of the 20th century.

The way, means and tactics of fight were changing during those times. The more devastating war became the deeper impact on lives of civil population was. The war made a calm, safe and troublefree childhood impossible. To the daily problems belonged lack of food, namely quality and energy valuable food, bad hygienic conditions. The worst was the trauma, which affected their lives. Every war has it pros and cons in the relation to childhood.

During the austro-prussian war were children witnesses of horrryfyng operations, amputations, the dead was present everywhere. Because the social care in this time meant just the charity, hurt persons were treated and operated in the provisory field hospitals, in the tents in the gardens, in the houses of civil population, in the churches etc. Children very often assisted by the operations – they brought water, bandages. To the terryfyng moments also belonged flight from the enemies. Older sons and fathers were hiding in the forests, because they were afraid of being called up. Women with small children were hiding from the collisions of armies. Children were often moving between fighting soldiers which affected their psyche.

First world war, the global conflict, had approximately the same impact on the Czech lands. The austrian economy of those times wasn't able to react and adapt fast to the military needs. There was lack of agricultural material, quality food, heating material, hygienic material, clothes. The transport was used only for military needs, mainly to transport soldiers to the battlefields and supplies to the front. Children had to help, maily with works in the agriculture in the country. The fact, that instead of being at school were children medicaly checked-up and vaccinated, wasn't neither new nor unique at all. The new was founding of „soup-institutions“ and organizing clothes collections. Fathers, teachers, brothers left homes and went to the fronts and children had to come to terms with the fact that they may not meet them anymore.

In the time of World war II the substitutes were already known, facing the bad situation was sometimes easier thanks to the better medical and social care. But the moral impact was devastating. Children were brought up in the lies and fear. They were afraid of each new day, because they didn't know what was about to come. In my opinion, the situation in the time of World war I was worse because of lack of food, material, medical and social care and absence of men and worries connected with it. But people knew what they could expect and what could happen. On the other side, the World war II and ubiquitous fear in the Protectorate of Bohemia and Moravia, was more stressful for children. To recognize difference between what was tolerated and what was forbidden was very tough for a child. Arresting of one or both parents without reasons was the everyday occurrence. The result of occupation was national, political and social oppression, feelings of fear and insecurity. Another deep impact had the expelling population from their homes in the border regions of Bohemia and Moravia, also from Slovakia and Sub-carpatian Rus. Nervosity and wool-gathering of children was rising.

7. Seznam pramenů a literatury

Seznam pramenů

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Babice, Pamětní kniha – Školní kronika Obecné školy Babice 1893-1936, 1940-1966.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Boharyně, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola Boharyně, 1857 – 1920, 1940-1945.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Březhrad, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola Březhrad, 1879-1939, 1939-1967.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Bukovina, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola Bukovina, 1908-1949.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Černilov, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola Černilov, 1917-1934, 1939-1967.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Divec, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola Divec, 1909-1928, 1928-1939, 1940-1944.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Gymnasium J.K.Tyla Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Gymnázia Hradec Králové 1911-1926, inv.č.2, kniha č.2.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Reálné gymnasium Hradec Králové, Pamětní kniha-Školní kronika Vyšší reálky 1880-1928/29, inv.č.2, kniha č.1.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Holohlavy, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola Holohlavy, 1919-1939, 1939-1973.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola dívčí prof. Drtiny Hradec Králové, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola dívčí prof. Drtiny Hradec Králové, 1881-1938, 1938-1954.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola chlapecká prof. Drtiny Hradec Králové, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola chlapecká prof. Drtiny Hradec Králové, 1905-1932, 1938-1953.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Chlum, Kronika obecné školy, (Josef Hlavatý).

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Lhota pod Libčany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Lhota pod Libčany 1940-1945, inv.č. 4, kniha č. 4.

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Libčany, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola Libčany, 1890-1946.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha-školní kronika, Kronika městských dívčích odborných škol rodinných v Hradci Králové, 1913-1936, nefol.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha-školní kronika, Kronika městských dívčích odborných škol rodinných v Hradci Králové, 1937-1940, nefol.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Kukleny, Kronika obecné školy, nefol., (Václav Kalenda).

Státní okresní archiv Hradec Králové, Národní škola Hradec Králové, Kukleny, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Kukleny 1884-1922, inv.č.2, kniha č.2.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Měšťanská škola Kukleny, Pamětní kniha-školní kronika, Měšťanská škola Kukleny, 1939-1945, inv.č 2, kniha č. 2.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Základní devítiletá škola Hradec Králové, Pouchov, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Pouchov 1892-1922, inv.č.2, kniha č.2.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obec Máslojedy, Pamětní kniha obce Máslojed, (Josef Volf).

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obecná škola Mžany, Pamětní kniha-Školní kronika Obecné školy Mžany 1940-1945, inv.č.3, kniha č.3.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Obec Rozběřice, Pamětní kniha obce Rozběřic, (F. Skořepa).

Státní okresní archiv Hradec Králové Hradec Králové, Obecná škola Těchlovice, Pamětní kniha – Školní kronika Obecná škola Těchlovice, 1892-1940.

Seznam použité literatury

- Armáda, společnost a první světová válka: sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 8.11.2002*, České Budějovice 2003.
- BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef, *Válka 1866*. Havran, Praha, 2005, ISBN 80-7185-765-3.
- BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*. Libri, Praha, 2001, ISBN 80-7277-024-1.
- BRDLÍK, Jiří, *Dětské lékařství v minulosti*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1957.
- ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, *Vývoj učňovského školství v Československu*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1973.
- DNEBOVSKÁ-ŠTRÉGLOVÁ, Olga. *Dětský román*. Dvůr Králové nad Labem, 2003.
- DOLEŽAL, Jan, *Ohlas ruských revolucí ve východních Čechách*. Kruh, Hradec Králové, 1977.
- DOLEŽAL, Jiří, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.
- DOLEŽAL, Jiří, *Druhá světová válka a obnova Československa*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1991, ISBN 80-04-25091-4.
- GEBHART, Jan (ed.) – ŠEDIVÝ, Ivan (ed.), *Česká společnost za velkých válek 20. století*. Karolinum, Praha, 2003, ISBN 80-246-0742-5
- GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara, *Zita: poslední císařovna*. Mladá fronta, Praha, 1994, ISBN 80-204-0481-3.
- GROH, Josef - SCHNEIDER, Jan, *Dvacet let Českého srdce 1917-1937*. České srdce, Praha, 1937.
- HALÍŘOVÁ, Martina. *Obráz svobodné matky-konflikt mezi lékaři a filantropi*. In: Konfliktní situace v dějinách (Sborník z doktorandské konference), Univerzita Pardubice, Pardubice, 2007, s. 75 – 82.
- HERRMAN, Ignát, *V pevnosti, Vzpomínky z roku 1866*. Hradec Králové, 1936.
- HODEK, Josef, *Hrst vzpomínek z první světové války*. Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, Plzeň, 2004, ISBN 80-85093-80-4.
- CHADIMA, Martin. *Dějiny charitativní péče*. Gaudeamus - Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové, 2007, ISBN 978-80-7041-632-7.
- CHARVÁT, Josef, *Vývoj lékařství v poslední válce*. Melantrich, Praha, 1947.
- CHAURA, Edmund, *Válka prusko-rakouská r. 1866*. Brno, 1903.
- JINDRA, Jindra, *První světová válka*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1984.

- JIRÁNEK, Tomáš – KUBEŠ, Jiří, *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále*, Univerzita Pardubice, Pardubice, 2002, ISBN 80-7194-515-3.
- KOPÁČ, Jaroslav, *Dějiny školství a pedagogiky v Československu*. Univerzita J.E.Purkyně, Brno, 1971.
- KVAČEK, Robert, *První světová válka a česká otázka*. Triton, Praha, 2003, ISBN 80-7254-448-9.
- LENDEROVÁ, Milena – SVATOŇOVÁ, Stanislava, *Správní vývoj okresu Hradec Králové 1850-1986*. SOKA Hradec Králové, Hradec Králové, 1986.
- LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel, *Radostné dětství?* Paseka, Praha a Litomyšl, 2006, ISBN 80-7185-647-9.
- LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš, *Dějiny každodennosti "dlouhého" devatenáctého století. II. díl: Život všední a sváteční*, Pardubice 2005.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Sociologické nakladatelství slon, Praha, 1999, ISBN 80-85850-76-1.
- MÁŠOVÁ, Hana, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*. Karolinum, Praha, 2005, ISBN 80-246-0908-8.
- MUSILOVÁ, Dana, *Pokusy o vytvoření nové koncepce péče o matku a dítě v meziválečném Československu. Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.-30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Východočeské muzeum Pardubice, Pardubice, 2008, ISBN 978-80-87151-01-3.
- NÁLEVKA, Vladimír, *Druhá světová válka*, Triton, Praha, 2003, ISBN 80-7254-390-3.
- PEČENKA, M. – LUŇÁK, P. *Encyklopedie moderní historie*. Libri, Praha, 1999, s. 469, ISBN 978-80-85983-95-1.
- PERNES, Jiří, *Poslední Habsburkové: Karel, Zita, Otto a snahy o záchranu císařského trůnu*. Knižní klub, Praha, 1999, ISBN 80-242-0245-X..
- PERNES, Jiří, *Pod habsburským orlem: české země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*, Brána, Praha, 2006, ISBN 80-7243-290-7.
- SECKÁ, Milena, *Americký klub dám*. In: Český lid, 82, 1995, 1, s. 55-56.
- SECKÝ, Rudolf, *Sirotčinec nebo rodina?* Státní nakladatelství, Praha, 1926.
- SECKÝ, Rudolf, *Smilování a útrpnost s ubohými a nešťastnými*. František Šimáček, Praha, 1910.
- SOMR, Miroslav, *Dějiny školství a pedagogiky*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987.

- SVATOŇOVÁ, Stanislava - ŠŮLA, Jaroslav - ZIMMERMANN, Petr, *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků*. Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu. Hradec Králové, 1991.
- SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton, Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1.
- ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*. Praha 1913.
- ŠEDIVÝ, Ivan, *Češi, české země a Velká válka*. Lidové noviny, Praha, 2001, ISBN 80-7106-274-X.
- ŠTĚPÁNEK, Zdeněk, *Nacifikace a moravští lékaři (1939-1945)*. Knižnice Matice moravské, Brno, 2004, ISBN 80-86488-14-4.
- ŠTVERÁK, Vladimír, ČADSKÁ Milada, *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Karolinum, Praha, 1999, ISBN 80-7184-797-6.
- ŠULCOVÁ, MARIE, *Dvě studie. Jičínská katastrofa 1866*. Varnsdorf, 2002.
- VANĚK, Miroslav, *Orální historie ve výzkumu soudobých ději*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2004, ISBN 80-7285-045-8.
- VANĚK, Miroslav, *Naslouchat hlasům paměti*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2007, ISBN 978-80-7285-089-1.
- VOJTOVÁ, Marie, *Obecné dějiny lékařství*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, Praha, 1970.
- VOLF, Josef, *Vzpomínky na válku roku 1866*. Hradec Králové, 1927.
- WONDRÁK, Eduard, *Krev smyly deště*. Hradec Králové, 1989.
- ŽIPEK, Alois (redaktor), *Domov za války I-V*. Pokrok, Praha, 1929-1931.

Internetové zdroje:

www.Wikipedia.cz

Prameny orální historie:

Hana Stříbrná, rozená Nosková, narozena 2.7.1939 v Mžanech, rozhovor veden dne 8.8.2008 v Mokrovousích.

Anna Vlachá, rozená Kalenská, narozena 23.8. 1928 ve Lhotě pod Libčany, rozhovor veden dne 4.10. 2008 ve Lhotě pod Libčany.

Josef Košťál, narozen 2.3. 1926 v Těchlovicích, bydliště Těchlovice (Hradec Králové), rozhovor veden dne 18.10. 2008 v Těchlovicích.

DIGITÁLNÍ KNIHOVNA UNIVERZITY PARDUBICE

Omezení nebo zamezení zveřejnění informací obsažených v závěrečné práci

Autor: Bc. Iva Košťálová

Název závěrečné práce: Temná léta dětství aneb prusko-rakouská válka, první světová válka, druhá světová válka a děti na Královéhradecku

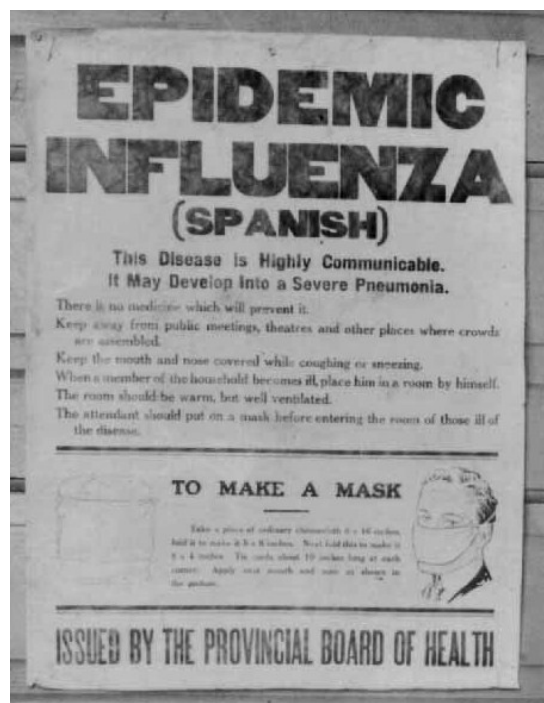
V souladu s čl. 2 odst. 2 Směrnice stanovuji:

Rozsah omezení nebo zamezení zveřejnění informací obsažených v závěrečné práci	Název souboru*)	Důvody pro omezení nebo zamezení zveřejnění informací
Soubor/soubory, které mohou být zveřejněny pouze oprávněným uživatelům, tj. pracovníkům a studentům Univerzity Pardubice na základě autentizovaného přístupu	Temná léta dětství aneb prusko-rakouská válka, první světová válka, druhá světová válka a děti na Královéhradecku	----
Soubor/soubory, které nemohou být zveřejněny	----	----

Obrazová příloha

- 1) Vyobrazení bitvy u Hradce Králové, obraz Geoda Bleibtreu, zdroj:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Prusko-rakousk%C3%A1_v%C3%A1lka

- 2) Plakát varující před španělskou po první světové válce, zdroj:
http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0pan%C4%Blsk%C3%A1_ch%C5%99i_pka

3) fotografie interiéru třídy v období první světové války, Muzeum východních Čech v Hradci Králové

4) interiér třídy na počátku dvacátého století, Muzeum východních Čech v Hradci Králové

5) fotografie třech dívek s kočárky a koněm, 20. léta 20. století, Městec Králové,
Muzeum východních Čech v Hradci Králové

6) „válečné“ boty s dřevěnou podrážkou, Muzeum východních Čech v Hradci
Králové

7) dětské kožené botičky, Muzeum východních Čech v Hradci Králové

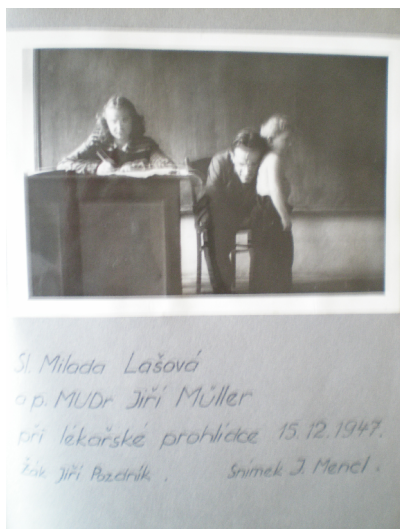

8) chlapecké obleček-sako a kalhoty, pravděpodobně z papírových provázků,
Východočeské muzeum v Hradci Králové

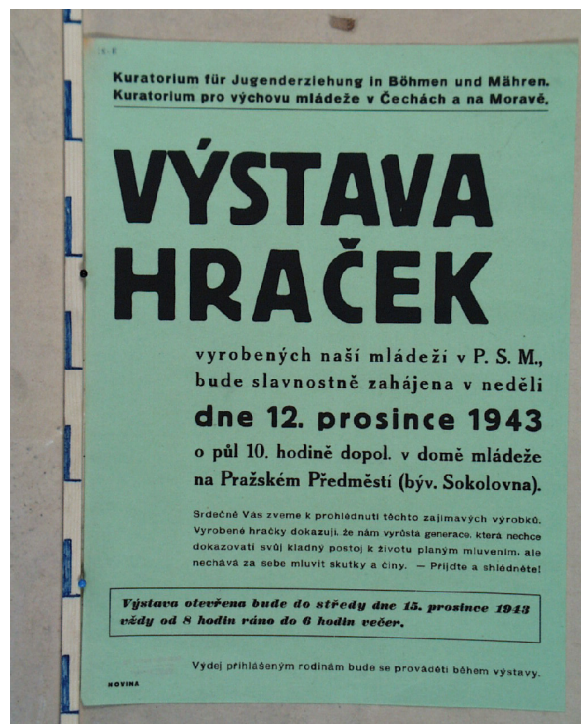

9) pohled do interiéru třídy 30. a 40. let 20. století, In: Státní okresní archiv Hradec Králové,
Pamětní kniha-školní kronika, Obecná škola Černilov.

10) Lékařská prohlídka a očkování, 1947, In: Státní okresní archiv Hradec
Králové, Pamětní kniha – školní kronika, Obecná škola Březhrad.

11) Pozvánka na výstavu hraček pořádaná Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové.

12) Pozvánka na zimní dny mládeže pořádané Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové

13) Pohled na budovu Obecné školy v Kuklenách, ze sbírek Muzea východních Čech
v Hradci Králové

Seznam vyobrazení

- 1) Vyobrazení bitvy u Hradce Králové, obraz Geoda Bleibtreu, zdroj:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Prusko-rakousk%C3%A1_v%C3%A1lka
- 2) Plakát varující před španělskou po první světové válce, zdroj:
http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0pan%C4%9Blsk%C3%A1_ch%C5%99ipka
- 3) fotografie interiéru třídy v období první světové války, Muzeum východních Čech v Hradci Králové
- 4) interiér třídy na počátku dvacátého století, Muzeum východních Čech v Hradci Králové
- 5) fotografie třech dívek s kočárky a koněm, 20. léta 20. století, Městec Králové, Muzeum východních Čech v Hradci Králové
- 6) „válečné“ boty s dřevěnou podrážkou, Muzeum východních Čech v Hradci Králové
- 7) dětské kožené botičky, Muzeum východních Čech v Hradci Králové
- 8) chlapecké obleček-sako a kalhoty, pravděpodobně z papírových provázků, Východočeské muzeum v Hradci Králové
- 9) pohled do interiéru třídy 30. a 40. let 20. století, In: Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha-školní kronika, Obecná škola Černilov.
- 10) Lékařská prohlídka a očkování, 1947, In: Státní okresní archiv Hradec Králové, Pamětní kniha – školní kronika, Obecná škola Březhrad.
- 11) Pozvánka na výstavu hraček pořádaná Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové.
- 12) Pozvánka na zimní dny mládeže pořádané Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové
- 13) Pohled na budovu Obecné školy v Kuklenách, ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové